

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

Yıl-Year

2025

Cilt/Vol

8

Sayı/Issue

2

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

R&S
RESEARCH STUDIES
ANATOLIA JOURNAL

Vol/Cilt : 8
Issue/Sayı : 2
Yayın Tarihi : 30.04.2025
ISSN : 2630-6441
Toplam
Makale Sayısı : 04

EDİTÖRDEN

Değerli bilim insanları, eserleri ile dergimize katkı sunan kıymetli hocalarımız ve diğer paydaşlarımız;

R&S - Research Studies Anatolia Journal olarak, yeni bir sayıyı sizlerle buluşturmanın heyecanını ve gururunu yaşıyoruz. 2025 Nisan (Cilt: 8 - Sayı: 2) sayısında birbirinden değerli 4 çalışmayı sizlerle buluşturan yazarlarımıza, dergi yönetim kurulumuzun çok değerli üyelerine; danışma, yayın ve hakem kurullarında görev yaparak birikimlerini bizlerle paylaşan kıymetli hocalarımıza editör kurulu olarak teşekkür ederiz. "Davranış Bilimleri, Endüstriyel İlişkiler ve İşgücü, Halkla İlişkiler, İktisat, İletişim, İşletme, Kamu Yönetimi, Siyasal Bilimler, Uluslararası İlişkiler, Yöneylem Araştırma ve Yönetim Bilimi" alanlarındaki çalışmaları kapsayan ve hakemli bilimsel bir dergi olan R&S - Research Studies Anatolia Journal, OCAK-NİSAN-TEMMUZ VE EKİM aylarında olmak üzere yılda dört sayı şeklinde yayın yapmaktadır.

R&S - Research Studies Anatolia Journal, 2630-6441 e-ISSN numarası ile elektronik formatta yayımlanmakta olup, Advanced Science Index, ASOS Index, Cosmos IF, Directory of Research Journals Indexing (DRJI), EUROPUB, FERRIS STATE UNIVERSITY, GENERAL IMPACT FACTOR, GitHub, HARVARD LIBRARY, InfoBase Index, IPIndexing, ISSN, Ideonline, JIFACTOR, Journal Factor, LOWA STATE-California, San Francisco, Research Bib, Root Society for Indexing and Impact Factor Service (Root Indexing), Scientific Indexing Services (SIS) ve Türk Eğitim İndeksi (TEİ) gibi birçok ulusal ve uluslararası indeks tarafından taranmaktadır. Değerlendirme sürecimiz, akademik etik kurallar çerçevesinde yürütülmekte olup, çift kör hakemlik sistemi titizlikle uygulanmaktadır.

2025 yılı boyunca, bilim dünyasına daha fazla katkı sağlamayı, dergimizin uluslararası görünürlüğünü artırmayı ve akademik camiaya nitelikli yayınlar sunmayı hedefliyoruz. Siz değerli bilim insanlarının destekleriyle bu hedeflerimize ulaşacağımıza inanıyoruz. R&S - Research Studies Anatolia Journal ailesinin bir parçası olarak sizleri aramızda görmekten her zaman büyük mutluluk duyacağız.

2025 yılının ikinci sayısının hayırlı olması dileğiyle, dergimize katkıda bulunan tüm yazarlarımıza, hakemlerimize ve okurlarımıza teşekkür eder, saygılarımızı sunarız.

Editör Kurulu

<http://dergipark.org.tr/rs>

rsanatolia@gmail.com

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

Yıl-Year

2025

Cilt/Vol

8

Sayı/Issue

2

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 2

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

AMAÇ VE KAPSAM

R&S-Research Studies Anatolia Journal; yayın kapsamındaki bilimsel çalışmaları yayımlayarak, söz konusu alanlara katkıda bulunmayı amaçlayan, 2018 yılında yayın hayatına başlamış bir sosyal bilimler dergisidir. Kalite ve güvenden ödün vermeden kalıcılığı ile akademik camiada önde gelen yayınlardan olma iddiasındadır. Ulusal ve uluslararası kamuoyuna hitap eden, yeni fikirler ve açılımlar ortaya koyan, karar mekanizmalarında çalışanlara ve uygulayıcılara kadar her kademeye referans olabilecek bir yapıya sahip olmak ve yaygınlaşmak isteğindedir.

R&S-Research Studies Anatolia Journal dergisi, Sosyal ve Beşeri Bilimler bünyesinde yer alan Davranış Bilimleri, Endüstriyel İlişkiler ve İşgücü, Halkla İlişkiler, İktisat, İletişim, İşletme, Kamu Yönetimi, Siyasi Bilimler, Uluslararası İlişkiler, Yöneylem Araştırma ve Yönetim Bilimi konularındaki; Konferans Bildirisi, Araştırma Makalesi, Derleme, Çeviri, Sistematiik Derlemeler ve Meta Analiz, İnceleme Makalesi, Teorik Makale, Kısa Bildiri gibi bilimsel çalışmaları yayımlayan, uluslararası indekslerde taranan, hakemli bir dergidir.

ETİK KURUL İZNİ

Yazarlarımızın çalışmaları ile birlikte intihal raporlarını ve telif devir formlarını da sisteme yüklemeleri gerekmektedir. Sisteme yüklenen çalışma, dergi yazım kurallarına uygun şekilde hazırlanmış olmalıdır. Bu kuralların dışında yapılan yüklemeler, ön kontrol aşamasında iade edilecektir.

Etik kurul izni gerektiren çalışmalar (anket ya da ölçek uygulamayı gerektiren, görüşme ve gözlem içeren; döküman, resim, anket vb.. diğerleri tarafından geliştirilen ve kullanım izni gerektiren çalışmalar) için etik kurullardan ya da komisyonlardan gerekli izinlerin alınması, bunların makale içeriğinde belirtilmesi ya da ek olarak sunulması gerekmektedir. Bu izinlerin olmaması durumunda yayın ön inceleme safhasında yazara iade edilir.

YAZIM DİLİ

TÜRKÇE & İNGİLİZCE

YAYIN ARALIĞI

OCAK - NİSAN - TEMMUZ - EKİM

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 2

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

KURULLAR

BAŞ EDITÖR

Dr. Öğr. Üyesi Arif YILDIZ
(Malatya Turgut Özal Üniversitesi)

EDİTÖRLER

Doç. Dr. Kazım KILINÇ
(Batman Üniversitesi)

Doç. Dr. Ramazan ASLAN
(Adıyaman Üniversitesi)

EDİTÖR YARDIMCISI

Doç. Dr. Ayşe Meriç YAZICI
(İstanbul Gelişim Üniversitesi)

YABANCI DİL EDİTÖRÜ

Doç. Dr. Sadık ÇALIŞKAN
(İnönü Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Atılhan NAKTİYOK
(Atatürk Üniversitesi)

Prof. Dr. Bünyamin AKDEMİR
(İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Fatma ZEREN
(İnönü Üniversitesi)

Prof. Dr. Himmet KARADAL
(Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)

Prof. Dr. Murat KAYIKÇI
(Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN
(Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)

Prof. Dr. Mücahit ÇELİK
(Adıyaman Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan ELMACI
(Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 2

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Batuhan GÜVEMLİ
Prof. Dr. Bünyamin AKDEMİR
Prof. Dr. Ceyda AYSUNA TÜRKYILMAZ
Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ
Prof. Dr. İsmail BAKAN
Prof. Dr. Kasım KARAKÜTÜK
Prof. Dr. Mahmut YAVAŞI
Prof. Dr. Muhsin HALİS
Prof. Dr. M. Hanifi AYBOĞA
Prof. Dr. Mustafa TAŞLIYAN
Prof. Dr. Necati CEMALOĞLU
Prof. Dr. Orhan ELMACI
Prof. Dr. Özcan ÖZKAN
Prof. Dr. Ramazan YELKEN
Prof. Dr. Yavuz AKÇİ
Doç. Dr. Barış AYTEKİN
Doç. Dr. Bengü HIRLAK
Doç. Dr. Fatih VAROL
Doç. Dr. Gamze Ebru ÇİFTÇİ
Doç. Dr. Gökhan KARHAN
Doç. Dr. Halil İbrahim AYDIN
Doç. Dr. Hamza ŞİMŞEK
Doç. Dr. İnci ERDOĞAN TARAÇI
Doç. Dr. K. Kaan BÜYÜKİKİZ
Doç. Dr. Mahir KALFA
Doç. Dr. Mert ÖZGÜNER
Doç. Dr. Mücahit ÇAYIN
Doç. Dr. Sabrina KAYIKÇI
Doç. Dr. Sevgi IŞIK EROL
Doç. Dr. Sevgi SÜMERLİ SARIGÜL
Doç. Dr. Osman AĞIR

Trakya Üniversitesi - Edirne / Türkiye
İnönü Üniversitesi / Malatya / Türkiye
Marmara Üniversitesi - İstanbul / Türkiye
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi - Ankara / Türkiye
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Kahramanmaraş / Türkiye
Ankara Üniversitesi / Ankara / Türkiye
Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi - Ankara / Türkiye
Kocaeli Üniversitesi - Kocaeli / Türkiye
Marmara Üniversitesi - İstanbul / Türkiye
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi / Kahramanmaraş / Türkiye
Gazi Üniversitesi / Ankara / Türkiye
Kütahya Dumlupınar Üniversitesi - Kütahya / Türkiye
Çankırı Karatekin Üniversitesi / Çankırı / Türkiye
Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi / Ankara / Türkiye
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi / Bolu / Türkiye
Kırklareli Üniversitesi / Kırklareli / Türkiye
Kilis 7 Aralık Üniversitesi / Kilis / Türkiye
İstanbul Üniversitesi - İstanbul / Türkiye
Hitit Üniversitesi / Çorum / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Mersin Üniversitesi - Mersin / Türkiye
Gaziantep Üniversitesi / Gaziantep / Türkiye
Hacettepe Üniversitesi / Ankara / Türkiye
Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi / Burdur / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Kayseri Üniversitesi / Kayseri / Türkiye
İnönü Üniversitesi - Malatya / Türkiye

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 2

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

YAYIN KURULU

Doç. Dr. Vahap ÖNEN
Doç. Dr. Yakup AKGÜL
Doç. Dr. Zeliha TEKİN
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KARAHAN
Dr. Öğr. Üyesi Arzu ŞEKER
Dr. Öğr. Üyesi Berkant DULKADİR
Dr. Öğr. Üyesi Elvan ULUCAN ÖZKAN
Dr. Öğr. Üyesi Erhan AKARDENİZ
Dr. Öğr. Üyesi Esra SİPAHİ DÖNGÜL
Dr. Öğr. Üyesi Fatma Banu BEYAZ SİPAHİ
Dr. Öğr. Üyesi Filiz SARIKAYA PEKACAR
Dr. Öğr. Üyesi Haluk KARADAĞ
Dr. Öğr. Üyesi Kadir DELİGÖZ
Dr. Öğr. Üyesi Kamil Hakan DERİN
Dr. Öğr. Üyesi Meysure Evren ÇELİK SÜTİÇER
Dr. Öğr. Üyesi Sevda DEMİR
Dr. Öğr. Üyesi Uyum ELİTOK
Dr. Öğr. Üyesi Yavuz ELİTOK
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep KÖSE
Dr. Hüseyin ÇİÇEKLİOĞLU
Dr. Merve BAKAN
Dr. Özge ÖZKAN
Dr. Taha Yasin ÖLMEZTOPRAK
Dr. Zümral GÜLTEKİN
Prof. Arshi Khan
Assoc. Prof. Ahmad Rasmi Albattat
Assoc. Prof. Thomas Dorson Anning
Assoc. Prof. Dhilip KUMAR
Assist. Prof. Biswa Mohana Jena
Assist. Prof. Rahul Jain

İstanbul Topkapı Üniversitesi – İstanbul / Türkiye
Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi, Alanya / Antalya / Türkiye
Muş Alpaslan Üniversitesi / Muş / Türkiye
Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman / Türkiye
Çankırı Karatekin Üniversitesi- Çankırı / Türkiye
Gaziantep Üniversitesi – Gaziantep / Türkiye
Aksaray Üniversitesi - Aksaray / Türkiye
Tarsus Üniversitesi - Mersin / Türkiye
Çankırı Karatekin Üniversitesi/ Çankırı / Türkiye
Başkent Üniversitesi / Ankara / Türkiye
Erzurum Atatürk Üniversitesi – Erzurum / Türkiye
Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman / Türkiye
İstanbul Esenyurt Üniversitesi / İstanbul / Türkiye
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi / Osmaniye / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Batman Üniversitesi / Batman / Türkiye
Hasan Kalyoncu Üniversitesi / Gaziantep / Türkiye
Mersin Üniversitesi / Mersin / Türkiye
İnönü Üniversitesi / Malatya / Türkiye
Malatya Turgut Özal Üniversitesi / Malatya / Türkiye
Adıyaman Üniversitesi / Adıyaman / Türkiye
Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi / Samsun / Türkiye
Aligarh Muslim University / Uttar Pradesh / India
Management and Science University Selangor / Malaysia
University of the Witwatersrand, Johannesburg/South Africa Artificial
Intelligence and Computer Vision Applications / India Assistant
Professor in Commerce, NSCB Govt College, Sambalpur/India Finance
at American College / Dubai

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 2

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

A- GENEL İLKELER

1. R&S (Research Studies Anatolia Journal) hakemli, uluslararası birçok indekste taranan e-dergi olup, yılda 4 sayı (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim) yayınlanır. Gerekli durumlarda özel ya da ek sayılar da yayınlanabilir.
2. R&S Dergisi, Sosyal ve Beşeri Bilimler temel alanında yer alan Davranış Bilimleri, Endüstriyel İlişkiler ve İşgücü, Halkla İlişkiler, İktisat, İletişim, İşletme, Kamu Yönetimi, Siyasi Bilimler, Uluslararası İlişkiler, Yöneylem Araştırma ve Yönetim Bilimi konularındaki çalışmaları yayınlayan bir dergidir. Yalnızca özgün bilimsel makalelere ilişkin metinleri yayınlar. Ayrıca, sunulduğu yer, toplantı ve tarihin kaydedilmesi ile başka bir yerde yayınlanmamış olması şartıyla kongre ve sempozyum bildirileri de makale çalışması olarak yayınlanabilir. Ancak bu yayın etkinliğinden kaynaklanması muhtemel herhangi bir sorunun sorumluluğu yazara aittir.
3. R&S Dergisi'ne gönderilen yazıların daha önce herhangi bir mecrada yayınlanmamış olması ve sisteme eklendiğinde bir başka yayın organının yayın değerlendirme sürecinde bulunmaması gerekir.
4. Herhangi bir yazının R&S Dergisi'ne elektronik sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazının değerlendirilme süreci başlar.
5. Başvurunun yapılmasından yazının yayınlanması aşamasına kadar uzanan süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda gerçekleşir.
6. Yayınlanması için R&S Dergisi'ne gönderilen yazıların basım ve yayın hakları dergiye devredilmiş olur. Bu yazılar dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz. R&S Dergisi, yayınlamış olduğu metinleri çeşitli mecralarda yayınlatabilir.
7. R&S Dergisi'nin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde gelen yazılar da değerlendirmeye tabi tutulur ve hakemler tarafından yayımlanması uygun görüldüğü takdirde yayınlanır.

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 2

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

B- ARAŞTIRMA VE YAYIN ETİĞİNE İLİŞKİN DERGİ POLİTİKASI

1. Etik Kurul izni gerektiren çalışmalar (anket ya da ölçek uygulamayı gerektiren, görüşme ve gözlem içeren; doküman, resim, anket vb. diğerleri tarafından geliştirilen ve kullanım izni gerektiren çalışmalar) için etik kurullardan ya da komisyonlardan gerekli izinlerin alınması, bunların makale içeriğinde belirtilmesi ya da ek olarak sunulması gerekmektedir. Bu izinlerin olmaması durumunda yayın ön inceleme safhasında yazara iade edilir.
2. Hakem değerlendirmelerinde olan araştırmalara ilişkin ham verilerin hakemler tarafından talep edildiğinde sunulması şarttır. Verilerin makalenin yayını sonrasında da gerektiğinde sağlanması zorunludur.

C- MAKALE BENZERLİK RAPORU VE BENZERLİK ORANINA İLİŞKİN DERGİ POLİTİKASI

1. Aday makaleler akademik intihal engelleme programından (Ithenticate, intihal.net vb.) geçirilmektedir. Adayın bu kapsamda çalışmasına ilişkin intihal raporunu makale gönderimi esnasında sisteme yüklemesi gerekmektedir.
2. Benzerlik oranı %20'ye kadar olan çalışmalar değerlendirme sürecine kabul edilmektedir.
3. Benzerlik oranı %20'nin üzerinde olan çalışmalar ön kontrol aşamasında yazar(lar)a iade edilecektir.

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 2

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

D- YAZARLAR İÇİN ETİK KURALLAR

1. Yazarlar çalışmalarının özgün olduğunu garanti eder ve diğer araştırmacıların fikir, dil, resim, grafik ve tablolarına çalışmalarında yer verdikleri zaman bunu alıntı olarak belirtmek durumundadır. Kaynağı belirtmeden yapılan alıntı intihal nedenidir.
2. Çalışmada adı geçen her yazar çalışmanın içeriğinden aynı oranda sorumludur. Çalışmaya katkısı olup da araştırmacının ismine yer verilmemesi veya katkısı olmadığı halde haksız yere adına yer verilmesi kabul edilemez bir durumdur.
3. Yazarlar araştırmalarının bulgularına sadık kalmalıdır. Bulguların değiştirilmesi, bulgu ve sonuç uydurmak ve bunlardan yola çıkarak araştırma yapmak söz konusu değildir. Veriler ve materyaller üzerinde oynama, silme, çıkarma ya da baş etmesi güç verilerin yorumlanma işlemini atlama gibi durumlar güven kırıcıdır.
4. Çalışmanın dergilere eş zamanlı gönderimi söz konusu olamaz. Yazarlar önceden yayımlanmış çalışmalarını da dergiye gönderemezler.

E- HAKEMLER İÇİN ETİK KURALLAR

1. Hakemler değerlendirme sürecinin gizli olduğunu ve üçüncü kişilerle paylaşılmaması gerektiğini bilmelidir.
2. Hakemler, belirlenen süre içerisinde çalışma ile ilgili objektif, tarafsız, bilimsel, anlaşılır ve yapıcı bir değerlendirme raporu sunmalıdır.
3. Hakem raporları, makalenin bilimsel niteliği (ele aldığı konu, kullanılan yöntem ya da ilgili literatürün uygun kullanımı) ile ilgili değerlendirme de içerecektir. Bu değerlendirme olumlu ya da olumsuz, içerik hakkında mutlaka yapılmalıdır.
4. Çalışmanın intihal olduğu ya da önceden başka bir yerde yayımlandığı anlaşılması üzerine hakemler durumu editöre bildirmelidir.

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 2

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

F- DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. R&S Dergisi'nin sistemine yüklenen her yazı, ilk olarak editör veya editör yardımcıları tarafından yazım ve yayın ilkelerine uygunluğu bağlamından değerlendirilir. Bu değerlendirme sonucunda, yazar tarafından yapılması gereken düzeltmeler olursa, yazı, editörler tarafından düzeltme istenerek yazara iade edilir.
2. Yazım ilkelerine uygun olmayan yazılar hakeme gönderilmez.
3. Yazım ve yayın ilkeleri açısından değerlendirilmeye uygun bulunan yazılar hakemlere yönlendirilir. Editör onayından geçen her yazının değerlendirilmesi için en az iki hakem görevlendirilir. Hakemler yazının temsil ettiği alan ve anabilim dalında uzmanlıkları bulunan kişiler arasından seçilir.
4. Hakem ve yazarların isimleri karşılıklı olarak birbirlerinden gizli tutulur.
5. Hakemlerin kendilerine gönderilen yazıyı değerlendirme süreleri azami 25 gündür. Bu süreç sonunda rapor edilmeyen yazı için yeni bir hakem tayin edilir.
6. Alan değerlendirmesinden iki olumlu hakem raporu alan yazı yayınlanmaya hak kazanır. Bir olumlu bir olumsuz hakem raporu alan yazı, üçüncü bir hakeme gönderilir ve yazının yayınlamp yayınlanmaması üçüncü hakemin raporu doğrultusunda belirlenir.
7. Hakemler, düzeltme istedikleri yazıyı yayınlanmadan önce bir kez daha görmek isteyebilirler. Bu talebin raporda belirtilmesi durumunda metnin düzeltilmiş biçimi sistem tarafından otomatik olarak hakeme gönderilir.
8. Yazarlar, makul çerçevede ve ikna edici verilerle birlikte hakem raporuna itiraz edebilirler. İtirazlar dergi yönetimi tarafından incelenir ve uygun görüldüğü takdirde konu ile ilgili olarak farklı bir hakemin (ya da hakemlerin) görüşlerine başvurulabilir.

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 2

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

9. R&S Dergisi'nin elektronik sistemine eklenen yazıların değerlendirme sürecinin hangi evresinde olduğu, yazarlar tarafından kendi üyelik bilgileri kullanılarak takip edilebilir. Hakem süreci titizlikle izlenmeli, sistem yalnızca bir kez değişiklik hakkı verebildiğinden dolayı yapılması muhtemel değişiklikler için her iki hakem değerlendirmesinin de sonuçlanması ve raporların sisteme girilmesi beklenmelidir.
10. Dergi editörleri, hakemler tarafından verilen düzeltmeleri titizlikle takip eder. Bu doğrultuda, editörler tarafından bir yazının yayınlanması ya da yayınlanmaması yönünde karar alınabilir.
11. R&S Dergisi'ne yüklenen makaleler için tasarım şirketi hesabına yatırılmak üzere 850 TL/25 USD ücret alınmaktadır. Bu ücret, makalenin yazar tarafından sisteme yüklenmesinden sonra dergi tarafından gönderilen bilgi mesajı uyarınca, hakem sürecinin başlatılmasından önce yatırılır. Yayın ücreti yatırıldıktan sonra yazarlardan gelen dekontlar dergi yönetimi tarafından tasarım şirketine gönderilir ve çalışmanın hakem süreci başlatılır.

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 2

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

YAYIN POLİTİKASI

1. R&S (Research Studies Anatolia Journal) ulusal, hakemli, endeksli e-dergi olup, yılda 4 sayı (Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim) yayınlanır. Gerekli durumlarda özel ya da ek sayılar da yayınlanabilir.
2. R&S Dergisi, Sosyal ve Beşeri Bilimler alanlarındaki çalışmaları yayınlayan bir dergidir. Yalnızca özgün bilimsel makalelere ilişkin metinleri yayınlar. Ayrıca, sunulduğu yer, toplantı ve tarihin kaydedilmesi ile başka bir yerde yayınlanmamış olması şartıyla kongre ve sempozyum bildirileri de makale çalışması olarak yayınlanabilir. Ancak bu yayın etkinliğinden kaynaklanması muhtemel herhangi bir sorunun sorumluluğu yazara aittir.
3. R&S Dergisi'ne gönderilen yazıların daha önce herhangi bir mecrada yayınlanmamış olması ve sisteme eklendiğinde bir başka yayın organının yayın değerlendirme sürecinde bulunmaması gerekir.
4. R&S Dergisi'ne yayınlanması için çalışma göndermek isteyenlerin, yazılarını <http://dergipark.org.tr/rs> adresi aracılığıyla göndermeleri gerekir.
5. Herhangi bir yazının R&S Dergisi'ne elektronik sistemine eklenmesi, yazının yayınlanması için başvuru olarak kabul edilir ve yazının değerlendirilme süreci başlar.
6. Başvurunun yapılmasından yazının yayınlanması aşamasına kadar uzanan süreçteki bütün işlemler elektronik ortamda gerçekleşir.
7. Yayınlanması için R&S Dergisi'ne gönderilen yazıların basım ve yayın hakları dergiye devredilmiş olur. Bu yazılar dergi yönetiminden izin alınmaksızın bir başka yayın organında yayınlanamaz, çoğaltılamaz ve kaynak gösterilmeden kullanılamaz. R&S Dergisi, yayınlamış olduğu metinleri çeşitli mecralarda yayımlayabilir.
8. R&S Dergisi'nin yayın dili Türkçe olmakla birlikte İngilizce dilinde gelen yazılar da değerlendirmeye tabi tutulur ve hakemler tarafından yayımlanması uygun görüldüğü takdirde yayınlanır.

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

e-ISSN: 2630-6441

Vol: 8
Issue: 2

RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL

e-ISSN: 2630-6441

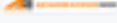
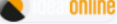
ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

DEĞERLENDİRME SÜRECİ

1. R&S Dergisi'nin sistemine yüklenen her yazı, ilk olarak editör veya editör yardımcıları tarafından yazım ve yayın ilkelerine uygunluğu bağlamından değerlendirilir. Bu değerlendirme sonucunda, yazar tarafından yapılması gereken düzeltmeler olursa, yazı, editörler tarafından düzeltme istenerek yazara iade edilir.
2. Yazım ilkelerine uygun olmayan yazılar hakeme gönderilmez.
3. Yazım ve yayın ilkeleri açısından değerlendirilmeye uygun bulunan yazılar hakemlere yönlendirilir. Editör onayından geçen her yazının değerlendirilmesi için en az iki hakem görevlendirilir. Hakemler yazının temsil ettiği alan ve anabilim dalında uzmanlıkları bulunan kimseler arasından seçilir.
4. Hakem ve yazarların isimleri karşılıklı olarak birbirlerinden gizli tutulur.
5. Hakemlerin kendilerine gönderilen yazıyı değerlendirme süreleri azami 25 gündür. Bu süreç sonunda rapor edilmeyen yazı için yeni bir hakem tayin edilir.
6. Alan değerlendirmesinden iki olumlu hakem raporu alan yazı yayınlanmaya hak kazanır. Bir olumlu bir olumsuz hakem raporu alan yazı, üçüncü bir hakeme gönderilir ve yazının yayınlanıp yayınlanmaması üçüncü hakemin raporu doğrultusunda belirlenir.
7. Hakemler, düzeltme istedikleri yazıyı yayınlanmadan önce bir kez daha görmek isteyebilirler. Bu talebin raporda belirtilmesi durumunda metnin düzeltilmiş biçimi sistem tarafından otomatik olarak hakeme gönderilir.
8. Yazarlar, makul çerçevede ve ikna edici verilerle birlikte hakem raporuna itiraz edebilirler. İtirazlar dergi yönetimi tarafından incelenir ve uygun görüldüğü takdirde konu ile ilgili olarak farklı bir hakemin (ya da hakemlerin) görüşlerine başvurulabilir.
9. R&S Dergisi'nin elektronik sistemine eklenen yazıların değerlendirme sürecinin hangi evresinde olduğu, yazarlar tarafından kendi üyelik bilgileri kullanılarak takip edilebilir.
10. Dergi editörleri, hakemler tarafından verilen düzeltmeleri titizlikle takip eder. Bu doğrultuda, editörler tarafından bir yazının yayınlanması ya da yayınlanmaması yönünde karar alınabilir.

<https://dergipark.org.tr/rs>
rsanatolia@gmail.com

TARANAN İNDEKSLER VE VERİ TABANLARI

	Advanced Science Index
	ASOS Index
	Cosmos If
	Directory of Research Journals Indexing (DRJI)
	EURCPUB
	FERRIS STATE UNIVERSITY
	GENERAL IMPACT FACTOR
	GitHub
	Google Scholar
	HARVARD LIBRARY
	InfoBase Index
	IPIndexing
	ISSN
	idealonline
	JIFACTOR

Journal Factor

LOWA STATE-California, San Francisco

Research Bib

Root Society for Indexing and Impact Factor Service (Root Indexing)

Scientific Indexing Services (SIS)

Türk Eğitim İndeksi (TEİ)

	R&S RESEARCH STUDIES ANATOLIA JOURNAL	Vol/Cilt : 8 Issue/Sayı : 2 Yayın Tarihi : 30.04.2025 ISSN : 2630-6441 Toplam Makale Sayısı : 4
---	--	--

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES	171-310
Ali KİRİKTAŞ	
KANG YOUWEİ VE REFORMİST DÜŞÜNCENİN MODERN ÇİN'DEKİ ETKİSİ	171-206
<i>Kang Youwei and the Impact of Reformist Thought in Modern China</i>	
Naile ERDEM & Mustafa GÖRÜN	
ANAYASA YAPIM SÜRECİNDE DEVLETİN MÜZAKERECİ ROLÜ ÜZERİNE AKADEMİSYEN GÖRÜŞÜ	207-252
<i>Academic Opinion on the Negotiating Role of the State in the Constitution-Making Process</i>	
Selçuk BAYRAMOĞLU & Kübra GÖZEN BOZDOĞAN	
VERGİ ADALETİNİN SAĞLANMASINDA BİR TEMEL UNSUR MÜKELLEF HAKLARI; TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME	253-282
<i>Taxpayer Rights a Fundamental Element in Ensuring Tax Justice; an Evaluation on Turkey</i>	
Serhat AYDIN & Selin ÖGEL AYDIN	
BALKAN TURU DENEYİMİNİN DİJİTAL YANSIMALARI: ŞİKAYETLERİN ANALİZİ	283-310
<i>Digital Reflections of the Balkan Tour Experience: Analysis of Complaints</i>	

**KANG YOUWEİ VE REFORMİST DÜŞÜNCENİN MODERN ÇİN'DEKİ
ETKİSİ**

Kang Youwei and the Impact of Reformist Thought in Modern China

Ali KİRİKTAŞ

Doktora Öğrencisi, Kapadokya Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma
Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Doktora Programı,

ali_kiriktas_44@hotmail.com, Malatya / Türkiye

<https://orcid.org/0000-0003-4209-0094>

Doi: <https://doi.org/10.33723/rs.1627861>

Kirikaş, A. (2025). “Kang Youwei ve Reformist Düşüncenin Modern Çin'deki Etkisi”. R&S-
Research Studies Anatolia Journal, 8(2). 171-206.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Arrived Date: 27.01.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 07.04.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: 30.04.2025

ÖZ

Kang Youwei (1858–1927), modern Çin tarihinde reformist düşünceleriyle öne çıkan bir entelektüel ve siyasetçidir. Özellikle 19. yüzyılın sonlarında gerçekleşen Yüz Gün Reformları sırasında ortaya koyduğu reform önerileri, Çin'in modernleşme sürecinde derin bir etki yaratmıştır. Kang, geleneksel Konfüçyüsçülüğü radikal bir şekilde yeniden yorumlayarak Çin'in siyasal ve toplumsal yapısını dönüştürmeye yönelik reformlar önermiştir.

Kang Youwei'nin en dikkat çekici fikirlerinden birisi ise, anayasalcı bir monarşi ile geleneksel yönetim sistemini modern bir çerçevede birleştirme girişimidir. Ayrıca, Datong Shu (Büyük Birlik Kitabı) adlı eseri, evrensel eşitlik, sosyal adalet ve milliyetçilik ötesi bir dünya düzenine olan inancını yansıtır. Ancak reformları, dönemin muhafazakâr güçleri tarafından sert bir şekilde eleştirilmiş ve 1898 Reform Hareketi'nin başarısızlığıyla sonuçlanmıştır. Buna rağmen Kang Youwei, sürgün yıllarında reformist ideallerini geliştirmeye devam etmiş ve eserleriyle hem Çin'in hem de dünya tarihinin modernleşme süreçlerinde önemli bir figür olmayı başarmıştır. Kang'ın evrensel değerler vurgusu, reform çabalarına uluslararası bir boyut kazandırmış ve Çin diasporasında güçlü bir etki yaratmıştır. Bu makalede, Kang Youwei'nin reformist düşünceleri analiz edilerek, doküman ve tarihsel yöntemle modern Çin'deki etkileri ortaya konmuş; reform hareketlerinin zayıflıkları ve kalıcı izleri detaylı bir şekilde ele alınmıştır.

Anahtar kelimeler: Kang Youwei, Yüz Gün Reformları, Datong Shu, Çin Diasporası, Afyon Savaşları.

ABSTRACT

Kang Youwei (1858-1927) was an intellectual and politician who stood out with his reformist ideas in modern Chinese history. His reform proposals, especially during the Hundred Day Reforms of the late 19th century, had a profound impact on China's modernisation process. Kang proposed reforms to transform China's political and social structure by radically reinterpreting traditional Confucianism.

One of Kang Youwei's most remarkable ideas was his attempt to combine a constitutionalist monarchy and a traditional system of government within a modern framework. In addition, his work Datong Shu (Book of Great Unity) reflects his belief in universal equality, social justice and a trans-nationalist world order. However, his reforms were harshly criticised by the conservative forces of the time and resulted in the failure of the 1898 Reform Movement. Nevertheless, Kang Youwei continued to develop his reformist ideals during his years of exile and managed to become an important figure in the modernisation processes of both Chinese and world history with his works. Kang's emphasis on universal values gave his reform efforts an international dimension and created a strong influence in the Chinese diaspora. In this article, Kang Youwei's reformist ideas are analysed, their impact on modern China is revealed through documentary and historical method, and the weaknesses and lasting traces of the reform movements are discussed in detail.

Key words: Kang Youwei, Hundred Days Reforms, Datong Shu, Chinese diaspora, Opium Wars.

GİRİŞ

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Çin, iç ve dış krizlerin pençesinde bir imparatorluk olarak varlığını sürdürmeye çalışıyordu. Batı'nın teknolojik üstünlüğü ve Japonya'nın Meiji Reformları sonrası hızlı modernleşme süreci, Qing Hanedanlığının zayıflıklarını daha belirgin bir hale getirmiştir. Çin, Afyon Savaşları'ndan itibaren giderek Batı'nın etkisi altına girmiştir, buna bağlı olarak geleneksel yönetim sisteminin modern dünyaya uyum sağlamakta yetersiz kaldığı görülmüştür (Akgür, 2018: 523). Bu bağlamda, entelektüel liderler ve reformcular, Çin'in modernleşme sürecini hızlandırmak için çeşitli fikirler geliştirdiler. Bu isimlerden biri olan Kang Youwei hem reformist düşünceleriyle hem de cesur önerileriyle dikkat çeken bir figür olarak tarihe geçmiştir.

Kang Youwei, 1858 yılında Guangdong Eyaleti'nde doğdu. Geleneksel bir Konfüçyüsçü eğitim almasına rağmen, Batı fikirleri ve modernleşme kavramlarıyla tanışması, düşünce yapısında önemli bir değişim yaratmıştır. Onun entelektüel çerçevesini oluşturan temel unsurlar, Konfüçyüsçülüğün yeniden yorumlanması ve Batı'dan ilham alan siyasal reform önerileridir. Kang, Çin'in çöküşten kurtulması ve modern bir devlet haline gelmesi için geleneksel ve modern unsurları birleştiren bir yaklaşım geliştirmiştir (Kırilen, 2013: 121-124).

Kang Youwei'nin düşünce sistemi, geleneksel Çin felsefesine dayanmış bununla beraber felsefeyi radikal bir şekilde yeniden yorumlayarak dikkatleri üzerine çekmiştir. Özellikle Konfüçyüsçülüğü, statik bir gelenek olarak değil, dinamik bir sistem olarak değerlendirmiştir. Kang, Konfüçyüs'ün eserlerinin aslında ilerici ve reformist bir vizyon sunduğunu iddia etmiştir. Ona göre, geleneksel Çin toplumu, Konfüçyüs'ün orijinal fikirlerinin yanlış yorumlanması sonucunda statik bir yapıya bürünmüştür (Liang, 2005: 17).

Kang Youwei'nin teorik anlamda en önemli katkılarından biri, Konfüçyüsçülüğün evrimsel bir perspektifle ele alınması olmuştur. Bu bakış açısı, toplumsal değişimi doğal bir süreç olarak görmekte ve modernleşme ile uyumlu bir Konfüçyüsçü sistem önermektedir. Kang'ın bu

yaklaşımı, özellikle onun başyapıtı olarak kabul edilen *Datong Shu*'da (Büyük Birlik Kitabı) detaylı bir şekilde ele alınır. Bu eserde Kang, evrensel barış ve eşitlik ilkesine dayanan bir dünya düzeni hayal etmiştir. Sınıfsız bir toplum, kadın-erkek eşitliği ve ulusal sınırların ötesinde bir küresel birlik, Kang'ın vizyonunun temel taşları omuştur (Liang, 2005: 17).

Kang Youwei'nin reformist düşünceleri, 1898 yılında Yüz Gün Reformları olarak bilinen hareket sırasında somut bir şekilde ortaya çıkmıştır. Qing Hanedanlığı'nın genç imparatoru Guangxu, Kang'ın reform önerilerine destek verdi ve kısa bir süre için Çin'de köklü değişiklikler başlatıldı (Kırilen, 2013: 158). Bu reformlar arasında eğitim sisteminin modernleştirilmesi, bürokrasinin yeniden yapılandırılması ve ekonomi politikalarının Batı modeline göre düzenlenmesi gibi adımlar yer almıştır. Ancak, reformlar, dönemin muhafazakâr güçleri tarafından tehdit olarak algılanmış ve sert bir şekilde bastırılmıştır. Kang Youwei ve destekçileri sürgüne gönderilirken, reform hareketi ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Kırilen, 2013: 156).

Kang'ın reformları başarısız olmasına rağmen, bu girişimle modern Çin tarihindeki reformist hareketler için bir referans noktası haline gelmiştir. Kang'ın fikirleri, sonraki yıllarda hem Cumhuriyetçi dönemin reformlarında hem de 20. yüzyılın ikinci yarısında Çin Komünist Partisi tarafından uygulanan politikaların temelinde etkili olmuştur.

Kang Youwei'nin fikirleri, günümüzde modernleşme, sosyal adalet ve küresel birlik tartışmalarında hala yankı bulmaktadır. Onun *Datong Shu*'da çizdiği evrensel eşitlik vizyonu, sadece Çin için değil, dünya çapında bir ütopya arayışını temsil etmektedir. Bu nedenle, Kang'ın reformist düşünceleri, çağdaş küresel sorunlar ve ideolojik tartışmalar bağlamında yeniden değerlendirilmektedir (Kırilen, 2013: 127).

Makalede, Kang Youwei'nin hayatı, reformist düşünceleri ve bu düşüncelerin Çin'in modernleşme süreci üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada temel olarak tarihsel ve dokümantasyon yöntemlerine dayalı bir yaklaşım sergilenmektedir. Araştırmada,

Kang'ın reform önerilerinin (örneğin, Datong Shu'daki evrensel eşitlik ve toplumsal reform vizyonu) detaylı bir analizine yer verilirken, aynı zamanda reform hareketlerinin zayıflıkları, başarısızlık nedenleri ve uzun vadeli etkileri de incelenmiştir. Bu metodolojik yaklaşım hem birincil hem de ikincil tarihsel kaynakların eleştirel bir değerlendirmesini içerir; böylece Kang Youwei'nin önerilerinin hem kendi dönemindeki dönüşüm çabalarına hem de sonraki modernleşme süreçlerine nasıl etki ettiğini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır. Ayrıca, onun reformist düşüncelerinin günümüz Çin'inde nasıl yankı bulduğu ve modernleşme hareketleri üzerindeki etkisi değerlendirilecektir. Kang Youwei'nin vizyonu, Çin tarihinde radikal bir dönüşüm arayışının önemli bir temsilcisi olarak kalıcı bir iz bırakmıştır.

KANG YOUWEİ'NİN HAYATI VE EĞİTİMİ

Aile Geçmişi ve Gençlik Yılları

Kang Youwei, 19 Mart 1858'de Çin'in Guangdong eyaletinin Nanhai kasabasında, orta sınıf bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Ailesi, Konfüçyüsçü değerlere sıkı sıkıya bağlı, geleneksel bir yaşam sürmekteydi. Kang ailesi, Qing Hanedanlığı döneminde toplumun entelektüel sınıfına mensup olmamakla birlikte, çocuklarının iyi bir eğitim alması gerektiğine inanıyordu. Bu bağlamda, Kang Youwei'nin erken dönemde edindiği disiplin ve Konfüçyüsçü ahlaki değerler, onun ilerleyen yıllardaki düşünce yapısını şekillendirmiştir (Kırilen, 2013: 121-124).

Kang'ın gençlik yılları, Qing Hanedanlığı'nın gerileme dönemine denk gelmiştir. Bu dönemde Çin, dışarıdan gelen Batılı güçlerin etkisiyle siyasi, ekonomik ve kültürel bir dönüşüm süreci yaşamaktaydı. Çin'in Batı karşısında aldığı yenilgiler ve Qing yönetiminin zayıflığı, toplumun farklı kesimlerinde endişe yaratmıştır. Kang Youwei, bu karmaşa ortamında geleneksel Çin kültürüne olan bağlılığını sürdürmekle birlikte, mevcut düzenin sorunlarını sorgulamaya başlamıştır.

Gençliğinde ailesinin rehberliğinde Konfüçyüs klasiklerini ezberlemek ve anlamak için yoğun bir eğitim almış; ancak, aile üyelerinin onun dogmatik bir düşünce yapısına sahip olmaması için farklı metinlerle de ilgilenmesini teşvik etmiştir. Bu durum onun entelektüel ufkunu genişletmesine önemli katkı sağlamıştır (Hsiao, 1976: 5-6).

“...öğrenmeye olan iştahım keskinleşti. Gün batımından sonra, oda karardığında, saçakların altındaki sütunlara yaslanır ve alacakaranlığın yarı ışığında okurdum. Bazen bir kitabı bitirmek için gecedен şafağa kadar okurdum ve büyükbabam öğrendiğinde beni uyuturdu. Ama o zaman bile yatak perdelerinin içine küçük bir lamba sakladım ve gizlice okurdum” (Sarıkan, 2024:16). Kang’ın, bu süreçte hem geleneksel hem de yenilikçi fikirleri benimseyerek kendi entelektüel kimliğini inşa etmeye başladığı görülmektedir.

Kang Youwei’nin eğitimi, geleneksel Konfüçyüsçü yöntemlerle başlamıştır. Çünkü Çin’in eğitim sistemi o dönemde ağırlıklı olarak Konfüçyüs klasiklerine dayalıydı. Kang Da Xue, Zhong Yong, Lun Yu ve Xiao Jing gibi klasik eserlerle karşılaşmıştır. Bu sistem, öğrencilerin klasik metinleri ezberlemesini ve imparatorluk sınavlarına hazırlanmasını gerektiriyordu. Kang, bu klasiklere derin bir ilgi duymakla birlikte, onları eleştirel bir gözle incelemeye yatkındı (Sarıkan, 2024:16).

Kang’ın en önemli dönüm noktalarından biri de gençlik yıllarında Konfüçyüs metinlerinin derinliklerine inmesiyle gerçekleşmiştir. Bundan dolayı Konfüçyüsçülük, sadece geleneksel bir ahlaki sistem değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve reformun anahtarıydı. Ancak, Kang, Konfüçyüsçülüğün statik bir sistem olarak algılanmasını eleştirmiştir. Bu bağlamda Kang, Konfüçyüs öğretilerinin zamanla değişen toplumsal koşullara uyum sağlaması gerektiğini belirtmiştir. *“Gençliğimde bir dinin kurucusu olma ve Konfüçyüs’ü aşma arzumu vardı. Her gün arkasında bıraktığı kitapları okudum ve ona saldırmak amacıyla içlerinde kusurlar veya lekeler aradım”* (Sarıkan, 2024:18).

Eğitimine olan tutkusu, onu Çin'in farklı bölgelerindeki ünlü âlimlerle tanışmaya ve onların fikirlerinden etkilenmeye yönlendirdi. Özellikle Hunan Eyaleti'nde ünlü bir âlim olan Zhu ile tanışması, onun Konfüçyüs metinlerini yeniden yorumlama sürecine büyük katkı sağlamıştır. Böylece Kang, bu süreçte modern bir çerçeve içerisinde Konfüçyüsçülüğün ele alınması gerektiğini fark etmiştir.

“Sessizce tek başıma otururken, aniden evrenin ve onun sayısız şeyinin benim parçam olduğunun farkına varırdım. İçimde bir ışık doğar ve bilge olduğuma inanarak mutlu olur ve gülerdim, sonra dünyadaki insanların acılarını düşünerek üzülür ve ağlardım ya da ailemi ihmal ettiğimi düşünerek kendime çalışmanın amacının ne olduğunu sorardım” (Sarıkan, 2024:18).

Batı Fikirleriyle Tanışması

Kang Youwei'nin entelektüel gelişimindeki en önemli aşamalardan biri, Batı düşüncesiyle tanışmasıydı. 19. yüzyılın sonlarına doğru Çin'de Batılı fikirlerin etkisi giderek artarken özellikle Afyon Savaşları sonrası Çin'in Batı karşısında yaşadığı yenilgiler, Batılı teknolojilere ve yönetim sistemlerine karşı bir merak uyandırmıştır. Kang Youwei, bu fikirleri araştırmak için kendi çabasıyla Batılı metinlere ulaşmaya çalışmıştır (Akgür, 2018: 523).

“... Hong Kong'u ziyaret ettim ve yabancıların binalarının zarafetini, sokakların temizliğini, polislerin verimliliğini gördüm. Yabancıların örgütlenmesinden ve yönetiminden etkilendim ve daha yaşlı ve daha muhafazakâr halkımızın yaptığı gibi onlara barbar olarak bakmamamız gerektiğini fark ettim. Haiguo Tuzhi tekrar inceledim ve Wei Yuan ve Ying Huang Zhi Lue ve diğer kitapları; dünya haritalarını ve Batı öğrenimi üzerine kitaplar satın aldım” (Sarıkan, 2024:18).

Batı düşüncesiyle tanışmasının arkasında birkaç önemli olay etkili olmuştur. Bu olaylardan biri ise, Çin'in dış dünyaya açılmasını sağlayan ve liman şehri olan Guangzhou'ya yakın bir bölgede yaşaması olmuştur. Batı etkisinin yoğun olduğu bir şehir olan Guangzhou'da Çinli

âlimlere ve Batıyla ilgili bilgilere daha kolay ulaşabiliyordu. Kang, bu ortamdan faydalanarak Batılı bilim, felsefe ve siyaset teorilerini incelemeye başlamıştır.

Kang'ın Batılı fikirlerden etkilenmesi, Japonya aracılığıyla aktarılan modernleşme düşünceleriyle de yakından ilişkiliydi. Japonya'nın Meiji Restorasyonu sürecinde gerçekleştirdiği reformlar, Kang üzerinde derin bir etki yaratmıştır. Japonya'nın kısa süre içerisinde Batılı güçlerle rekabet edebilecek bir devlet haline gelmesi, Kang'ın Çin'in de benzer bir modernleşme sürecini benimsemesi gerektiği düşüncesini pekiştirmiştir. Bu bağlamda, anayasal monarşi modeli, modern eğitim sistemi ve teknolojik ilerleme gibi alanlarda Japon örneklerinden doğrudan esinlenmiştir (Huang, 2021: 13).

Kang'ın Batı düşüncesine ilişkin bilgisi teorik düzeyle sınırlı kalmamış; bu fikirlerin Çin'in toplumsal yapısına nasıl adapte edilebileceğine dair somut politikalar üretmiştir. Örneğin, eğitim alanında köklü dönüşümler önermiş, siyasi kurumların yeniden yapılandırılmasında Batılı yönetim modellerini temel almıştır. Bu çerçevede, Batı'nın kurumsal ve entelektüel birikimini yerel koşullarla sentezleyen reformist bir yaklaşım geliştirmiştir.

Kang Youwei'nin 1898 reform hareketleri, eğitim alanında kapsamlı dönüşümler öngörmektedir. Bu reformlar üç temel eksen üzerinde şekillenmiştir: İlk olarak, ilköğretimin evrensel düzeyde zorunlu kılınması gerekliliği vurgulanmış; ikinci olarak, eğitim müfredatının salt pratik bilgi aktarımıyla sınırlandırılmaması, aynı zamanda bireylerde entelektüel dönüşüm sağlayacak epistemolojik bir çerçeve sunması gerektiği tezi ortaya konmuştur. Üçüncü temel prensip ise, Batı tipi modernleşme sürecinde Çin'in kültürel kodlarının korunması prensibini muhafaza ederek selektif bir öğrenme modelinin benimsenmesi gereğine işaret etmektedir. Bu paradigmayı somutlaştırmak amacıyla Kang Youwei, Amerika Birleşik Devletleri, Avrupa ülkeleri ve Japonya'nın eğitim sistemlerini karşılaştırmalı analize tabi tutmuş; Çin'in sosyopolitik gerçekliğine uygun, hibrit bir okullaşma modelinin inşasını stratejik öncelik olarak değerlendirmiştir (Kang, 2007a: 38).

Kang Youwei, ülkenin modernizasyonunu ve ulusal güçlenmesini temin etmek adına Batılı devletler ile Japonya'nın siyasi organizasyon modellerinden ve anayasal paradigmadan sistematik biçimde istifade edilmesini stratejik bir gereklilik olarak öne sürmüştür. Bu perspektif doğrultusunda, devlet aygıtının kurumsal yetki ve sorumluluk alanlarının normatif çerçevede tanımlanması, vatandaşlık statüsünün hukuki temellerinin güçlendirilmesi ve temel hak ve özgürlüklerin anayasal teminat altına alınması için modern bir anayasal düzenin ivedilikle tesis edilmesi gerektiğini savunmuştur. Kang, bu minvalde, monarşik yapıyı evrimsel bir süreçle anayasal çerçeveye oturtan Meiji modelini nispeten uygun bir örnek olarak değerlendirmiş; ancak Çin'in tarihsel ve kültürel özgünlükleriyle uyumlu bir anayasalizm anlayışının geliştirilmesi gerekliliğinin altını çizmiştir.

“Duyduğum kadarıyla, Doğu ve Batı ülkeleri güçlü hale gelmişlerdir, çünkü anayasal düzen ve ulusal meclislerini kurmuşlardır. Ulusal Meclis, hükümdarın ve halkın bir araya gelerek ülkenin yönetimini tartıştığı bir yerdir. Üç güç ayrılığının ortaya çıkmasıyla, yasaların meclis tarafından oluşturulması, yargıçların yargılama yapması, hükümetin ise idare etmesi ve hükümdarın bu süreci kontrol etmesi sağlanır, böylece anayasa oluşturulur ve uygulanır. Hükümdar kutsal kabul edilir, sorumlu tutulmaz ve hükümet adına işler yürütülür. Doğu ve Batı ülkeleri, bu yönetim biçimini uygularlar, bu nedenle hükümdar ve milyonlarca insan bir araya gelir, ülkenin güvenliği artar. Ülkemiz ise mutlakıyet yönetimini benimser, bir hükümdar ve birkaç bakan ülkeyi birlikte yönetir, bu nedenle ülkenin güvenliği zayıftır. Milyonlarca insanın birkaç kişiden daha güçlü olması kaçınılmazdır” (Kang, 2007b: 424). Kang'a göre anayasa, bir ülkenin siyasi sisteminin temelini oluşturmakla birlikte, ulusal istikrar ve kalkınmanın sağlanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu nedenle, siyasi demokratikleşme sürecini desteklemiş ve anayasal monarşiyi Çin'in cumhuriyete geçiş yolundaki ilk adımı olarak görmüştür (Hsiao, 1976: 198).

Kang, anayasa ilanı ve ulusal meclis kurulmasına ilişkin görüşlerini 1895 ve 1898 yıllarında yazdığı eserlerinde dile getirmiştir. Bu yazılarında, diğer ülkelerdeki anayasal düzenlemelerin güçlenmelerine katkı sağladığını ve Çin'in de aynı yolu izlemesi gerektiğini vurgulamıştır. Kang'ın siyasi sistemlerini incelediği ülkeler arasında Rusya ve Japonya'ya özel bir ilgi gösterdiği dikkat çekmektedir. Özellikle Büyük Petro ve Meiji Dönemi liderlerini anayasal reformlar konusunda örnek modeller olarak görmüştür (Kang, 2007a: 47).

Batı düşüncesiyle tanışmasının ardından, Kang Youwei'nin reformist vizyonu da netleşmiştir. O, Çin'in geleneksel değerlerini tamamen terk etmeden, Batılı modernleşme prensiplerini benimseyerek güçlü bir devlet olabileceğine inanıyordu. Bu yaklaşımı, onun reformist hareketlerin lideri olarak ön plana çıkmasını sağlamıştır.

Kang Youwei'nin hayatı ve eğitimi, onun reformist düşüncelerinin temelini oluşturdu. Ailesinden aldığı geleneksel eğitim, Konfüçyüsçü değerlere olan bağlılığını güçlendirmiş, ancak bu değerleri eleştirel bir şekilde yeniden yorumlamasına da olanak tanımıştır. Batı fikirleriyle tanışması, onun modernleşme sürecine yönelik vizyonunu şekillendirmiş ve Çin'in reformist hareketlerindeki liderlik rolünü üstlenmesine zemin hazırlamıştır. Kang hem geleneksel hem de modern unsurları bir araya getirerek Çin'in gelişimi için cesur öneriler sunmuş ve bu nedenle Çin tarihinde önemli bir yer edinmiştir.

REFORMİST DÜŞÜNCELERİ

Kang Youwei, 19. yüzyılın son çeyreğinde Qing Hanedanlığı'nın çöküş dinamiklerini ve Batılı emperyal güçlerin Çin üzerindeki yapısal hegemonyasını gözlemlerken, ulusal kurtuluş için radikal reform projeleri formüle etmiştir. Kang, Konfüçyüsçü metinleri evrimsel bir bakışla yeniden yorumlamıştır. Batı modernitesi ve Meiji Japonyası'ndan seçici reformlar alarak anayasal monarşi temelli hibrit bir siyasi model önermiştir. Bu reformist vizyonun

epistemolojik çerçevesi, özellikle *Datong Shu* (Büyük Uyum Risalesi) adlı ütopyik eserinde ve anayasal temsiliyet mekanizmalarına dair teorik arayışlarında somutlaşmaktadır.

Çin entelektüel geleneğinde "datong" (大同) kavramı, antik dönemden itibaren merkezi epistemolojik bir kategori olarak varlığını sürdürmüştür. Terminolojik kökenleri Konfüçyüs klasiklerine dayanan bu kavram, tarihsel süreçte Taoist ve Budist düşünce ekolleriyle etkileşim içinde çok katmanlı bir anlam evreni kazanmıştır. Türkçeye “Büyük Birlik”, “Büyük Topluluk”, “Büyük Evrensellik”, “Büyük Benzerlik” veya “Büyük Uyum” şeklinde çevrilebilmektedir (Sarıkan, 2024: 25).

Konfüçyüsçülüğün Yeniden Yorumu: Datong Shu

20. yüzyılın başlarında, Çinli reformist Kang Youwei, “Datong shu” adlı eseriyle datong kavramına yenilikçi ve cesur bir yaklaşım kazandırmıştır. "Datong shu", "Büyük Topluluk" anlamını taşımakla birlikte, Çin'in toplumsal ve siyasi yapısında köklü bir dönüşüm önerisi sunmaktadır. Kang Youwei, datong'u yalnızca bir ideal olarak değil, aynı zamanda ulaşılması gereken somut bir hedef olarak görmüş ve toplumda eşitlik, adalet ve uyumun tüm bireyler için sağlanması gerektiğini vurgulamıştır. Bu sıra dışı yorum, geleneksel Çin düşüncesine derin bir etkiye bulunmuş ve datong kavramının anlamını önemli ölçüde genişletmiştir. Kang Youwei'nin bu eseri, Çin toplumunda ve entelektüel dünyada büyük bir değişim sürecinin başlangıcını simgelemiştir (Sarıkan, 2024: 25).

Kang Youwei'nin reformist düşüncelerinin temelinde, Konfüçyüsçülüğün yeniden yorumlanmasının yattığı söylenebilir. Geleneksel Konfüçyüsçülük, Çin toplumu için ahlaki ve toplumsal düzenin anahtarı olarak görülmüştür; ancak Kang, bu öğretilerin zamanın koşullarına uygun şekilde yeniden değerlendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda, Kang'ın etkili eseri olan *Datong Shu* (Büyük Birlik Kitabı), onun felsefi düşüncelerini ve geleceğe dair vizyonunu ortaya koymuştur. Kang Youwei, Konfüçyüsçü düşüncelere alışılmışın dışında ve kapsamlı bir perspektif kazandırmaktadır.

“Şimdi devletlere, ailelere ve benliklere sahip olmak, her bireyin bir bencilik alanını sürdürmesine izin vermektir. Bu, Evrensel İlkeyi (gongli) tamamen ihlal eder ve ilerlemeyi engeller... Bu nedenle, güçlü ile zayıf arasında daha fazla mücadele kalmaması için yalnızca devletler kaldırılmamalı; aileler de ortadan kaldırılmalı, böylece (insanlar arasında) artık sevgi ve şefkat eşitsizliği yaşanmamalı ve son olarak bencilliğin kendisi sürülmeli, böylece mal ve hizmetler özel amaçlar için kullanılmayacaktı. ... Tek (gerçek yol) dünyayı herkes tarafından ortak paylaşmaktır (tianxia weigong) ...Ortak paylaşmak, her birine aynı şekilde davranmaktır. Yüksek ve düşük arasında ayrım yapılmamalı, zengin ve fakir arasında tutarsızlık olmamalı, insan ırklarında ayrım yapılmamalı, cinsiyetler arasında eşitsizlik olmamalıdır. Herkes eğitilmeli ve ortak mülkiyet desteklenmeli; hiçbiri özel mülkiyete bağlı olmamalıdır. ... Bu, Evrensel Barış Çağında hüküm süren Büyük Topluluğun (datong) yoludur” (Hsiao, 1976: 499).

Kang’ın eseri, on bölümden oluşmakta ve her bir bölüm kendi içinde alt bölümlere ayrılmaktadır. İlk bölüm, kitabın temel fikirlerini tanıtan bir giriş niteliğindedir ve “Dünyaya Giriş ve Evrensel İstirabı Görmek” başlığını taşır. Bu bölümdeki ilk alt başlık ise “İnsanların Şefkatli Doğaları Vardır”dır. Kang, Budist düşünceden etkilenerek, dünyadaki acıların evrensel bir olgu olduğunu ifade eder. İnsanların doğuştan şefkatli bir doğaya sahip olduğunu ve bu şefkatin evrensel acıları anlama ve paylaşma yeteneğini barındırdığını öne sürmektedir. Bu yaklaşımın, klasik Çin düşüncesinde Mencius tarafından dile getirilen görüşlerle paralellik taşıdığı görülmektedir.

“Mencius dedi ki: Bütün insanların başkalarının acılarını görmeye dayanamayan bir zihni vardır... Bütün insanların başkalarının acılarını görmeye dayanamayan bir zihne sahip olduğunu söylediğimde, benim anladığım şu şekilde açıklanabilir: Günümüzde bile, insanlar aniden kuyuya düşmek üzere olan bir çocuk görürlerse, istisnasız bir endişe ve sıkıntı hissi yaşayacaklardır. Çocuğun ebeveynlerinin iyilini kazabilecekleri bir zemin olarak değil, (öyle hissedecekler), ne komşuları ve dostlarını övmek isteyebilecekleri bir zemin olarak, ne de öyle

bir şeyin itibarını kazanmaktan. Bu durumda, insan için takdir duygusunun gerekli olduğunu algılayabiliriz...” (Sarıkan, 2024: 25; Thompson, 1958: 42-43).

Datong Shu, adını Konfüçyüs'ün *Büyük Öğreti* (Da Xue) adlı eserinde yer alan “datong” (büyük birlik) kavramından almıştır. Kang, bu kavramı ütöpik bir sosyo-politik paradigmayı teorize etmek için kullanır; bireysel eşitliğin ontolojik temelde tesis edildiği, çatışma dinamiklerinin tarihsel süreçte ortadan kalktığı ve ulus-devlet parametrelerinin aşıldığı küresel bir toplum vizyonu inşa eder. Ona göre insanlığın teleolojik bir evrim süreci, sosyo-politik organizasyonların ileri demokratikleşmesiyle ve kurumsal yapıların eşitliği savunan bir niteliğe bürünmesiyle mümkün hale gelecektir. Bu tarihsel ilerleme süreci çerçevesinde, geleneksel toplumsal hiyerarşilerin ve kolektif hafızayı biçimlendiren kültürel yapıların, akılcı ve modern değerlerle yer değiştirerek geleneksel olmayan bir düzene dönüşeceğini öne sürmektedir. Kang, aile ve devletin, Bilgeler tarafından insanlığın yararına olacak şekilde oluşturulduğunu ifade etmektedir. Ona göre, “Bilgeler, insan doğasının kaçınılmaz sınırlamalarını göz önünde bulundurarak ve zamanın koşullarına uyum sağlayarak, devletler, kabileler, yöneticiler, bakanlar ve yasalar oluşturmuşlardır. Bu çabaların temel amacı, insanların acı çekmesini engellemekten başka bir şey değildir.” Kang, toplumsal kurumların faydalarını ve meşruiyetlerini kabul ederken, bu yapıların zamanla değişen koşullara uyum sağlayamaması durumunda baskıcı ve zarar verici hale gelebileceğine de dikkat çekmiştir.

Kang, “*Bilgelerin yasaları belirlerken yaptığı şey, yalnızca kendi zamanlarının şartlarına ve geleneklerin kutsallığına uygun hareket etmektir. Ancak uzun süredir devam eden baskıcı kurumlar, bu koşullara bağlı olarak ahlaki açıdan doğru kabul edilmektedir. Bu nedenle, başlangıçta karşılıklı yardım ve koruma amacıyla oluşturulan yasalar, zamanla aşırı baskı ve eşitsizliklerle insanlara zarar vermeye başlar. Böyle bir durumda, mutluluk ve acıdan kaçınma hedefleri tamamen tersine dönmüş olur*” diyerek bu sürecin tehlikelerine işaret etmektedir. Bu soruna çözüm arayan Kang, yanıtı Konfüçyüs'ün “Üç Çağ” teorisinde bulmuştur. Ona göre,

“Düzensizlik döneminden geçerken dünya, sırasıyla Artan Barış ve Eşitlik Çağına ve ardından Tam Barış ve Eşitlik Çağına ilerleyecektir. Küçük Barış ve Mutluluk Döneminin ardından insanlık, Tek Bir Dünyaya doğru evrilecektir” (Thompson, 1958: 68-73).

Kang, *Datong Shu*'da aile, sınıf ve cinsiyet eşitsizliklerinin ortadan kalktığı, bireylerin özgürlük ve eşitlik temelinde bir araya geldiği bir toplum vizyonunu sunar. Aile bağlarını, özellikle ataerkil düzeni, bireylerin bağımsızlığını kısıtlayan bir yapı olarak eleştirmiştir. *“Ebeveynlerin çocuklarıyla birlikte olmalarının Cennetimizin doğasında var olduğu ve onlardan vazgeçmenin doğal ilkelere aykırı olduğu söylenebilir. Ancak günümüzde Fransa, Amerika ve Avustralya’da birçok gayri meşru çocuk var. ...Erkekler ve kadınlar özgür olduktan sonra mutlaka birçok gayri meşru çocuk olacaktır”* (Thompson, 1958: 186). Ayrıca, kadınların toplumsal hayatta erkeklerle eşit haklara sahip olması gerektiğini savunmuştur. Bu durumu ise şu sözlerle açıklamaya çalışmıştır;

“Şimdi yapmam gereken bir şey var: geçmişin hesaplanamayan kadın şikâyetlerinin haykırmak. Şimdi büyük bir dileğim var: Kendi zamanımdaki sekiz yüz milyon kadını acı denizinde boğulmaktan kurtarmak. Şimdi büyük bir arzum var: Geleceğin hesaplanamaz, düşünülemez kadınlarına eşitlik, tam birlik ve bağımsızlık mutluluğu getirmek” (Thompson, 1958: 150). Bu bağlamda Kang’a göre, Konfüçyüsçülük, statik bir gelenek değil, toplumsal ilerlemeyi destekleyen dinamik bir düşünce sistemi olmalıdır.

Kang, *Datong Shu* eserinde toplumsal ayrışmayı, toplumdaki “dokuz sınır”dan biri olarak ele almıştır. Eşitlik ve karşılıklı saygı temelinde şekillenen ütöpik bir toplum modeli olan *Datong*'a (大同) erişim için uyum ve birlik ilkelerinin merkezi rolüne işaret etmektedir. Marx ise burjuvazi ve proletarya arasındaki çatışmayı toplumun temel bölünmesi olarak görür ve bu sınıf mücadelesinin tarihsel değişimin yanı sıra nihayetinde komünist bir toplumun inşasının merkezinde yer aldığını savunur. Kang Youwei, *Datong* idealine ulaşma sürecinin ahlaki-kültürel gelişim, eğitim reformları ve bireysel bilinçlenmeyle mümkün olacağını

savunarak barışçıl bir dönüşümü öngörür. Buna karşılık Marx, kapitalist sistemin çöküşünü ve komünizmin inşasını, işçi sınıfının devrimci mücadelesiyle gerçekleşecek radikal bir kopuş olarak teorize eder. Marx'a göre toplumsal dönüşüm, sınıf çatışması olmaksızın imkânsızdır ve bu süreç şiddet içeren bir devrim gerektirir. Kang, Datong hedefine ulaşmada bilge liderlik ve insancıl yönetim anlayışını temel alır; ulusal sınırların kalktığı evrensel bir devlet modelinin uyum ve ilerlemeyi sağlayacağını iddia eder. Ona göre hükümetler, eğitim, ahlaki değerler ve sosyal adaleti merkeze alan politikalar üretmelidir. Marx ise komünist toplumda sınıfsız yapının devleti gereksiz kılacağını, zira devletin sınıf baskısının bir aracı olduğunu ve sınıflar ortadan kalkınca kendiliğinden yok olacağını savunur.

Kang'ın idealize ettiği Datong toplumu, sosyal uyum, eşitlik ve karşılıklı saygı temelinde örgütlenmiş, barış içinde yaşayan ve refah düzeyi yüksek bir topluluk olarak betimlenir. Bu ütopya, toplumun ahlaki olgunluğa ve kültürel bütünleşmeye ulaşmasını amaçlar. Marx'ın komünist ütopyası ise sınıfsız, üretim araçlarının ortak mülkiyete dayandığı, servetin ihtiyaç temelli dağıtıldığı ve özel mülkiyetin tamamen kaldırıldığı bir model öngörür. Her iki düşünürün eserleri Kang'ın *Datong Shu*'su ve Marx'ın *Komünist Manifesto*'su toplumsal eşitsizlik sorununu merkeze alsa da çözüm önerileri ve devletin rolüne ilişkin yaklaşımları ideolojik olarak birbirinden ayrışır (Sarıkan, 2024: 33-34).

Bu eser, sadece bir felsefi metin değil, aynı zamanda Kang'ın reform önerilerinin ideolojik temelini oluşturan bir manifestodur. *Datong Shu* hem geleneksel Çin düşüncesine hem de Batı'dan alınan modern fikirlerin harmanlandığı bir yapıya sahiptir. Kang'ın bu eseri, onun Konfüçyüsçülüğü modern değerlerle uyumlu hale getirme çabalarını açıkça göstermektedir.

Aynı zamanda Kang Youwei'in Osmanlı İmparatorluğu'na olan ilgisi, onun reformcu perspektifini anlamak için önemli bir bağlam sunar. Bu ilgi, Osmanlı'nın modernleşme çabalarından ve Batı ile rekabet edebilme kapasitesinden etkilenmiştir. Henüz Çin'de bulunduğu yıllarda, Osmanlı hakkında edindiği bilgiler, onun zihninde belirgin bir Osmanlı

imgesi oluşturmıştır. Özellikle Japonca ve Batı dillerinden yapılan çeviriler ve yabancı gazeteler aracılığıyla Osmanlı'nın Asya kökenli bir imparatorluk olmasına rağmen Batılı güçlere karşı direnebilme kapasitesine dikkat çekmiştir. Kang Youwei, Osmanlı'nın modernleşme sürecine dair bilgilerini kendi reform önerilerine eklemiş olsa da Osmanlı reformlarının onun için tam bir model oluşturup oluşturmadığı tartışmalıdır. Osmanlı ile ilgili değerlendirmeleri, daha çok yenilik hareketlerinin biçim ve içeriklerinden ziyade bu reformların iktidar mücadeleleri üzerindeki etkilerini vurgulayan kısa ve genel çıkarımlarla sınırlıdır. Dolayısıyla, Osmanlı'nın Kang Youwei'in reformcu fikirlerinde bir referans noktası oluşturduğu söylenebilir, ancak bu, sistematik bir model olarak görülmemelidir. Kang Youwei, Osmanlı İmparatorluğu'nu geleneksel kimliğini koruyan, ancak Batı etkisiyle modernleşme çabaları gösteren bir devlet olarak değerlendirirken, bu deneyimden kendi ülkesine yönelik dersler çıkarmaya çalışmıştır. Onun reform görüşleri ve Osmanlı'ya bakışı, iki toplum arasındaki benzerliklere dayalı tarihsel bir perspektifi de beraberinde getirmiştir. (Kırilen, 2013, s. 136-140). Kang ayrıca Osmanlı için olumsuz görüşlerini şu şekilde eserinde anlatmıştır; *“Türkler Avrupa’da, Almanya ve Fransa’dan iki günlük araç yolculuğu ve Avusturya’dan birkaç yüz kilometre uzakta yer almaktadır. Ne var ki son iki yüz yılda Avrupa ve Batılı ülkeler son sürat ilerlemiş ve medeniyetlerini çok güçlü hâle getirmiştir. Biz Doğu Asya ülkeleri on binlerce kilometre uzaktayız. Çok uzakta olmamıza rağmen de gelişmeyi düşünüyoruz. (Batılılarla) yakın komşu olmalarına rağmen Türkler ’in, derin bir uykuda, yok olmaya meyilli biçimde yerlerinde sayıyor olmaları olacak bir durum değil midir? Müslümanlık tarafından baskılanmış bile olsalar bu derece karanlıkta olmalar düşündürücüdür”* (Kang, 2006c: 438).

Meiji Japonya ve Batı’dan Etkilenen Reform Önerileri

Kang Youwei, reformist düşüncelerini geliştirirken Meiji Japonya’dan ve Batı’dan büyük ölçüde etkilenmiştir. Meiji Japonya’nın hızlı modernleşme süreci, Kang için hem bir ilham kaynağı hem de Çin’in potansiyel geleceği için bir model olmuştur. Japonya, 1868 yılında

başlayan Meiji Restorasyonu ile feodal düzenini kaldırmış, Batı'dan bilimsel ve teknolojik yenilikleri ithal etmiştir ve bu bağlamda modern bir ulus-devlet kurma yolunda önemli adımlar atmıştır. Kang, Japonya'nın bu başarısını incelemiş ve Çin'in de benzer bir yola girmesi gerektiğini savunmuştur (Sarıkan, 2024: 38).

Kang'ın reform önerileri arasında eğitim, bürokrasi, ekonomi ve askerî sistemin modernizasyonu yer almıştır. Ona göre, Çin'in Batı'ya karşı direnç gösterebilmesi ve modern bir ulus-devlet olabilmesi için bu alanlarda köklü değişiklikler yapması gerekiyordu. Eğitim alanında, geleneksel Konfüçyüsçü eğitimin yanında Batı tarzı bilim ve teknoloji eğitiminin de müfredata dahil edilmesini savunmuştur. Bu, Çin'in modern bilime olan ilgisini artıracak ve Batı ile rekabet edebilecek bir nesil yetiştirilmesine olanak sağlayacaktır (Hsiao, 1976: 480; Thompson, 1958: 27).

Kang, ekonomik reformların Çin'in modernleşme sürecinde hayati bir rol oynadığına inanmıştır ve bu alanda bir dönüşüm yaşanmadığı takdirde ülkesinin büyük zorluklarla karşılaşacağını düşünmüştür. 1888 yılında imparatora sunduğu dilekçede, paranın standart bir sisteme oturtulması gerektiğini vurgulamış, ekonomik reform konusundaki fikirlerini 1895 tarihli dilekçesinde daha ayrıntılı bir şekilde açıklamıştır. Bu dilekçeye göre, ülkenin zenginleşmesinin altı temel unsuru bulunuyordu; İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması, demiryolları, buharlı gemiler, madencilik, standart bir para birimi ve posta hizmetleri gibi unsurlar yer almaktaydı. Ayrıca, Kang, halkın ekonomik durumunun iyileştirilmesi için tarım, sanayi, ticaret ve yoksullara yardım gibi konulara da önem verilmesi gerektiğini savunmuştur (Kang, 2007a: 173-174).

Kang, aynı zamanda ekonomik reformlar konusunda ise sanayileşmenin önemini vurgulamıştır. Japonya'nın sanayi devrimini yakalaması, Kang'ın Çin için benimsediği bir örnek olmuştur. Tarıma dayalı ekonomiden sanayiye dayalı bir ekonomiye geçişin, Çin'in ekonomik bağımsızlığını kazanmasında kritik bir rol oynayacağını belirtmiştir. Ayrıca, serbest

ticaretin teşvik edilmesi ve yabancı sermayenin dikkatli bir şekilde Çin'e entegre edilmesi gerektiğini savunmuştur.

Askerî reformlar ise Kang'ın reform önerilerinin bir diğer önemli ayağını oluşturmuştur. Çin, 19. yüzyılın sonlarında Batı ve Japonya karşısında askerî yenilgiler yaşamış ve bu durum, Qing Hanedanlığının otoritesini ciddi şekilde sarsmıştır. Kang, bu yenilgilerin nedenlerini analiz etmiş ve Çin'in modern bir askerî güce sahip olması gerektiğini savunmuştur. Bu bağlamda, Batılı askerî teknolojilerin ithal edilmesi ve orduya disiplinli bir modernleşme programının uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Kang bu durumu şu şekilde dile getirmiştir;

“Askerî eğitim meselesi, genel güvenlik ve tehlike ile doğrudan ilgilidir. Huzur içindeyken güçlü olmak, savaş durumunda zafer kazanmak için, eğitilmiş, bilgili, cesur ve sadık kişilere ihtiyaç vardır. Yeni kurulan kara ordusunun eğitimi konusunda, seçkin liderlerin seçilmesi, disiplinin sıkı tutulması, ödüllerin ve cezaların adaletle uygulanması, komutların ciddiyetle verilmesi önemlidir. Bu sayede askerler, her gün eğitim alır, her gün incelenir ve sürekli olarak hazır bulunurlar. Ayrıca, boş zamanlarında savaş taktikleri, silah kullanımı ve vatanseverlikle ilgili teşvik edici şarkılar gibi konular üzerinde çalışırlar” (Kang, 2007a: 31).

Monarşik Anayasal Düzen Önerisi

Kang Youwei'nin reformist düşüncelerinin bir diğer önemli yönü, anayasal bir monarşi sistemini savunması olmuştur. 1898 yılında gerçekleşen *Yüz Gün Reformları*, Kang'ın bu vizyonunu uygulamaya koyma çabalarının bir örneğidir. Bu dönemde, Kang, İmparator Guangxu'yu reformları desteklemesi için ikna etmiş ve Qing Hanedanlığı'nın modern bir anayasal monarşiye dönüşmesi gerektiğini savunmuştur (Wang, 2014: 221; Grasso vd, 1997: 66; Fairbank ve Goldman, 2005: 269).

Kang, anayasal monarşinin hem geleneksel Konfüçyüsçü değerlerle uyumlu hem de Batılı siyasal sistemlerle karşılaştırıldığında daha az radikal bir çözüm olduğuna inanmıştır. Ona göre, Çin halkı, tamamen Batılı bir demokrasiye hazır değildi ve böyle bir değişim, toplumda büyük

bir kaosa neden olabilirdi. Bu nedenle, mevcut monarşik düzenin anayasal bir çerçeveye oturtulması hem istikrarı koruyacak hem de modernleşme sürecini hızlandıracağını belirtmiştir (Chang, 2013: 139).

Kang'ın önerdiği anayasal düzen, halkın temsiline ve yönetime katılımını amaçlamaktaydı. İmparatorun yetkilerinin sınırlanması ve yasama organlarının kurulması, bu düzenin temel unsurlarını oluşturmaktaydı. Ayrıca, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve bürokrasinin reforme edilmesi, Kang'ın anayasal düzen önerilerinin bir diğer önemli unsurlarını meydana getirmiştir (Chang, 2013, s. 165; Sui, 2013, s.248; Xu,2012). Ancak, bu reform önerileri, muhafazakâr kesimlerin ve saray içindeki çıkar gruplarının direnciyle karşılaşmıştır. *Yüz Gün Reformları* kısa sürede sona ermiş ve Kang, başarısızlıkla sonuçlanan bu süreç sonrasında sürgüne gitmek zorunda kalmıştır. Yine de Kang'ın anayasal monarşi fikri, daha sonraki yıllarda Çin'in modernleşme çabaları üzerinde derin bir etki bırakmıştır.

1898 YÜZ GÜN REFORMLARI VE KANG YOUWEİ'NİN ROLÜ

Reformların Bağlamı ve Amacı

1898 Yüz Gün Reformları, Qing Hanedanlığı'nın çöküş sürecine yakından tanıklık eden bir dizi modernleşme çabası olmuştur. Bu reformlar, Çin'in Batı güçleri karşısında art arda yenilgilere uğramasının sonucunda ülkeyi modernleştirme ve Batı ile rekabet edebilir bir seviyeye getirme amacı taşımıştır. Reformların arkasındaki itici güçlerden biri, 19. yüzyılın sonlarında Çin'in içinde bulunduğu derin kriz olmuştur. *Birinci ve İkinci Afyon Savaşları* (1839-42, 1856-60), *Taiping Ayaklanması* (1850-64) ve *Sino-Japon Savaşı* (1894-95) gibi olaylar, Qing Hanedanlığı'nın zayıflığını gözler önüne sermiştir (Kırilen, 2013: 122). Özellikle, 1895'te Japonya'ya karşı alınan ağır yenilgi, Çin'in modernleşme gerekliliğini daha da açık bir şekilde ortaya koymuştur. Liang Qichao bu durum için şunları söylemiştir: "*Ülkemizin dört bin yılı aşkın süredir büyük rüyasının uyanışı, aslında Çin-Japonya Savaşı'ndaki yenilgiden sonra*

başladı" (Xie:2002: 54). Bu dönemde Japonya, Meiji Restorasyonu sayesinde büyük bir sıçrama yaparak Asya'nın yükselen gücü haline gelmiştir. Çin ise hâlâ geleneksel yapılarla modernleşme arasında sıkışmış bir durumdaydı.

Yüz Gün Reformları, bu bağlamda, modernleşmeyi hızlandırarak Çin'i yeniden güçlendirme amacı taşımıştır. Bu reformların liderliğini İmparator Guangxu üstlenmiş, ancak bu süreçte asıl entelektüel ve ideolojik rehberliği Kang Youwei sağlamıştır. Reformların temel hedefleri arasında eğitim, ekonomi, ordu, bürokrasi ve sosyal yapının modernleştirilmesi yer almıştır. Reformlar, Çin'in hem iç hem de dış tehditlere karşı daha dirençli bir hale gelmesini amaçlamıştır.

Kang Youwei'nin Reform Önerilerinin Ana Hatları

Kang Youwei, Yüz Gün Reformları'nın ideolojik mimarı olarak kabul edilir. Onun reformist düşünceleri, geleneksel Konfüçyüsçülüğü modern bir çerçeveye oturtma ve Batı ile Japonya'dan alınan dersleri Çin'e uyarlama çabalarına dayanmıştır. Kang, reform önerilerini İmparator Guangxu'ya sundu ve bu öneriler, reform programının temelini oluşturmuştur. Kang, eğitim sisteminin modernleşmesini, reformların en kritik unsurlarından biri olarak görüyordu. Geleneksel Konfüçyüsçü sınav sistemi, ezberci yapısı ve modern bilimlerden uzak olması nedeniyle, Batı ve Japonya ile rekabet etme noktasında yetersiz kalıyordu. Kang, bu nedenle sınav sisteminin modernleştirilmesini ve müfredata Batı bilim ve teknolojisinin dahil edilmesini önerdi (Jiang, 1991:42). Ayrıca, yeni üniversitelerin kurulmasını ve yurtdışına öğrenci gönderilmesini teşvik etti. Bu öneriler doğrultusunda, Pekin'deki *İmparatorluk Üniversitesi* (günümüzde Pekin Üniversitesi) reformların bir parçası olarak kurulmuştur. Kang yapmış olduğu ekonomik reform önerileriyle, tarım toplumundan sanayi toplumuna geçişi hızlandırmayı hedeflemiştir. Çin'in ekonomisini modernize etmeye çalışan Kang Batı tarzı bir banka sisteminin kurulmasını, altyapı yatırımları ve sanayi teşviklerinin artırılmasını önermiştir. Demiryollarının yapımı ve modern fabrikaların kurulması, ekonomik reformların

önemli unsurları arasında yer almıştır. Kang, yabancı sermayeyi dikkatli bir şekilde kullanarak Çin'in ekonomik bağımsızlığını koruyabileceğini savunmuştur. Bunu da şu sözlerle vurgulamıştır;

“Bizim gümüş paralarımızın şekli itibariyle tutulması zor ve taşınması zordur, bölünmüşlerdir ve her biri aynı değildir, ayrıca aşınma, hasarlıdır. Farklı ağırlık ve değerlerde birçok türü vardır, kar ve kayıplar çoktur. Ancak, (Batıların parasının) ağırlıkları sabittir, şekilleri kolayca tutulabilir, insanlar için uygundur, bu nedenle dolaşımı kolaydır. Batı ülkeleri kendi ülkelerinin gümüşünü kullanır, Ruslar ruble kullanır, Almanlar mark kullanır, Avusturyalılar florin kullanır, İngilizler pound kullanır, yabancı gümüş paraları kabul edilmez. Biz kendi gümüş pullarımızı basmalıyız (Kang, 2007a:38).

Kang, Çin'in askerî gücünün modernize edilmesi gerektiğini de vurgulamıştır. Bu bağlamda, modern silahların ithal edilmesini ve Batı tarzı askerî eğitimin uygulanmasını önermiştir. Japonya'nın Meiji Restorasyonu'nda uyguladığı askerî reformlar, Kang için önemli bir model oluşturdu. Ayrıca, donanmanın güçlendirilmesi ve merkezi bir askerî yönetim sisteminin oluşturulması, Kang'ın askerî reform önerilerinin diğer önemli unsurlarını oluşturuyordu.

“Benim düşünceme göre, Japonya ile dilimiz aynıdır. Japonya'da reformlar henüz 30 yıldır devam ediyor ve Avrupa ve Amerika'nın politikası, edebiyatı, askeri donanımı ve yeni bilgileri hakkında iyi kitapları var. Ancak Japonya'nın teknolojisi eksik, Avrupa ve Amerika kadar iyi değildir. Japon kitaplarını çevirmek, Avrupa ve Amerika'dan çevirmek daha zor değil. Bu yüzden Pekin'de bir tercüme dairesi kurmak istiyorum. Uzmanları seçip onları yurtdışına göndermek, Japon kitaplarını seçmek için öncelik vermek, bölümleri ayırmak ve tercüme etmek için programlar yapmak, birkaç yıl sonra, çoğu Japon kitabı tercüme etmek istiyorum” (Kang, 2007b: 67-68). Aynı zamanda Kang Batı'nın askeri gücü ve teknolojik anlamda geliştiğinden de bahsetmiştir;

“Prusya'nın küçük bir ülke olarak Fransa'yı yendiği zamandan itibaren, ülkeler ordularını güçlendirdiler. atlı birlikler, piyadeler, topçular, mühendisler, sağlık birimleri gibi birçok bölüme ayrılmışlar; askerlerin hepsi okullarda eğitiliyor, okuma yazma, matematik ve harita okuma biliyorlar; askerleri öğrenciler gibi övülüyor, halkı tarafından saygı duyuluyorlar; vatanseverlik duygularını küçük yaşlardan itibaren öğreniyorlar ve özenle yetiştiriliyorlar; askerleri dağlarda tırmanır, nehirleri geçer, pusularla başa çıkar, yaralanmaya karşı hazırlıklıdır; askeri tatbikatlar gerçek savaş gibi, gece yarısı binlerce kilometre yol alırlar, hükümdar gecenin ortasında gelir, komutanlar okullara gönderilir”(Kang, 2007b: 328).

Kang, Qing Hanedanlığı'nın zayıflığının temel nedenlerinden birinin yolsuzluk ve bürokrasideki verimsizlik olduğuna inanıyordu. Bu sorunu çözmek için, bürokrasinin modern bir yapıya dönüştürülmesini ve liyakat esasına dayalı bir yönetim sisteminin kurulmasını önermiştir. Ayrıca, yerel yönetimlerin güçlendirilmesi ve halkın yönetime katılımının artırılması gerektiğini savunmuştur.

“Eyaletlerdeki yönetim, askeri, cezai, mali, vergi, eğitim ve sosyal yardımları tek bir kişiye yükler. Bir hırsızlık olayı, bir hapis cezası hatası, bir kurşuluk para kullanımı ve bunların hepsi son derece ağır şekilde cezalandırılır. Ancak bu kişi seçilirken son derece dikkatsiz davranılır, maaşlar son derece düşüktür, adeta birkaç yüz altına halka hizmet edilir. Alt düzeyde ne bir vali ne de bir belediye başkanı bulunur, aynı zamanda üst düzeyde ne de devlet adamları veya eğitimciler vardır. Bu durumda halkın eğitim ve bakımını kim sağlayabilir? Bu nedenle eyaletlerde belgeler düzenlenirken kanunlar çiğnenir, yolsuzluklar yapılır. Diğer bakanlıklarda yetenekli insanlar seçilse bile hala rüşvet alınır. Yetkililer, yasaları uygularken halkı göz önünde bulundurmazlar”, (Kang, 2007d:183). *“... valilere kendi reformlarını yapma özgürlüğü tanınmalıdır. Başkentin içişleri merkezi, vilayetlerin yönetim merkezi haline gelmelidir. Yöneticilerin değişimi ve reformun hızı artmalıdır. Hükümetin reformlarına destek vermeliler. Her vilayette, yerel koşullara göre değişen politikalar uygulamalıdır, bazen birlikte*

çalışmalılar, bazen bağımsız hareket etmeliler, yeni yasaları kullanmalılar ve uygulamalılar”

(Kang, 2007b: 6). Kang, Çin'deki toplumsal yapının modernleşmesini teşvik etmek için kadınların eğitim almasını ve toplumsal hayatta daha aktif roller üstlenmesini önermiş, ayrıca, işçi haklarının korunması ve köylülerin yaşam standartlarının yükseltilmesi gibi sosyal reformları da gündemine almıştır. Kang, hukuk sisteminin modernleştirilmesini ve Batı hukuk modellerinin incelenerek Çin'e uyarlanmasını savunmuştur.

Reformların Başarısızlık Nedenleri

1898 Yüz Gün Reformları, Kang Youwei ve İmparator Guangxu'nun tüm çabalarına rağmen, büyük ölçüde başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Reformların başarısız olmasının birden fazla nedeni bulunmaktadır bu nedenler şunlardır;

Reformların başarısızlığındaki en büyük etken, Qing Hanedanlığı'nın muhafazakâr kanadının ve özellikle İmparatoriçe Cixi'nin direnişi olmuştur. Cixi, reformların Çin'in geleneksel düzenini tehdit ettiğini düşünüyor ve Kang'ın önerilerini radikal ve tehlikeli buluyordu. Reformlar ise 103 gün sürmüştür reformların ardından, Cixi bir saray darbesiyle İmparator Guangxu'yu görevden alarak reform sürecini sonlandırdı. Reformlar, kapsamlı ve derin değişiklikler öngörmesine rağmen, çok kısa bir süre içinde uygulanmaya çalışılmıştır. Çin'in geniş ve karmaşık yapısında bu kadar hızlı bir değişim, büyük bir direnişe yol açmıştır. Reformların halka ve yerel yöneticilere yeterince anlatılamaması, onların reformlara destek vermesini engellemiştir. Kang ve Guangxu, reformların uygulanmasında halkın katılımını ve desteğini sağlayacak mekanizmalar geliştirememiştir. Reformlar, büyük ölçüde üst düzey bürokratların kararlarına dayandığı için halk nezdinde yeterince benimsenememiştir. Ayrıca, köylülerin ve işçilerin yaşam standartlarını iyileştirecek somut adımların atılmaması, reformların tabandan destek görmesini engellemiştir. Çin'in içinde bulunduğu uluslararası koşullar, reformların uygulanmasını zorlaştırmıştır. Batılı güçler ve Japonya, reform sürecini dikkatle izlemiş ve Çin'in yeniden güçlenmesini istememiştir. Bu nedenle, reformların başarısız

olması, Batılı güçlerin çıkarlarına uygun bir sonuç olarak değerlendirilmiştir. Reformların başarısız olmasının bir diğer nedeni, reform hareketinin liderlik eksiklikleriydi. Kang Youwei, entelektüel bir lider olarak reformları savunsa da politik becerileri ve Qing Hanedanlığı içindeki güç dengelerini yönetme kapasitesi sınırlıydı. İmparator Guangxu ise, reformları desteklemesine rağmen, Cixi'nin karşısında etkisiz kalmıştır (Ichiko, 2008: 11).

1898 Yüz Gün Reformları, Kang Youwei'nin reformist düşüncelerinin ve modernleşme vizyonunun hayata geçirilmesi için önemli bir girişim olmuştur. Ancak, muhafazakâr direniş, reformların hızla uygulanmaya çalışılması, halk desteğinin eksikliği ve uluslararası koşullar nedeniyle başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Yine de bu reformlar, Çin'in modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilir ve sonraki reform hareketlerine ilham kaynağı olmuştur. Kang Youwei'nin vizyonu ve Yüz Gün Reformları, Çin'in modernleşme çabalarının tarihindeki kritik bir adım olarak tarihteki yerini korumaktadır.

KANG YOUWEI'NİN SÜRGÜN YILLARI VE KÜRESEL ETKİLERİ

Sürgün Hayatı ve Yurt Dışında Gerçekleştirdiği Faaliyetler

1898 Yüz Gün Reformları'nın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından, Kang Youwei için siyasi ve kişisel açıdan oldukça zorlu bir dönem başlamıştır. Kang'ın reform hareketinin öncü figürü olarak öne çıkması, Qing Hanedanlığı bünyesindeki muhafazakârların dikkatini çekmiş ve onu bu grupların hedefi haline getirmiştir. İmparatoriçe Cixi'nin gerçekleştirdiği saray darbesi, reform sürecini ani bir şekilde sonlandırmış ve İmparator Guangxu'nun siyasi otoritesini fiilen ortadan kaldırmıştır. Bu gelişmeler, Kang Youwei'nin konumunu büyük ölçüde tehlikeye atmıştır. Cixi'nin artan baskıları ve siyasi takibatı, Kang'ın Çin'de kalmasını imkânsız hale getirmiş ve onu uzun yıllar sürecek bir sürgün hayatına mecbur bırakmıştır.

1898'den itibaren Kang Youwei, hayatının büyük bir kısmını yurtdışında sürgünde geçirmiştir. Bu dönemde, Kang yalnızca hayatta kalmak için değil, aynı zamanda reformist

ideallerini yaymak ve Qing Hanedanlığı'nın modernleşme yolundaki eksikliklerini gidermek için çaba harcamıştır. Kang'ın sürgün yılları boyunca ziyaret ettiği ülkeler arasında Japonya, Kanada, Amerika Birleşik Devletleri, Hindistan, Avrupa ülkeleri, Güneydoğu Asya ve Osmanlı İmparatorluğu bulunmaktadır. Kang bu süreçte, küresel bir entelektüel ve politik figür haline gelmiştir (Kang, 1995: 536).

Kang Youwei'nin sürgündeki ilk durağı Japonya olmuştur. Meiji Restorasyonu'nun başarısıyla dikkat çeken Japonya, Kang için önemli bir öğrenme ve ilham kaynağıydı. Japonya'daki reformist atmosfer, Kang'ın düşüncelerini derinleştirmesine yardımcı olmuş ve burada sürgünde olan diğer Çinli reformistlerle buluşarak, Qing Hanedanlığı'nın yeniden yapılandırılması için fikir alışverişinde bulunmuştur. Kang, Japon entelektüelleriyle yakın ilişkiler kurmuş ve Japonya'nın modernleşme deneyimlerini Çin için bir model olarak görmüştür.

Kang, sürgün yıllarında Güneydoğu Asya'daki Çin diasporasıyla güçlü bağlar kurmuş bu bağlamda Singapur, Malezya ve diğer bölgelerdeki Çinli topluluklarla bir araya gelerek reformist fikirlerini yaymaya çalışmıştır. Bu topluluklar, Qing Hanedanlığı'nın modernleşmesi için potansiyel bir destek kaynağı olarak görülüyordu. Kang, bu bölgelerdeki zengin iş insanlarından maddi destek alarak reformist hareketlerini finanse etmiştir. Ayrıca, bu topluluklarla yaptığı görüşmelerde Çin'in Batı emperyalizmine karşı direnişinin önemini vurgulamıştır (Hsiao, 1976: 198).

Kang Youwei, Batı dünyasında da seyahatlerde bulunmuş ve Avrupa ile Amerika Birleşik Devletleri'nde modernleşme ve reform konularında dersler vermiştir. Özellikle, Batı demokrasisi, sanayi devrimi ve bilimsel gelişmelerin Çin için nasıl uyarlanabileceği konusunda araştırmalarda bulunmuştur. Kang, bu geziler sırasında Çin'in geri kalmışlığını Batı teknolojisi ve yönetim sistemleriyle kıyaslayarak, Çin'in modernleşme çabalarının hızlandırılması gerektiğini savunmuştur. Kang Batı'daki faaliyetleri sırasında, uluslararası toplumun dikkatini

Çin'in durumu ve modernleşme ihtiyacına çekmeye çalışmıştır. Avrupa'da çeşitli entelektüel çevrelere dahil olan Kang, Konfüçyüsçülüğün evrensel değerlerini ve reformist bir yaklaşımla nasıl yeniden yorumlanabileceğini tartıştı.

Kang Youwei'in "Türkiye Seyahatnamesi," Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki gözlemlerini ve değerlendirmelerini içeren önemli bir eserdir. Bu metin, onun İstanbul'a gerçekleştirdiği ziyaret sırasında edindiği izlenimlere dayanır ve Osmanlı modernleşme süreci ile ilgili detaylı bilgiler sunar.

“Türk başkentindeki kirlilik ve tahribat, Avrupa'nın hiçbir yerinde bulunmayan bir şey. Çünkü ev sahipleri her gün evlerini temizlerken, çöpleri sokaklara atarlar, bu yüzden kirli bir ortam oluşur. Türk başkentindeki insanlar genellikle köpekleri beslerler ve sokaklarda yabani köpekler bulunur, evcil olmayanlar, devlet insanların onları öldürmesini ya da üzerlerinden geçmesini yasaklar. Arabalar ve yayalar ilerlerken, köpekler yolda yatarlar, araba sürücülere onlardan kaçınmak zorunda kalır, bu çok zorlayıcıdır. Köpeklerin hiçbir işi yok, gün boyunca tembelce yatarlar, çöp ve pislikleri yemek için bir araya gelirler, bu yüzden sokaklar pislikle dolu olur ve yollar tıkanır. İnsanlar yürürken bazen dilencilerin yanından geçerler, dilenciler otururlar veya yatarlar, manzara pek de hoş değildir, bu kirli bir ortam yaratır. Evlerin pencereleri birbirine bakar, eski ve bakımsızdırlar, yıpranmış ve harabe olmuş, çatılar çökmüş, kiremitler uçmuştur. Yollar taşlarla doludur ve yıllardır düzeltilmemiştir, bu nedenle birçok çukur vardır. Taşlı yolların üzerinde hiçbir taş yoksa hava açıksa gözleri kör eden kum fırtınaları olur, yağmur yağarsa çamur sıçrar. Daha da kötüsü, dönüş yolunda, çöp yığınlarında, uzun süreler boyunca çürümüş ve kokmuş, bu yüzden çevre çok kirli olur. Buraya geldiğimde her gün burnumu kapayarak geçerim, büyük bir utanç duyarım. Çünkü tam on yıl önce Pekin'le aynıydı” (Kang, 1995: 538).

Seyahatname, özellikle Çin halkının Osmanlı'ya dair algısının şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu eser, Çin'in modernleşme çabaları bağlamında Osmanlı'yı bir inceleme

konusu yaparken, iki ülkenin karşı karşıya olduğu benzer sorunlara dikkat çekmektedir. Kang Youwei, Osmanlı'nın reform çabalarını ve bu süreçte yaşanan güçlükleri tarafsız bir şekilde aktarırken, aynı zamanda iki ülkenin kültürel ve siyasi kader ortaklığına vurgu yapmıştır. Onun eserinde, Osmanlı ve Çin arasındaki kültürel paralelliklerin altı çizilirken, Batılı güçlere karşı mücadelede benzerlikler de ön plana çıkarılmıştır. Seyahatname hem tarihi hem de kültürel bir kaynak olarak değer taşımaktadır. Bu metin aracılığıyla Kang Youwei, Osmanlı'nın modernleşme yolculuğuna bir ayna tutarken, kendi reform düşüncelerini de dolaylı olarak destekleyen bir bağlam yaratmıştır. Böylelikle, eser, Çin'in dış dünyaya bakış açısını zenginleştiren ve Osmanlı algısına katkıda bulunan bir yazılı belge haline gelmiştir. (Kırilen, 2013, s. 140-145).

Uluslararası İlişkiler ve Reformların Devamı için Çabaları

Kang Youwei, sürgün yılları boyunca reform hareketini canlı tutmak ve Qing Hanedanlığı'nın modernleşmesini sağlamak için çeşitli stratejiler geliştirmiştir. Bu süreçte, uluslararası ilişkileri güçlendirmeyi ve Qing yönetimine dış destek sağlamayı temel hedef olarak belirlemiştir. 1860'ların başlarından itibaren, Batı'nın endüstriyel üretimi, teknolojik ilerlemeleri ve askeri ekipmanları Çin için önem kazanmaya başlamıştır. Bu süreçte, Batı'dan gemi ve ateşli silah alımı, modern askeri sanayinin inşası ve askeri personelin eğitimi gibi konular öncelik kazanmıştır. İmparator Tongzhi'nin liderliğinde Çin, ilk kez kendini sorgulayıp kapsamlı bir dönüşüm sürecine girmiştir. "Kalkınma Hareketi" olarak bilinen bu dönem, Çin'in eğitim, askeri ve siyasi alanlarda Batı'yı örnek alarak reform yapmaya başladığı bir süreçtir. Bu reform hareketi, eyalet valileri Li Hongzhang (李鴻章 1823-1901), Zeng Guofan (曾國藩 1811-1872), Zhang Zhidong (張之洞 1837-1901) ve Zuo Zongtang (左宗棠 1812-1885) gibi önemli liderlerin önderliğinde yürütülmüştür. Bu isimler, çeşitli reformları hayata geçirerek Çin'in modernleşmesinde ve geleceğinin şekillenmesinde kalıcı etkiler bırakmıştır (Sarıkan, 2024: 36). Özellikle Japonya, Amerika ve Avrupa'daki hükümetlere ve entelektüellere

çağrılarda bulunarak, Çin'in modernleşme çabalarına yardım etmeleri için girişimlerde bulunmuştur. Kang, Batılı güçlerin Çin'i bölme girişimlerine karşı bir savunma mekanizması oluşturmayı hedeflemiş ve uluslararası dayanışmayı teşvik etmeye çalışmıştır.

Sürgün yılları, Kang Youwei'nin liderliği altında reformist hareketin uluslararası boyut kazandığı bir dönem olmuştur. Kang, Qing Hanedanlığı'na muhalif grupları bir araya getirerek reform hareketini ulusal sınırların ötesine taşımayı başarmıştır. Bu çerçevede yurt dışında kurduğu organizasyonlar ve diasporadan sağladığı destek, reformist hareketin devamlılığını sağlamış ve bu hareketin küresel bir niteliğe bürünmesine katkıda bulunmuştur. Kang ayrıca sürgün döneminde, en önemli eserlerinden biri olan Datong Shu (Büyük Birlik Kitabı) üzerinde çalışmalarını sürdürmüştür. Bu eser, onun evrensel barış, eşitlik ve insan hakları konusundaki görüşlerini içermekte olup, sadece Çin'in değil tüm dünyanın daha adil ve eşit bir topluma ulaşması gerektiğini savunmaktadır. Datong Shu, Kang'ın reformist ideallerine evrensel bir boyut kazandırmış ve düşüncelerinin uluslararası alanda tartışılmasını sağlamıştır (Hsiao, 1976: 480-481; Thompson, 1958 :27-28).

Kang Youwei, sürgün yıllarında Çin diasporasının gücünü de etkili bir şekilde kullanmıştır. Güneydoğu Asya, Amerika ve Avrupa'daki Çinli topluluklarla güçlü bağlar kurmuş, bu toplulukların maddi ve entelektüel katkılarını reform hareketinin finansmanında ve yayılmasında önemli bir kaynak olarak değerlendirmiştir. Diasporadan elde edilen destek, reformist hareketin sürekliliği ve etkisi açısından kritik bir rol oynamıştır. Ayrıca Kang, Qing Hanedanlığı'nın zayıflaması durumunda Çin'in nasıl bir yönetim sistemi benimsemesi gerektiği konusunda stratejik önerilerde bulunmuştur. Monarşik anayasal düzeni savunmaya devam ederek, bu sistemin Çin'in geleneksel yapısıyla modernleşme ihtiyaçları arasında bir denge kurabileceğini ifade etmiştir (Hsiao, 1976: 198).

Kang Youwei'nin sürgün yılları, reformist düşüncelerinin olgunlaştığı ve küresel bir vizyon kazandığı bir dönem olarak değerlendirilmektedir. Bu dönemde yalnızca Qing Hanedanlığı'nın

modernleşmesini sağlamaya yönelik çabalarını sürdürmekle kalmamış, aynı zamanda reformist ideallerin küresel bir bağlama taşınmasına öncülük etmiştir. Yurt dışında gerçekleştirdiği faaliyetler, Çin'in modernleşme çabalarına uluslararası bir boyut kazandırmış ve Çin diasporasının reform hareketindeki önemini artırmıştır. Kang Youwei'nin sürgün yıllarında geliştirdiği stratejiler ve entelektüel üretimler, yalnızca Çin'in değil, küresel reform hareketlerinin tarihine de önemli katkılar sağlamıştır.

KANG YOUWEİ'NİN MİRASI

Kang Youwei, Çin modernleşme tarihinde derin izler bırakan bir düşünür ve reformist olarak tanınır. Onun fikirleri ve eylemleri hem kendi döneminde hem de sonrasında Çin'in dönüşüm sürecinde önemli bir yere sahiptir. 1898 Yüz Gün Reformları'nın öncüsü olarak Kang, Qing Hanedanlığı'nın modernleşmesi için yenilikçi öneriler sunmuş, Konfüçyüsçülüğü reformist bir yaklaşımla yeniden yorumlamıştır. Bu bağlamda Batı ile Japonya'dan ilham alan politikalar önermiştir. Ancak bu çabalar, o dönemin muhafazakâr güçleri tarafından kabul görmedi ve başarısızlıkla sonuçlandı (Sarıkan ,2024: 58). Buna rağmen Kang'ın fikirleri, Çin'in modernleşme yolculuğunda kalıcı etkiler bırakarak günümüze kadar ulaşmıştır.

Kang Youwei'nin mirası, özellikle onun Konfüçyüsçülüğe getirdiği yenilikçi yaklaşım ve Datong ideali üzerinden şekillenmiştir. Kang, geleneksel Konfüçyüsçü düşünceyi modern dünyanın ihtiyaçlarına uyarlamayı amaçlamış ve Konfüçyüs'ü ilerici bir reformist olarak sunmuştur. Bu yorum, onun hem desteklenmesine hem de eleştirilmesine yol açmıştır. Destekçileri, Kang'ın Konfüçyüsçülüğü canlı bir öğretiyeye dönüştürdüğünü ve modernleşme sürecinde kullanılabilir bir çerçeve sunduğunu savunurken, eleştirmenler ise onun tarihsel gerçekliği çarpıttığını ve reformist fikirlerini meşrulaştırmak için Konfüçyüsçülüğü araçsallaştırdığını iddia etmişlerdir.

Kang Youwei'nin en dikkat çekici katkılarından biri, *Datong Shu* adlı eserinde ifade ettiği Datong, yani “Büyük Birlik” idealidir. Bu eser hem Çin’de hem de dünyada ütöpik düşüncenin önemli bir temsilcisi olarak görülmektedir. Datong ideali, sınırların, sınıfların ve eşitsizliklerin olmadığı, herkesin barış ve refah içinde yaşadığı bir dünya vizyonunu ortaya koyar. Kang, bu ideali hem bir ahlaki rehber hem de insanlığın ulaşması gereken bir hedef olarak sunmuştur. Datong’un çağdaş anlamı, özellikle küreselleşme, çevre sorunları ve sosyal eşitsizlik gibi konularda daha fazla önem kazanmıştır. Bu ideal, bireysel refahı aşarak kolektif iyiliği ve küresel dayanışmayı vurgulamıştır. Bugün, Kang’ın bu vizyonu, modern Çin’in sürdürülebilir kalkınma ve uluslararası iş birliği politikalarında dolaylı bir etki olarak görülebilir.

Kang Youwei'nin reformist mirası, Çin modernleşme sürecine yaptığı katkılarla sınırlı kalmamış, aynı zamanda Çin’in uluslararası ilişkilerinde de iz bırakmıştır. Sürgün yıllarında Batı, Japonya ve Güneydoğu Asya’da yaptığı çalışmalar, Çin’in dış dünya ile daha güçlü bağlar kurmasına yardımcı olmuştur. Bu dönemdeki faaliyetleri, Çin diasporası arasında bir reformist bilincin oluşmasına katkıda bulunmuş ve uluslararası kamuoyunda Çin’in modernleşme ihtiyacını dile getirmiştir (Kalkan, 2022: 10). Kang’ın bu küresel perspektifi, Çin’in 20. ve 21. yüzyıldaki dış politika yaklaşımlarında, özellikle “barışçıl kalkınma” söyleminde yankı bulmuştur.

Ancak Kang Youwei'nin fikirleri ve mirası, Çin’de her zaman tartışmalı bir konu olmuştur. Reformist hareketlerin başarısızlığı ve Kang’ın Qing Hanedanlığı’na olan bağlılığı, onu hem destekleyenler hem de eleştirenler için karmaşık bir figür haline getirmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti’nin kuruluşundan sonra, özellikle Mao Zedong döneminde, Kang’ın reformist fikirleri gerici ve Batı yanlısı olarak eleştirilmiştir. Ancak 20. yüzyılın sonlarından itibaren, Çin’in ekonomik reformları ve modernleşme süreciyle birlikte, Kang Youwei’nin düşünceleri yeniden değerlendirilmiş ve reformist bir öncü olarak takdir edilmeye başlanmıştır (Evliyaoğlu,

2020: 74). Bugün, Kang'ın fikirleri, özellikle akademik çevrelerde ve entelektüel tartışmalarda, modern Çin tarihinin önemli bir parçası olarak ele alınmaktadır.

Günümüz Çin'inde Kang Youwei'ye bakış, onun reformist mirasını hem olumlu hem de eleştirel bir şekilde değerlendiren bir dengeye sahiptir. Kang'ın modernleşme çabaları ve Konfüçyüsçülüğün yeniden yorumu, Çin'in geleneksel değerlerini modern dünya ile birleştirme girişimleri açısından ilham verici bulunurken, onun başarısızlıkları ve ütopyacı vizyonu, daha temkinli bir şekilde ele alınmaktadır. Datong ideali ise günümüzde insan hakları, çevresel sürdürülebilirlik ve küresel dayanışma gibi konulara ilham kaynağı olmaya devam etmektedir. Kang'ın hem kendi dönemindeki hem de günümüzdeki etkisi, onun reformist bir düşünür ve küresel bir vizyoner olarak önemini koruduğunu göstermektedir.

SONUÇ

Kang Youwei, Çin tarihinde önemli bir figürdür. Onun reformist düşünceleri ve 19. yüzyılın sonlarına doğru başlattığı modernleşme hareketi, Çin'in tarihinde derin izler bırakmıştır. Kang, Qing Hanedanı'nın çöküşüne tanıklık etmiş ve Çin'i modern bir ulus haline getirmek amacıyla bir dizi köklü reform önerisi geliştirmiştir. Ancak bu reformların çoğu, dönemin siyasi ve toplumsal yapısı nedeniyle başarısız olmuştur. Bununla birlikte, Kang'ın düşünceleri, yalnızca kendi dönemine değil, Çin'in ilerleyen yüzyıllarında da etkili olmuş ve modern Çin'in inşasında önemli bir yer tutmuştur. Kang Youwei'nin reformist düşünceleri, modern Çin'in dönüşüm sürecinde hem geleneksel yapı ile modernleşme ihtiyacı arasında bir denge kurma çabası hem de evrensel eşitlik, sosyal adalet ve ulusötesi barış vizyonu getirme yönüyle öne çıkmaktadır. Reformist yaklaşımında, Konfüçyüs'ün metinlerinde yer alan ilerici unsurların yeniden yorumlanması, Çin'in geleneksel değerlerini tamamen terk etmeden modern devlet yapısına geçiş için bir köprü oluşturma amacını taşımaktadır. Kang, anayasal monarşi gibi geleneksel yönetim biçimini koruyarak, Batı ve Japon modernleşme örneklerinden ilham alarak somut

reform önerileri geliştirmiştir. Bu bağlamda Datong Shu adlı eseri, Kang'ın evrensel eşitlik ve toplumsal uyum ideallerini somutlaştıran, bireyler arasında eşitliğin ve karşılıklı saygının esas alındığı ütopyacı bir vizyon sunmaktadır. Bu vizyon, sadece Çin içindeki reform hareketlerini etkilemekle kalmamış, aynı zamanda küresel ölçekte modernleşme tartışmalarına da ilham vermiştir.

Ancak, 1898 Yüz Gün Reformları örneğinde görüldüğü gibi, reformların uygulanmasında mevcut güç yapılarının, özellikle muhafazakâr unsurların ve Cixi gibi figürlerin direnci önemli bir engel teşkil etmiştir. Reformların kapsamlı değişiklikler öngörmesine rağmen, zamanlama sorunları, halk desteğinin eksikliği ve liderlik zorlukları nedeniyle istenilen sonuç alınamamıştır. Buna rağmen Kang Youwei'nin fikirleri, sonraki modernleşme hareketlerine ilham kaynağı olmuş ve Çin'in uluslararası ilişkilerinde kalıcı izler bırakmıştır.

Kang'ın başarısızlıklarından alınabilecek dersler, Çin'in modernleşme sürecinde karşılaşılan zorlukların bir yansımasıdır. İlk olarak, reformların yalnızca elit düzeyinde başlatılmasının yetersiz olduğu açıktır. Kang, Çin'in lider kadrosunda bir değişim sağlamaya çalışmış, ancak bu değişim halkın geniş kesimlerinde karşılık bulmamıştır. Reformların halkla bütünleşmesi ve toplumsal tabanda destek bulması için daha geniş bir eğitimin ve farkındalığın sağlanması gerekirdi. İkinci olarak, reform hareketlerinin yalnızca Batı modeline dayanarak uygulanamayacağı gerçeği de Kang'ın deneyimlerinden öğrenilen bir derstir. Batı'nın sanayi devrimi ve modern devlet yapıları, Çin'in geleneksel yapılarından oldukça farklıydı ve bu nedenle Batı'nın doğrudan kopyalanması, Çin'in tarihsel ve kültürel bağlamını göz ardı etmek anlamına geliyordu. Kang, Batı'nın modelini alırken, bu modelin Çin'e özgü bir biçimde yeniden şekillendirilmesi gerektiğini anlamış olsa da reformlarının büyük kısmı Batı'dan ilham almıştır. Çin, Batı'yı kendi kültürel kimliğinden bağımsız olarak benimsememeli, kendi tarihi ve geleneksel değerlerine uygun reformlarla bir modernleşme süreci yaratmalıdır.

Kang Youwei'nin reformist vizyonu, geleneksel Çin düşüncesinin modern ihtiyaçlarla harmanlanarak yeniden yorumlanması ve anayasal monarşi gibi geçiş yollarının araştırılması üzerinden, modern Çin'in dönüşüm sürecine önemli katkılar sağlamıştır. Onun sürgün yıllarında uluslararası alanda yürüttüğü faaliyetler, reformist ideallerin Çin sınırlarının ötesinde yankı bulduğunu gösterirken, mirası günümüz modernleşme tartışmalarında da etkisini sürdürmektedir.

KAYNAKÇA

- Chang, J., (2013), *Empress Dowager Cixi- The Concubined Who Launched Modern China*, Alfred A. Knoff Publishing, New York.
- Evliyaoğlu, F. (2020). Çinli işletmelerde örgüt içi iletişim ve liderlik tarzlarının toplumsal kültür bakış açısından incelenmesi. *Journal of Organizational Behavior Review*, 2(1), 68-89.
- Fairbank, J.K. ve Goldman, M. (2006), *China: A New History*, The Belknap Press of Harvard University Press, England.
- Grasso, J.M., Corrin, J.P. ve Kort, M. (1997), *Modernization and Revolution in China*, ME Sharpe, Inc. England.
- Hsiao, K.C. (1976). *A Modern China and a New World: K'ang Yu-wei, Reformer and Utopian, 1858–1927*. Seattle and London: University of Washington Press.
- Huang, G. (2021)“*China's Self-Strengthening Movement and Japan's Meiji Restoration*”. 2021.
- Ichiko, C. (2008). “*Political and Institutional Reform 1901-11*”. The Cambridge History of China: Vol.11. ed. J. K. Fairbank, K.-C. Liu, 375-416. Cambridge University Press.

- Kang, Y. (2006c). *Kang Youwei Bütün Eserleri âlf*. Beijing: Renmin Daxue Chubanshe Ç ±
û&.
- Kang, Y. (2007a). Kang Youwei Quanji (康有为全集. Pekin: Zhongguo Renmin Daxue
Chubanshe.
- Kang, Y. (2007b). 康有为. *Kang Youwei Quanji 康有为全集*. Pekin: Zhongguo Renmin Daxue
Chubanshe.
- Kang, Y. (2007d). 康有为. *Kang Youwei Quanji 康有为全集*. Pekin: Zhongguo Renmin Daxue
Chubanshe.
- Kang, Y. (1995). *Kang Youwei Yigao Lieguo Youji 康有为遗稿列国游记*. Shanghai: Shanghai
Renmin Chubanshe.
- Kırilen, G. (2013). Reformcu Kişiliğiyle Kang Youwei ve Türkiye Seyahatnamesi. *Trakya
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 3(06), 121-160.
- Liang, Q. (2005). 梁启超, *Liang Qichao Zuopin Jingxuan 梁启超作品精选* (Liang Qichao
Seçme Yazılar). Changjiang Wenyi Chubanshe.
- Çile M. K. (2002). *Erken Modern ve Modern Dönemde (1644-1911) Çin'de Bilimsel Metin
Çevirilerinin Gelişim*. (Tez no. 754034). [Doktora Tezi Ankara Hacı Bayram Veli
Üniversitesi].
- Sarıkaya, S. (2024). *Kang Youwei'nin reform düşüncesi ve II. Meşrutiyet'e bakışı*. (Tez no.
893223). [Yüksek lisans tezi. Ankara Üniversitesi, Ankara].
- Sui, L.(随丽娟), (2013), *Shuo Cixi (说慈禧)*, Zhonghua Shuju, Beijing.
- Thompson (1958). *Laurence G. Ta T'ung Shu The One World Philosophy of Kang Yu-wei*.
London.

Wang, K. (王开玺), (2014), *Cixi Chuilian: Qi Xiang Zhengbian Shimo*(慈禧垂帘：祺祥政变始末), Renmin Dongfang Chubashe, Beijing.

Xu, C.(徐彻). (2012), *Cixi Dazhuan* (慈禧大传), Guoji Wenhua Chubanshe, Beijing.

Xie, F. (谢放). (2002). Zhidu Chuangxin yu Zhongguo Xiandaihua-Cong Wuxu Bianfa, Qingmo Xinzheng Dao Xinhai Geming(制度创新与中国现代化--从戊戌变法、清末新政到辛亥革命), *Zhonghua Wenhua Luntan* 中华文化论坛, No:1, 54-59.

Jiang, Z.(姜铎), (1991), *Cixi yu Yangwu Yundong*(慈禧与洋务运动), *Lishi Yanjiu*(历史研), no.4, 42-54.

**ANAYASA YAPIM SÜRECİNDE DEVLETİN MÜZAKERECİ ROLÜ ÜZERİNE
AKADEMİSYEN GÖRÜŞÜ***

Academic Opinion on the Negotiating Role of the State in the Constitution-Making Process

Naile ERDEM

Mersin Üniversitesi, erdemnaile1102@gmail.com, Mersin / Türkiye <https://orcid.org/0000-0003-3039-324X>

Mustafa GÖRÜN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, mgorun@comu.edu.tr, Çanakkale / Türkiye
<https://orcid.org/0000-0001-9732-6979>

Doi: <https://doi.org/10.33723/rs.1629815>

Erdem, N. & Görün, M. (2025). “Anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci rolü üzerine akademisyen görüşü”. R&S- Research Studies Anatolia Journal, 8(2). 207-252.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Arrived Date: 30.01.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 19.03.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: 30.04.2025

* Bu çalışma Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda, Prof. Dr. Mustafa Görün danışmanlığında devam eden doktora tezinden üretilmiştir.

ÖZ

Anayasalar, bir toplumun tabi olduğu yazılı veya yazısız kurallar bütünü olarak hem bireyler arası ilişkileri hem de kamu yönetiminin teorik ve pratik uygulamalarını düzenleyen temel metinlerdir. Kamu yönetimi ise birey ve devlet arasındaki ilişkilere odaklanan ve devletin rolünü merkeze alan bir disiplin olarak anayasa yapım süreçlerinde önemli bir konuma sahiptir. Bu bağlamda, Türkiye’de devam eden anayasa tartışmalarında, devletin müzakereci bir rol üstlenip üstlenemeyeceği sorusu, bu çalışmanın temel araştırma konusunu oluşturmaktadır.

Çalışma kapsamında, siyaset bilimi ve kamu yönetimi, yönetim bilimi ve hukuk (anayasa hukuku) alanlarında uzmanlaşmış 16 akademisyenle nitel araştırma yöntemi çerçevesinde görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmelerden elde edilen veriler MAXQDA programı kullanılarak analiz edilmiş ve içerik analiziyle gömülü teori deseni doğrultusunda bulgulara ulaşılmıştır. Analiz sonucunda, “aktörler,” “süreçte karşılaşılan güçlükler,” “demokratik değerlerle uyum,” ve “müzakereci rolün güçlendirilmesi” temaları öne çıkmıştır. Bulgular, Türkiye’de anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci bir rol üstlenebilmesinin, katılım, temsil, şeffaflık, hesap verebilirlik, iletişim, erişilebilirlik, kapsayıcılık, eşitlik, hukukun üstünlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü gibi demokratik değerlerle uyumla ve teknolojinin kullanımıyla bağlantılı olduğunu ortaya koymuştur.

Anahtar Kelimeler: Devletin Müzakereci Rolü, Anayasa Yapım Süreci, Müzakereci Yöntem, Demokratik Değerlerle Uyum, Müzakereci Rolün Güçlendirilmesi

ABSTRACT

Constitutions are foundational texts, written or unwritten, that regulate both interpersonal relationships and the theoretical and practical applications of public administration. Public administration, as a discipline focusing on the relationship between individuals and the state, places the state's role at its core, making it a crucial component of constitutional drafting processes. In this context, the question of whether the state can assume a negotiating role in Turkey's ongoing constitutional debates forms the primary research focus of this study.

Within the scope of the research, interviews were conducted with 16 academics specializing in political science and public administration, management science, and law (constitutional law) using qualitative research methods. The data obtained from the interviews were analyzed using the MAXQDA software, and findings were presented through content analysis in line with the grounded theory approach.

The analysis revealed themes such as “actors,” “challenges encountered in the process,” “alignment with democratic values,” and “strengthening the negotiating role.” The findings revealed that the state's ability to assume a negotiating role in Turkey's constitutional drafting process is linked to its alignment with democratic values such as participation, representation, transparency, accountability, communication, accessibility, inclusiveness, equality, the rule of law, freedom of thought and expression, as well as the use of technology.

Keywords: Negotiating Role of the State, Constitutional Drafting Process, Negotiation Method, Alignment with Democratic Values, Strengthening the Negotiating Role

GİRİŞ

Devlet, insanlık tarihi boyunca farklı formlarda varlığını sürdürmüş ve kamu yönetiminin temel unsurlarından biri olmuştur. Tarihin ilk dönemlerinde ahlak ve inanış gibi soyut kavramlarla tanımlanan devlet, zamanla yönetimle ilişkili kurumsal bir yapıya dönüşmüştür. Geleneksel olarak “idare”, “yasama-yürütme erki” ve “iktidar” kavramlarıyla birlikte ele alınan devletin, modern ve post-modern dönemde bu soyut tanımlamadan uzaklaşıp, işlevleri ve rolleri üzerinden tartışıldığı görülmektedir. bu işlev ve roller genel hatlarıyla; müdahaleci devlet, dümen tutan devlet ve iş birliğine önem veren devlet şeklinde nitelendirilmektedir. Kamu yönetimi devletin üstlendiği bu rol ve işlevler üzerinden çeşitli yaklaşımlar geliştirmiştir. Geleneksel Kamu Yönetimi (GKY) anlayışı, devletin kamu hizmetlerini doğrudan sağlaması ve politika süreçlerinde etkin bir müdahale gücüne sahip olması gerektiğini savunurken; Yeni Kamu İşletmeciliği (New Public Management-NPM) yaklaşımı, piyasa mekanizmasını önceleyerek, devletin yalnızca yönlendirici bir rol üstlenmesi gerektiği görüşüyle hareket etmiştir. Buna karşın, Yeni Kamu Hizmeti (YKH) yaklaşımı, kamu hizmetlerinin belirlenmesi ve yürütülmesi sürecinde işbirliğini esas alırken; Yönetişim anlayışı, karar alma süreçlerinde devletin yanı sıra özel sektör ve Sivil Toplum Kuruluşları’nın (STK) da aktif katılımını teşvik etmeyi hedeflemiştir. Devletin rolüne dair bu farklı yaklaşımlar, günümüzde özellikle demokratik yönetim ilkeleri çerçevesinde yeniden tartışılmaktadır.

Günümüzde kamu yönetimi gerek kamu politikalarının belirlenmesi gerek bu politikaların yürütülmesi sürecinde katılım, temsil, şeffaflık ve hesap verebilirlik gibi demokratik değerlerle birlikte düşünülmektedir. Bu değerlerin etkisini arttırmaya yoğunlaşan yeni yaklaşımlar ise kamu politikalarının yapım ve uygulanma sürecinden, yasal konuların düzenlenmesine kadar pek çok alanda fikir ortaya koymaktadır. Bu çalışmanın konusu, Türkiye’de yapılacak yeni bir anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci rolüdür. Birçok yaklaşımda bahsi geçen

müzakere ve sonunda ortaya koyulan müzakereci yöntem; müzakereci demokrasi ve oydaşma kuramları çerçevesinde ele alınmıştır.

Araştırmanın amacı, kamu yönetiminde giderek daha fazla tartışılan devletin müzakereci rolünün, Türkiye’de yeni bir anayasa yapım sürecinde uygulanabilir olup olmadığını değerlendirmektir. Akademisyenlerin devletin müzakereci rolüne ilişkin görüşlerinin derlenmesiyle Türkiye’de yeni bir anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci bir aktör olarak konumlanıp konumlanamayacağının analiz edilmesi hedeflenmiştir. Elde edilen görüşler doğrultusunda, kamu yönetimi bağlamında devletin müzakereci rolüne ilişkin kapsamlı bir içerik oluşturularak, bu yaklaşımın kuramsal çerçevesinin genişletilmesi ve literatürde ayrı bir kuram olarak değerlendirilmesine katkı sağlanması hedeflenmektedir.

Araştırmanın problem sorusu kamu yönetiminde devletin müzakereci rolü üzerinden şekillendirilmiştir. Türkiye’de gerçekleştirilecek yeni bir anayasa yapımı sürecinde devlet müzakereci bir rol üstlenebilir mi? Bu araştırma sorusu etrafında şekillenen çalışmada şu alt soruların cevapları aranmıştır:

- Akademisyenlerin devletin müzakereci rolü hakkındaki genel görüşleri nedir?
- Devlet farklı paydaşlar arasındaki dengeyi hangi yöntem ve mekanizmalarla sağlayabilir?
- Devletin müzakereci rolü hangi yöntem ve mekanizmalarla güçlendirilebilir?
- Vatandaşların ve STK’ların katılımı nasıl teşvik edilebilir?
- Akademisyenlerin rolü ve sorumluluğu nedir?
- Süreç demokratik ilkelerle nasıl uyumlu hale getirilebilir?
- Türkiye’deki sosyal, siyasi, kültürel farklılıklar bir müzakere sürecine dahil edilebilir mi? Bu nasıl mümkün olabilir?
- Yeni bir anayasa yapım sürecinde şeffaflık ve hesap verebilirlik nasıl sağlanabilir?

- Ülkemizde yapılacak yeni bir anayasanın yapım sürecinde devlet müzakereci bir rol üstlenebilir mi?

Araştırma siyaset bilimi, kamu yönetimi, yönetim bilimi ve anayasa hukuku alanlarında uzman akademisyenlerle gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlara dayanmaktadır. Çalışma kapsamında, yeni bir anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci rolü üzerine akademik perspektiflerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu doğrultuda, ilgili akademisyenlerin anayasa yapım süreci ve yöntemi konusundaki görüşleri, gönüllülük esasına dayalı olarak toplanmıştır. Toplanan veriler Maxqda analiz programıyla, içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Mülakatlar öncesinde her katılımcıyla birebir görüşmeler yapılarak uzmanlık alanları belirlenmiş ve yalnızca bu alanda yetkin akademisyenlerin araştırmaya dahil edilmesi sağlanmıştır. Bu bağlamda, çalışmaya katılan her akademisyen kendi uzmanlık alanında yetkin ve anayasa konusunda bilgi sahibi kabul edilmektedir.

Araştırmanın varsayımları, akademisyenlerin bilimsel ve nesnel görüşlerine dayandırılmıştır. Çalışmaya katılan akademisyenlerin, devletin müzakereci rolüne ilişkin görüşlerini bilgi ve deneyimlerine dayanarak objektif bir şekilde sundukları kabul edilmektedir. Araştırmada ele alınan müzakereci yöntemlerin, demokratik süreçlerle uyumlu olabileceği ve anayasa yapım sürecinde uygulanabilirliğinin tartışmaya açık olduğu varsayılmaktadır.

Çalışmaya katılan akademisyenlerin çeşitli perspektiflerden sürece katkı sağladığı ve elde edilen verilerin, devletin müzakereci rolüne ilişkin geniş bir çerçeveye sunacağı öngörülmektedir. Bununla birlikte, akademisyenlerin mülakat sırasında sundukları görüşlerin samimi, gönüllü ve kendi akademik yaklaşımlarına dayalı olduğu kabul edilmiştir.

Araştırmanın önemi kapsamında, çalışmanın kamu yönetimi ve siyaset bilimi literatüründe devletin müzakereci rolü üzerine yapılan tartışmalara katkı sunması beklenmektedir. Çalışma, devletin anayasa yapım sürecinde müzakereci bir rol üstlenmesinin kamu yönetimi açısından nasıl değerlendirilebileceğini incelemektedir. Bu bağlamda, devletin demokratik katılımı teşvik

eden bir aktör olup olamayacağı tartışılmaktadır. Çalışmanın demokratik süreçlere de katkı sunması beklenmektedir. Demokratik değerler, katılım, şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkeleri doğrultusunda devletin anayasa yapım sürecindeki rolü, müzakereci demokrasi teorisi çerçevesinde yeniden değerlendirilmektedir. Çalışma, anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci rolüne ilişkin akademik görüşleri derleyerek, politika yapıcılar için bilimsel bir zemin sunmaktadır. Böylece, demokratik süreçlerin güçlendirilmesi noktasında yol gösterici olabilecek öneriler geliştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu bağlamda araştırma, hem teorik hem de uygulamalı düzeyde katkı sağlamayı hedeflemekte olup, Türkiye’de yeni bir anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci rolüne dair önemli bir akademik tartışma alanı sunmaktadır.

MÜZAKERECİ YÖNTEM

Müzakere genel olarak, “bir anlaşmaya varmaya çalışan kişiler arasında gerçekleştirilen resmi tartışma” (Oxford Advanced Learner's Dictionary, 2024) şeklinde tanımlanmaktadır. Müzakerenin resmi boyutuna vurgu yapan bir başka tanım ise Collins English Dictionary (2024) tarafından yapılmıştır. Buna göre, “müzakereler, özellikle iş ya da siyaset alanında, farklı amaç veya niyetlere sahip kişilerin anlaşmaya varmaya çalıştıkları resmi tartışmalar” anlamına gelmektedir. En az iki ve daha fazla kişiyle karşılıklı gerçekleştirilen bir süreç olarak tanımlanan müzakere, uzlaşma, tartışma, pazarlık, ikna ve anlaşma unsurlarından meydana gelmektedir (Kızılgöl, 2012: 72; Özeralli, 2015: 137). Müzakere, birden fazla kişiyi ve tarafı içermesi nedeniyle etkileşime dayalı, dinamik ve kişiler arası bir süreç özelliği göstermektedir (Özeralli, 2015: 137). Müzakere üzerine yapılan akademik çalışmalar incelendiğinde; işletme (Erkuş, 2009), halkla ilişkiler (Çığrı, 2018), uluslararası ilişkiler (Öztürk, 2020), siyaset bilimi ve kamu yönetimi (Aktaş, 2020) gibi pek çok alanda işlenen bir konu olduğu görülebilir. Bu alanlarda gerçekleştirilen çalışmaların müzakereye bir yöntem (müzakereci yöntem) boyutu kazandırdığını söylemek mümkündür.

Müzakereci yaklaşımın teorik temellerini müzakereci demokrasi ve oydaşma teorisi gibi kavramsal çerçevelerden aldığı söylenebilir. Müzakereci demokrasi, vatandaşların toplumsal meseleler hakkında bilgi paylaşımı yaptığı, görüşlerini oluşturduğu ve siyasi süreçlere katıldığı söylemci bir sosyopolitik sistem olarak görülmektedir. Bu yaklaşım, bireylerin sistem hakkında bilgi edinmesi ve bu bilginin siyasi tartışmalar yoluyla nitelikli görüşlere dönüşmesi gerektiğini savunur. Kitle iletişim araçlarının geniş erişim imkânı ve gündelik konuşmaların bireylerin tercihlerinde daha bilinçli kararlar almasına olanak tanıdığı gerçeği, müzakereci demokrasinin temel varsayımlarından biridir. Sistematik olarak geliştirilen bir müzakereci mekanizmanın, bireysel ve toplumsal düzeyde daha olumlu sonuçlar doğuracağı öngörülmektedir. Bu bağlamda, müzakereci demokrasinin uygulanabilirliği ve etkinliği, toplumsal katılımı teşvik eden araçların kalitesine bağlıdır. Müzakereci demokrasiyi açıklamaya odaklanan çeşitli düşünürler bu varsayım ve öngörülerden yola çıkarak teorik bir çerçeve oluşturmaktadır (Sitembölükbaşı, 2005: 145-147).

Müzakereci demokrasinin kuramsal temellerinin Jürgen Habermas'ın "iletişimsel eylem teorisi" ve John Rawls'un "kamusal akıl" anlayışına dayandığı söylenebilir. Habermas, iletişimsel eylem teorisinde, demokratik süreçlerin meşruiyetinin, bireylerin özgürce tartıştığı ve üzerinde uzlaştığı bir kamusal alan aracılığıyla sağlanabileceğini öne sürer. Ona göre, ideal bir iletişim ortamı, tüm bireylerin eşit bir şekilde katılmasını ve rasyonel argümanlar yoluyla bir uzlaşmaya varmasını gerektirir (Habermas, 2021). Seçimle iş başına gelen yöneticilerin karar alma eylemini seçildikten sonra kendisini seçen vatandaşın iradesi dışında gerçekleştirmesini meşruiyet sorunu olarak gören Habermas, radikal demokrasi kuramını besleyen kamusal alan fikrinin geliştiricisi ve müzakereci demokrasi yaklaşımının önemli temsilcilerindendir (Altınkök, 2015: 9). Rawls ise, Siyasi Liberalizm adlı çalışmasında adalet teorisini genişleterek, farklı ahlaki ve dini görüşlere sahip bireylerin, kamusal akıl yoluyla ortak bir temel bulabileceğini ifade etmektedir (Rawls, 2019). Habermas ve Rawls'ün geliştirdiği

kamusal alan ve kamusal akıl teorileri müzakereci yöntemin temel çerçevesinin oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Müzakereci yaklaşımın teorik çerçevesini meydana getiren bir diğer kuramın oydaşma teorisi olduğunu ifade etmiştik. Türk Dil Kurumu (2024) bu kavramı “düşünce birliği” şeklinde tanımlamaktadır. Buna dayanarak, bir fikir-düşünce birliği içerisinde olma durumu, iletişim içerisinde bulunan paydaşların karşılıklı rıza halinde olduğunu göstermektedir. Oydaşmayı sağlamak için bir müzakere sürecine girmek gereklidir. Yani oydaşmayı sağlayan mekanizmanın iletişim sürecinde müzakere girişimi olduğunu söylemek mümkündür (Üstakara, 2015: 145). Dryzek (2000: 13-15)’e göre, oydaşma kuramı, farklı çıkar grupları arasındaki uzlaşmayı temel alan bir karar alma yaklaşımıdır. Bu kuram, bireylerin ve grupların kendi çıkarlarından vazgeçmeden ortak bir sonuca ulaşmasını hedefler. Oydaşma, "herkesin kazanması" anlayışına dayanarak tarafların hem bireysel çıkarlarını korumasını hem de toplumsal uzlaşya katkı sağlamasını olanaklı kılar.

Müzakereci yöntem, 20. yüzyılın son çeyreğinde kamu yönetiminde giderek daha fazla önem kazanmış ve yönetişim ile Yeni Kamu Hizmeti (YKH) yaklaşımlarının temel unsurlarından biri haline gelmiştir. Bu yöntem, özellikle anayasa yapım süreçleri gibi çok paydaşlı ve karmaşık sorunların çözümünde etkili bir araç olarak tartışılmaya başlamıştır. 1996 yılında Güney Afrika’da demokrasi sürecine geçiş müzakereci bir yöntemle yapılan anayasayla gerçekleşmiştir (Uluşahin, 2011). Bu da anayasa yapım süreçlerini müzakereci bir yöntemle oluşturmak isteyen ülkelere örnek olması açısından önemli bir olaydır. Nitekim Güney Afrika yönetimi bu deneyimini dünyayla paylaşmak için çeşitli girişimlerde bulunmakta, kendi ülkesine yapılan tanıma ve öğrenme taleplerini değerlendirmektedir (Demokratik Gelişim Enstitüsü, 2013).

Yönetişim ve YKH yaklaşımlarının demokratik katılımı ve toplumsal uzlaşmayı teşvik eden müzakereci yaklaşımların geliştirilmesine olanak sağladığını, bu yaklaşımların kamu yönetimi

disiplininde önemli bir konuma yerleştirilmesinde etkili olduklarını düşünmekteyiz. Bu nedenle YKH yaklaşımına ve Yönetişim yaklaşımına da genel hatlarıyla değinmemiz yerinde olacaktır.

YKH yaklaşımı, vatandaşların yalnızca hizmet alıcıları değil, aynı zamanda kamu değerlerinin oluşturulmasında aktif ortaklar olduğunu vurgular (Denhardt & Denhardt, 2000: 549). Bu anlayış, müzakereci yöntemi bir araç olarak kullanarak vatandaşların politika süreçlerine katılımını artırmayı hedefler. Müzakereci demokrasinin kurumsallaşmış hali olan vatandaş jürileri (Altınkök, 2015: 24) vatandaşların politika süreçlerine katılımına imkân veren bir müzakere yöntemi örneği olarak verilebilir. Öte yandan YKH, anayasa yapımı gibi kritik süreçlerde, vatandaşların görüşlerinin doğrudan ifade edilmesini ve bu görüşlerin kamu değerlerinin oluşturulmasında rehberlik etmesini sağlayacak mekanizmalar önerir. Denhardt ve Denhardt (2007: 25-26), YKH'nin "hizmet etme, yönlendirme yerine müzakere etme" prensibiyle kamu yönetiminde vatandaşların rolünü yeniden tanımladığını belirtmektedir. Bu yeni tanımlamanın anayasa yapımı gibi kritik bir süreçte de hayata geçirilip geçirilemeyeceği üzerine düşünmek gerektiği fikri hasıl olduğundan böyle bir çalışmanın gerekliliği tarafımızca vurgulanmak istenmiştir.

Müzakereci yöntem üzerinde etkisi bulunan bir başka kamu yönetimi yaklaşımı ise Yönetişim yaklaşımıdır. Yönetişim yaklaşımı, kamu yönetiminin tek yönlü bir karar alma sürecinden ziyade, çok paydaşlı ve katılımcı bir yapı üzerine inşa edilmesi gerektiğini savunur. Bu yaklaşım, devletin diğer aktörlerle (STK, özel sektör ve vatandaşlar) iş birliği yaparak ortak sorunlara çözüm üretmesini hedefler (Rhodes, 1996: 656). Yönetişim, demokratik meşruiyeti artırmak ve toplumsal uzlaşmayı sağlamak amacıyla müzakere süreçlerini teşvik eder. Özellikle anayasa yapımı gibi ulusal düzeyde kapsayıcılık gerektiren süreçlerde, yönetim anlayışı çerçevesinde müzakereci yöntemin önemli bir işlev üstlendiğini düşünmekteyiz. Bu yöntem, toplumun farklı kesimlerinin anayasa yapımına katılımını artırarak, ortaya çıkan metnin hem meşruiyetini hem de kabul edilebilirliğini yükseltir (Pierre & Peters, 2000).

METODOLOJİ

Bu araştırma bir nitel araştırmadır ve görüşme yöntemiyle veriler toplanmıştır. Araştırmada içerik analizi yapılmıştır ve gömülü teori deseni kullanılmıştır. Yapılan analiz sonucunda çalışmanın “aktörler”, “süreçte karşılaşılan güçlükler”, “demokratik değerlerle uyum” ve “müzakereci rolün güçlendirilmesi” olmak üzere dört (4) ana tema çevresinde şekillendiği görülmüştür. Araştırma verileri yarı yapılandırılmış mülakat formuyla toplanmıştır. Katılımcılara yöneltilen on (10) açık uçlu soru katılımcıların anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci rolü hakkındaki görüşlerini veri olarak kaydetmemize imkân vermiştir. Alınan yanıtların ses kayıt cihazıyla kaydedileceği görüşme başında katılımcılara sözlü olarak bildirilerek görüşme verileri kaydedilmiştir. Ses kayıtları analiz edilmek üzere sanal ortamda depolanmıştır.

Bu araştırmanın evreni, Türkiye'de siyaset bilimi, kamu yönetimi, yönetim bilimi ve hukuk alanlarında çalışan veya çalışmış akademisyenlerden oluşmaktadır. 16 akademisyen ile yapılan görüşme sonrasında, alınan yanıtların tekrara düşüldüğü bu sayıda veri toplama süreci kesilerek örneklem oluşturulmuştur. Toplanan veriler araştırmacı tarafından şifreli bir bilgisayarda saklanmış ve analiz sürecinde dosyalama “Kt1-Kt16” şeklinde kod isimlendirmesiyle yapılmıştır. Böylece katılımcıların kişisel bilgileri korunmuştur.

Araştırma kapsamında katılımcıların unvan bilgisi ve çalıştıkları alan bilgisi talep edilmiştir. Bu bilgiler araştırmanın değişkenleri olarak kullanılmıştır. Prof. Dr. (5), Doç. Dr. (4), Dr. (5) ve Uzman (2) olmak üzere onaltı (16) katılımcı ile görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Araştırma verileri açık uçlu görüşme formuyla, yüz yüze ve telefon görüşmesi gerçekleştirilerek, ses kaydı formatında toplanmıştır. Görüşmenin ses kaydına alındığı katılımcılara görüşme başında bildirilmiş ve onayları sözlü olarak alındıktan sonra görüşmeye başlanmıştır. Bu veriler toplanmadan önce görüşme formu üç (3) uzman görüşü, bir (1) dil uzmanı görüşü de alınarak hazırlanmış, bu formun uygulanabileceğine ve araştırmanın

yapılabileceğine dair Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsünden 14.07.2023 tarih ve E-84026528-050.01.04-2300159785 sayılı resmi kararıyla etik izin alınmıştır.

Araştırma verilerinin toplanma süresi gömülü teori desenine uygun olarak süreklilik arz etmiştir. İlk görüşmede beş (5), ikinci görüşmede dört (4) kişiyle yapılmış, veri doyumuna ulaşıncaya kadar veri toplama işlemi devam etmiştir. Her gün en fazla bir akademisyenle görüşülmüş, böylece görüşmede ifade edilen fikirlerin araştırmacı üzerinde bir sonraki görüşmeyi etkileyici izler bırakması önlenmiştir. Deşifre edilen görüşme formları katılımcılara tekrar gönderilerek, kesin onayları “gönüllü onam metni” ile alınmıştır.

Analiz sürecinde içerik analizi ve betimleyici analiz stratejisi kullanılmıştır. Araştırmanın desenini gömülü teori deseni oluşturmaktadır. “Derinleştirilmiş Mülakat” başlıklı bir bilgisayar dosyasında depolanmış görüşme formları, düzenlenerek kodlanmak üzere Maxqda analiz programına aktarılmıştır. Görüşmelerdeki temel konuları ve ortak temaları belirlemek amacıyla her soru analiz edilerek kodlanmıştır. Hem temel başlıklar için hem de ortak temalar için numaralı kodlar, bu kodları kapsayan kategoriler ve kategorileri kapsayan temalar oluşturulmuştur. Böylece araştırmanın gömülü teori desenine uygun olarak ana temaların tespiti sağlanmıştır. Çalışma kapsamında dört (4) tema ve yetmişbeş (75) kod ortaya çıkmıştır. Çalışmanın çerçevesini ortaya koyan temalar: “aktörler”, “süreçte karşılaşılan güçlükler”, “demokratik değerlerle uyum” ve “müzakereci rolün güçlendirilmesi” şeklinde sıralanmaktadır. Bu temaların alt kodları katılımcıların açıklayıcı alıntıları kullanılarak analiz edilmiştir. Sonuçlar Maxqda analiz programında raporlanmış ve hem şekiller hem de tablolarla desteklenmiştir. Sayısal veriler ve ağırlıklar katılımcıların unvanlarına dayalı demografik bilgilerle birleştirilerek bulgular bölümünde açıklanmıştır.

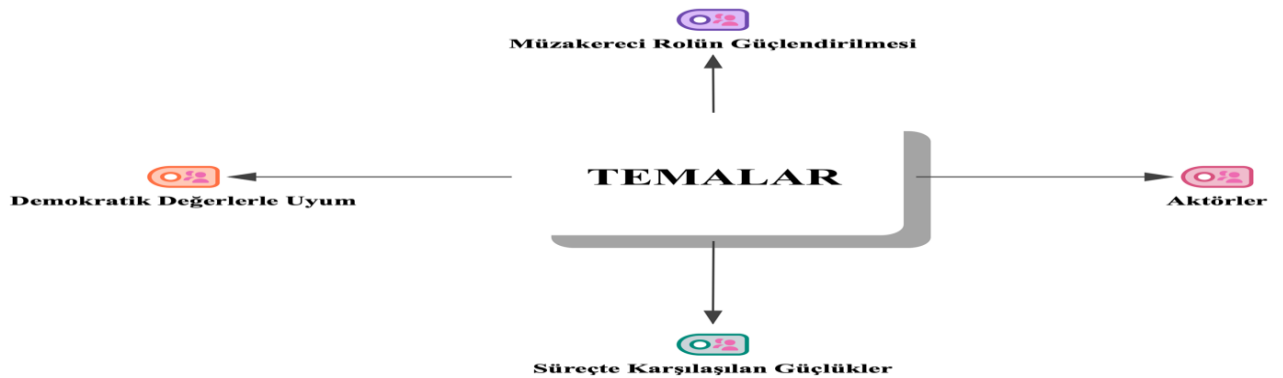
Araştırma esnasında çeşitli güçlüklerle karşılaşılmıştır. Katılımcılar belirlenirken, katılımcıların akademisyen olması ve Türkiye’de birçok fakülte ve yüksekokulun bulunması,

müzakereci yöntem, müzakereci demokrasi ve kamu yönetimi ile anayasa hukuku konularında çalışmış veya çalışmakta olan akademisyenlerin tespitini güçleştirmiştir. Üniversitelerin İktisadi ve İdari Bilimler Fakülteleri ile Siyasal Bilgiler Fakültelerinde yer alan Kamu Yönetimi bölümleri ile Meslek Yüksekokulların Yerel Yönetimler bölümleri incelenerek, yirmi (20) üniversiteden akademisyenin çalışma alanları üzerinde inceleme gerçekleştirilmiştir. Dokuz (9) üniversiteden akademisyenin katılımıyla gerçekleştirilen görüşmelerden elde edilen veriler genelleştirerek araştırmada kullanılmıştır. Ayrıca akademisyenlerin yoğun çalışma temposu randevulaşma sürecinde güçlükler yaşanmasına neden olmuştur.

Araştırma içerisinde katılımcılar yönetim yaklaşımının “özel sektör” aktöründen hiç söz etmemiştir. Bu nedenle “özel sektör”ün anayasa yapım sürecinde bir aktör olabilirliği üzerine değerlendirme bu çalışma içerisinde yapılamamıştır. Ayrıca müzakere kavramı birçok disiplinde ve kuramda ele alındığı için araştırma Yeni Kamu Hizmeti, Yönetişim, müzakereci demokrasi ve oydaşma kuramı ile sınırlandırılmıştır.

BULGULAR

Araştırma problemine açıklık getirmesi adına yapılan görüşmelerden elde edilen bulgular bu başlık altında sunulmuştur. Çalışmaya toplamda 16 katılımcı dahil olmuştur. Katılımcılar Kt1-Kt16 olarak kodlanmıştır.

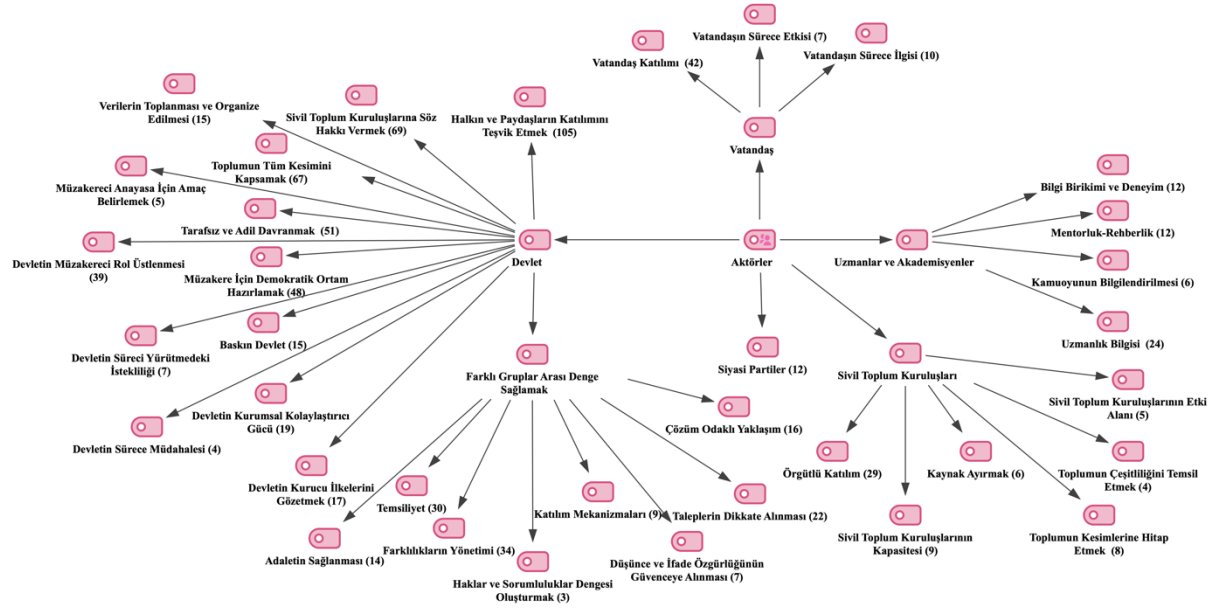

Şekil 1: Temaların Gösterimi

Çalışma Şekil 1’de görüldüğü üzere 4 tema altında toplanmıştır. Bunlar; “aktörler”, “süreçte karşılaşılan güçlükler”, “demokratik değerlerle uyum” ve “müzakereci rolün güçlendirilmesi” temalarıdır.

Aktörler Teması

Aktörler temasına ait 5 kategori oluşturulmuştur. Bunlar; siyasi partiler, devlet, Sivil Toplum Kuruluşları, vatandaş, uzmanlar ve akademisyenler şeklinde sıralanmaktadır.

Şekil 2: Aktörler Temasına Ait Hiyerarşik Kod Gösterimi

Siyasi Partiler

Aktörler temasında katılımcılar siyasi partileri aktör olarak kategorize etmiştir. Müzakereci anayasa yapım sürecinde ülke içindeki grupların temsilini arttırmak için muhalefet partilerinin sürece katılımının önemi vurgulanmıştır: “Devlet siyasi partilerle yeni anayasanın yol haritasını belirlesin. Komisyonlar, kurulların oluşturulmasından söz edilebilir. Devlet burada her siyasi aktöre yer vermeli; ana muhalefet, yavru muhalefet...” (Kt3)

Devlet

Devlet kategorisi altında 14 kod oluşturulmuştur. Bunlar; farklı gruplar arası denge sağlamak, halkın ve paydaşların katılımını teşvik etmek, STK’lara söz hakkı vermek, toplumun tüm kesimini kapsamak,

tarafsız ve adil davranmak, müzakere için demokratik ortam hazırlamak, devletin müzakereci rol üstlenmesi, verilerin toplanması ve organize edilmesi, devletin kurucu ilkelerini gözetmek, devletin süreci yürütmedeki istekliliği, müzakereci anayasa için amaç belirlemek, devletin kurumsal kolaylaştırıcı gücü, devletin sürece müdahalesi ve baskın devlet şeklinde sıralanmaktadır.

Farklı Gruplar Arası Denge Sağlamak kodu altında katılımcılar 8 farklı alt koddan bahsetmiştir. Bunlar; temsiliyet, taleplerin dikkate alınması, farklılıkların yönetimi, çözüm odaklı yaklaşım, haklar ve sorumluluklar dengesi oluşturmak, adaletin sağlanması, katılım mekanizmaları, düşünce ve ifade özgürlüğünün güvenceye alınmasıdır. Bu kategoriye ilişkin örnek kodlar ve alıntılar şu şekilde gösterilebilir:

Taleplerin dikkate alınması: Katılımcılar müzakere sürecinde talep ve önerilerin, çıkarların korunması için, değerlendirilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Bireylerden tut, devlet kurumlarına, STK'lara, yerel topluluklara, siyasi partilere, aklına ne kadar paydaş geliyorsa; bu kurumların ve yurttaşların maksimum ölçüde dikkate alınması gereklidir.” (Kt4)*

Farklılıkların yönetimi: Katılımcılar farklı kültür ve grupların bir araya gelerek uzlaşma oluşturmalarına olanak sağlayacak müzakere ortamı yaratılması gerektiğini vurgulamıştır: *“Şöyle bir isteklendirme varsa, “biz bu farklılıkları nasıl bir çatı altında tutabiliriz! Nasıl ortak bir masada toplayıp, ortak bir metin ortaya çıkarabiliriz!” denebiliyorsa, biraz daha kuşatıcı, kapsayıcı, dahil edici bir mekanizmanın olması beklenir.” (Kt10)*

Düşünce ve ifade özgürlüğünün güvenceye alınması: Katılımcılar müzakereye katılan vatandaşların ve grupların düşünce özgürlüklerinin güvenceye alınması gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Bu konuda yaklaşım tarzı önemli. Kırmızı çizgilerin olmaması lazım her şeyden önce. Yani kırmızı çizgilerin olduğu bir ortamda özgür bir tartışmanın olması çok mümkün değil. Düşünce özgürlüğü içerisinde, düşünce özgürlüğün sınırları var, şiddeti teşvik etmeyecek, genel ahlaka ve adaba, aykırı olmayacak, kişisel hakları rencide etmeyecek her düşüncenin, her ideolojinin kamuoyu önünde, özgür bir şekilde tartışılması lazım.” (Kt5)*

Devlet kategorisinde katılımcılar halkın ve paydaşların katılımını teşvik etmek ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar sivil toplum ve vatandaşların müzakereci anayasa yapım sürecine katılmasının teşvik edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Burada devletin sivil toplumla iş birliği yapması önemli. Şimdi devletin kurumları, insanları çağırması çok mantıklı olmayabilir ama devletin, sivil toplumun, siyasi partilerin, işçi sendikalarının, çevrecilerin, iş veren sendikalarının, yerel yönetimlerin (yerel yönetimler buna katılabilir çünkü anayasada yerel yönetimlerle de ilgili birçok hüküm olacak), çocuk hakları için tematik forumlar olur....”* (Kt4)

Devlet kategorisinde katılımcılar STK'lara söz hakkı vermek ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar devletin anayasa yapım sürecine STK'ların da dâhil edilmesi gerektiğini vurgulamıştır: *“Burada STK'ların varlığı daha fazla önem taşır. Farklı kesimlerden STK'lar çeşitli toplantılarda bir araya getirilmelidir. STK'ların devletle görüşmesi ve müzakere sürecine dâhil edilmesi, bunlar için finansal destek sağlanması gerekir.”* (Kt9)

Devlet kategorisinde katılımcılar toplumun tüm kesimini kapsamak ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar müzakereci anayasa yapım sürecinde her grubun sürece dâhil edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Toplumun her kesimini dâhil edecek şekilde yapılacak bir anayasa demokratik süreçle uyumlu olacaktır. Burada kapsayıcılığın geniş olması önemlidir.”* (Kt1)

Devlet kategorisinde katılımcılar tarafsız ve adil davranmak ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar devletin tüm paydaşlara adil ve tarafsız biçimde yaklaşması gerektiğini vurgulamıştır: *“Yani devlet otoritesinin aynı hukuku herkese uygulayabilmesi gerekiyor. Bundan emin olması lazım. Burada işte hem söz hem davranış; herkese farklı olması. Bunu da en başta yöneticilerden beklememiz, siyasi otoriteden beklememiz gerekir. Bunlar olursa, bu farklılıklar bir arada yaşayabilirler.”* (Kt6)

Devlet kategorisinde katılımcılar müzakere için demokratik ortam hazırlamak ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar devletin demokratik koşullar altında müzakere ortamı yaratması

gerektiğini dile getirmişlerdir: “Anayasanın yapım sürecinde zeminin hazırlanması: ulusal konferanslar, ulusal yayınlar, medyanın kullanılması gibi faaliyetler devlet tarafından gerçekleştirilebilir. Devlet zemini hazırlar.” (Kt4)

Devlet kategorisinde katılımcılar devletin müzakereci rol üstlenmesi ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar devletin müzakereci anayasa sürecinde taraflardan birinin olması gerektiğini vurgulamıştır: “Müzakereci bir anayasa yapım sürecinde bir üst yapı olarak iktidarın ya da kurucu iktidarın, (devlet mekanizmasının) süreci başlatması daha etkili olacaktır. Burada anayasayı değiştirecek olan güce-kudrete sahip olan kesimin süreci başlatması daha etkili olacaktır. Bu kesim de iktidar ya da kurucu iktidardır.” (Kt1)

Devlet kategorisinde katılımcılar verilerin toplanması ve organize edilmesi ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar bu konuda resmi kanalların önemine vurgu yapmışlardır: “... ...Anayasa yapım sürecinin resmi kanallarla yürütülmesi her zaman için daha uygun. Bilgi ve talep toplama işi, sosyal medya üzerinden dahi gerçekleştirilecek olursa, bu resmi bir yöntem olur ve bunu yapma yeteneğine sahip olan yapı devlet (kamu otoritesi) olacaktır.” (Kt10)

Devlet kategorisinde katılımcılar devletin kurucu ilkelerini gözetmek ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar devletin müzakereci anayasa yapım sürecinde kendini var eden temel ilkeleri gözetmek zorunda olduğunu dile getirmişlerdir: “Devletin müzakereci yönünün devletin ömrünü uzatan bir tarafı da vardır. Tabii burada toplumsal kültürel yapıyı bozmadan, yani devletin birliğini sağlayan esas unsurlar bunlardır aslında. Kültürel yapı, sosyal yapı bu mesela dildir, ondan sonra kültürdür bunların zedelenmesine müsaade etmeden.” (Kt7)

Devlet kategorisinde katılımcılar devletin süreci yürütmedeki istekliliği ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar müzakereci anayasa yapımı sürecinde devletin süreci yönetmekte istekli olması gerektiğini vurgulamıştır: “Tekrar ile belirtmek gerekiyor devlet bunu (müzakereci yöntemle anayasa yapmayı) istemelidir.” (Kt13)

Devlet kategorisinde katılımcılar müzakereci anayasa için amaç belirlemek ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar devletin müzakereci anayasa yapma İsteklendirmesini (motivasyonunu) sağlayan amaçlarını belirlemesi gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Soruyu ciddi sormak gerekiyor. Bir anayasanın anlamı ve önemi. Bir anayasa niye yapılır? Bu anayasayla neye ulaşılmaya çalışılır?” (Kt8)*

Devlet kategorisinde katılımcılar devletin kurumsal kolaylaştırıcı gücü ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar devletin müzakereci anayasa yapım sürecinde müzakereyi kolaylaştıracak bir noktada olması gerektiğini vurgulamıştır: *“Devlet bu süreçte kolaylaştırıcı olsun. Yani, devlet belli bir oranda taraf ama devletin asıl rolü gerekli bilgileri toplamak olacak. Süreci devlet hazırlar... .. Devletin müzakereci bir rolden ziyade kolaylaştırıcı bir süreci oluşturması beklenir... ..” (Kt3)*

Devlet kategorisinde katılımcılar devletin sürece müdahalesi ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar devletin süreçte ülkenin çıkarlarını koruyacak şekilde konumlanması gerektiğini vurgulamıştır: *“Devlet kendi dibini oyacak, varlığını ortadan kaldıracak, devletin varlık nedenini tehlikeye düşürecek talepleri de sırf talep ediliyor diye anayasada karşılanmasına izin vermeyecektir. Kadın-erkek eşitliği kaldırılın! Laiklik kaldırılın! Başkent değiştirilsin! İdarenin bütünlüğü ilkesi kaldırılın! Bu talepler kabul edilebilir olmayacaktır” (Kt6)*

Devlet kategorisinde katılımcılar baskın devlet ile ilgili görüş bildirmişlerdir. Katılımcılar devletin süreçte baskın çıkarak kendi çıkarlarına uygun ve demokrasiyi zedeleyici tutumlardan uzak durması gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Taraf olarak bulunan devletin temsilcilerinin de bir eğilimi olabilir, algısı olabilir, görüşü olabilir. Bunu dolaylı yöntemlerle dayatma veya bunu kabul ettirme çabası olabilir.” (Kt10)*

Sivil Toplum Kuruluşları

Sivil Toplum Kuruluşları kategorisi altında 6 kod oluşturulmuştur. Bunlar; örgütlü katılım, Sivil Toplum Kuruluşları'nın kapasitesi, toplumun kesimlerine hitap etmek, Sivil Toplum Kuruluşları'nın etki alanı, kaynak ayırmak ve toplumun çeşitliliğini temsil etmek kodlarıdır.

Örgütlü katılım kodu: Müzakereci anayasa yapım sürecinde toplumun tüm kesimlerinin temsil edilebilmesi için örgütlü katılıma ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır: *“Halktan kastımda, seksen beş milyonun, bütün toplumsal farklılıkları temsil eden özelliği ile kurumların, kişilerin bu sürece dâhil edilmesi. Siyasi partiler, meslek örgütleri, dini cemaatler, etnik kimlikler.”* (Kt5)

Sivil Toplum Kuruluşları'nın kapasitesi kodu: Her alandan STK'ya alanları ve sınırlılıkları dâhilinde söz hakkı verilmesi gerektiği vurgulanmıştır: *“Buradaki sorunlardan bir tanesi, STK'ların katılımı her zaman göstermelik olmakta. Örneğin, Avrupa Birliği'yle ilgili bir görüş alınacak, 500 tane STK'yı çağırmaya gayret ettik bu STK'lara birer dakika verdik ve görüşlerin sundular. Böyle değil. Masada bir sandalye olmak önemli ama en sonunda bu süreç hangi mekanizmayla sonuçlandırılacaksa bu bir oylama olur, konsensüs-oydaşma olur... ..”* (Kt4)

Toplumun kesimlerine hitap etmek kodu: STK'ların ilgili oldukları alana dair geniş bilgilerinin ve verilerinin anayasa yapım sürecine dâhil edilmesi gerektiği vurgulanmıştır: *“STK dediğimiz örgütlü toplum kuruluşları var. Bunların da kurucu mecliste, belli oranda temsil edilmelerini sağlamak lazım. Çünkü bu örgütlü kesimler daha ciddi hazırlanıyorlar. Konacak hükümlerin sonuçları üzerinde, yansımaları üzerinde daha ciddi çalışıyorlar.”* (Kt8)

Sivil Toplum Kuruluşları'nın etki alanı kodu: Katılımcılar STK'ların birey düzeyinde vatandaş katılımından daha büyük bir etki yaratacağını vurgulamıştır: *“Tek tek bireylerden ziyade, STK'ların konular, haklar temelinde örgütlenmesinin anayasa yapım sürecinde çok daha fazla fayda sağlayacağını düşünüyorum...”* (Kt2)

Kaynak ayırmak kodu: STK'ların müzakereci anayasa yapım sürecine katılabilmesi için kaynak ayrılması gerektiği vurgulanmıştır: *“Orada özgürlüklere, STK'lara alan açmak lazım, kaynak ayırmak lazım. Bazen kaynak dediğimizde çok büyük paralardan söz etmiyoruz. Yani bir bilgisayar bile çok önemli. Bir toplantı salonu da çok önemli. STK'nın aslında paraya ihtiyacı yok ama bir etkinlik, bir toplantı için yer ve kaynak bulmak sıkıntı.” (Kt4)*

Toplumun çeşitliliğini temsil etmek kodu: STK'ların toplumun çeşitliliğini temsil ettiği vurgulanmıştır: *“Milyonlarca insanın görüşleri sağlıklı olarak, tek tek alınıp sürece dâhil edilemez. Bu zor. Burada toplumların tercihlerini çözümlemek güç. Belki bilgisayar uygulamalarıyla görüşler anket yaparak toplanabilir fakat bir konuda farklı tercihler ve bu tercihlerin farklı yüzdeleri ortaya çıkacaktır. En yüksek yüzdeliyi tercih etmek olur mu? Bana göre bu da demokratik olmayacaktır. Dolayısıyla, tek tek görüşleri toplayıp çözümlemek sağlıklı olmayacağından STK'lar burada başat rol oynamaktadır. Vatandaşların tek tek görüşlerinin toplanması değil, onların temsilcilerini seçtikleri STK'ların katılımını sağlamak daha önemli.” (Kt6)*

Vatandaş

Vatandaş kategorisi altında 3 kod oluşturulmuştur. Bunlar; vatandaşın sürece etkisi, vatandaşın sürece ilgisi ve vatandaş katılımıdır.

Katılımcılar müzakereci anayasa yapım sürecinde vatandaş katılımının demokratik değerlere katkıda bulunduğunu vatandaşın sürece etkisi koduyla dile getirmişlerdir: *“Devlet kurumlarının demokratik bir kültüre göre işlemesi gerekir. Bir süre sonra devletin kendisi demokrasi kültürünün bir parçası haline gelir. Ancak devletin bu şekilde sivilleşmesi de halkın demokratik duyarlılığı ile mümkün olabilir. Unutmamak gerekir her demokrasi halk ile kurulur. Devletteki kültür de bunun bir yansımasıdır.” (Kt9)*

Katılımcılar vatandaşın sürece ilgisinin artırılması gerektiğini vatandaşın sürece ilgisi koduyla dile getirmişlerdir: *“Halkın siyasete ilgisi az, yani anayasa yapım sürecine olan ilgisi de az. Bu ilgiyi arttırmaya yönelik çaba gösterilebilir.” (Kt14)*

Katılımcılar müzakereci anayasa yapım sürecine vatandaş katılımının önemini vatandaş katılımı koduyla dile getirmişlerdir: *“Tabandan insanlar; üniversiteler, gençler, kadınlar, hak ve hukuk için mücadele edenler bunu istemeli ve zorlamalı. Çünkü tarih bize şunu öğretmiştir: hiçbir şey tepeden aşağı inmiyor, tabandan zorlamayla oluyor. Tabandan gelen bir anayasa talebine devlet rıza göstermek zorunda kalır. Onun için ne kadar katılımcı ne kadar müzakereci bir anayasa, o kadar kaliteli ve kapsayıcı bir anayasa ortaya çıkar.” (Kt14)*

Uzmanlar ve Akademisyenler

Uzmanlar ve Akademisyenler kategorisi altında 4 kod oluşturulmuştur. Bunlar; kamuoyunun bilgilendirilmesi, mentörlük-rehberlik, uzmanlık bilgisi, bilgi birikimi ve deneyimdir.

Kamuoyunun bilgilendirilmesi: Katılımcılar uzmanların müzakereci anayasa yapım sürecinde halkı bilinçlendirme görevini üstlenebileceğini dile getirmişlerdir: *“Alan uzmanları ve akademisyenlerin bir araya geldiği bilimsel etkinlikler düzenlenebilir. Bilgilendirme seminerleri, forumlar, bilgi alışverişinin gerçekleştirildiği açık toplantılar gibi... ...Akademisyenler üniversiteler arası iş birliğini sağlayabilir. Yeni anayasa yapım sürecinde fikirler oluşturan üniversiteler bir araya gelerek bu fikirlerini akademisyenler düzeyinde karşılaştırabilir.” (Kt15)*

Mentörlük-rehberlik: Katılımcılar uzman ve akademisyenlerin anayasa yapım sürecine rehberlik edebileceğini dile getirmişlerdir: *“Tüm çalışmaların kayıt altına alındığı (yasama organı stenograf örneğinde olduğu gibi) bir süreç bunun için yeterlidir. 2011 yılında TBMM bünyesinde kurulan Anayasa Uzlaşma Komisyon görüşme tutanakları bu bağlamda güncel ve etkili bir örnek olarak gösterilebilir” (Kt16)*

Uzmanlık bilgisi: Katılımcılar uzman ve akademisyenlerin uzmanlık alanları dahilinde anayasa yapım sürecinde aktif bir rol oynayabileceğini dile getirmişlerdir: “*Akademisyen uzman kişidir. Toplumun farklı bileşenleri anayasanın belli ilkeleri üzerinde uzlaşırlarsa o uzlaşma metnini bir anayasa metni haline getirebilir...*” (Kt9)

Bilgi birikimi ve deneyim: Katılımcılar uzman ve akademisyenlerin bilgi birikimi ve deneyimleri doğrultusunda katkı sunabileceğini dile getirmişlerdir: “*Akademisyenlerin katkısı sürece çeşitli yollarla dahil edilebilir; Yapılan çalışmalar akademik çalışma haline getirilerek tüm akademisyenlerin paylaşımına açılmalıdır. Dünya örneklerini bilen akademisyenlerin bilgi birikimleri akademik boyutlu projelere dönüştürülebilir. Devlet akademisyenlerin çalışmalarını uygulama noktasında teşvik edebilir. Pilot uygulamalar akademisyenler öncülüğünde gerçekleştirilebilir.*” (Kt16)

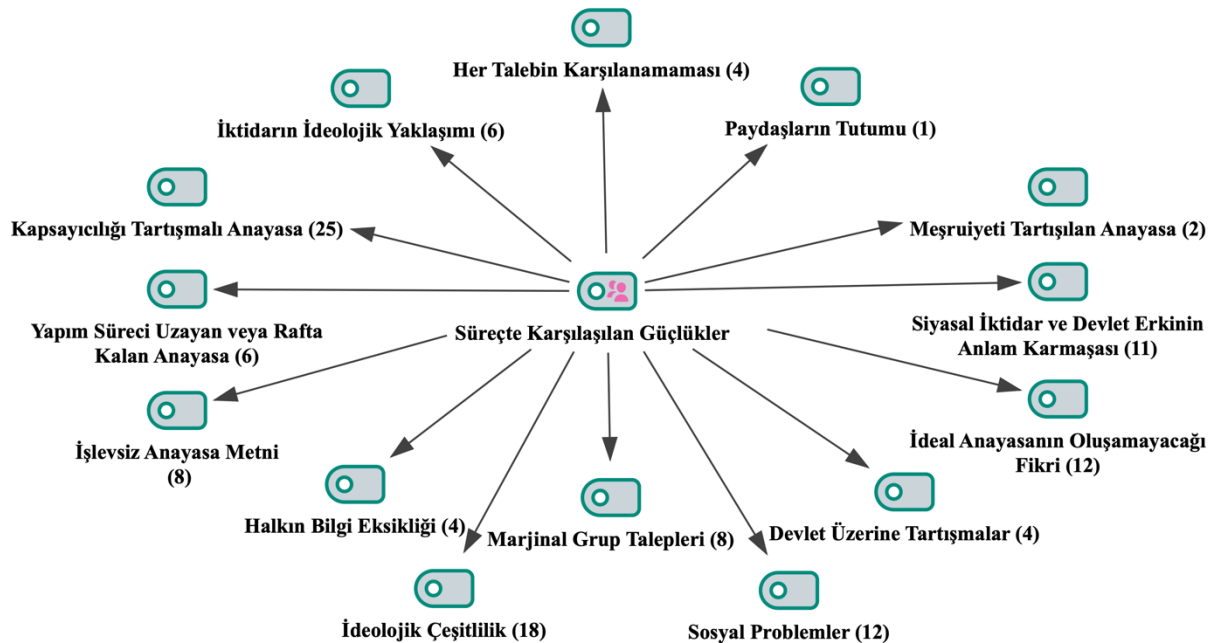
Tablo 1. Katılımcılara Göre Aktörler

Kod Sistemi	Ünvan=Prof. Dr.	Ünvan=Doç. Dr.	Ünvan=Dr.	Ünvan=Uzman	TOPLAM
Aktörler					0
Siyasi Partiler	8	4			12
Devlet					0
Farklı Gruplar Arası Denge Sağlamak					0
Temsiliyet	13	10	4	3	30
Taleplerin Dikkate Alınması	10	2	8	2	22
Farklılıkların Yönetimi	11	9	11	3	34
Çözüm Odaklı Yaklaşım	8	3	3	2	16
Haklar ve Sorumluluklar Dengesi Oluşturmak	1		2		3
Adaletin Sağlanması	9	2	1	2	14
Katılım Mekanizmaları	3	2	3	1	9
Düşünce ve İfade Özgürlüğünün Güvenceye Alınması	5	1		1	7
Halkın ve Paydaşların Katılımını Teşvik Etmek	35	22	37	11	105
Sivil Toplum Kuruluşlarına Söz Hakkı Vermek	29	10	28	2	69
Toplumun Tüm Kesimini Kapsamak	24	15	21	7	67
Tarafsız ve Adil Davranmak	21	10	11	9	51
Müzakere İçin Demokratik Ortam Hazırlamak	16	9	18	5	48
Devletin Müzakereci Rol Üstlenmesi	13	6	15	5	39
Verilerin Toplanması ve Organize Edilmesi	9	2	4		15
Devletin Kurucu İlkelerini Gözetmek	9	3	2	3	17
Devletin Süreci Yürütmedeki İstekliliği	1	4	1	1	7
Müzakereci Anayasa İçin Amaç Belirlemek	5				5
Devletin Kurumsal Kolaylaştırıcı Gücü	12	4	1	2	19
Devletin Sürece Müdahalesi	4				4
Baskın Devlet	3	7	2	3	15
Sivil Toplum Kuruluşları					0
Örgütlü Katılım	13	5	7	4	29
Sivil Toplum Kuruluşlarının Kapasitesi	5		3	1	9
Toplumun Kesimlerine Hitap Etmek	5	3			8
Sivil Toplum Kuruluşlarının Etki Alanı	2				5
Kaynak Ayırmak		2	4		6
Toplumun Çeşitliliğini Temsil Etmek	2	1	1		4
Vatandaş					0
Vatandaşın Sürece Etkisi	3	3	1		7
Vatandaşın Sürece İlgisi	2	3	4	1	10
Vatandaş Katılımı	13	9	16	4	42
Uzmanlar ve Akademisyenler					0
Kamuoyunun Bilgilendirilmesi	2	1	2	1	6
Mentorluk-Rehberlik	5	4	2	1	12
Uzmanlık Bilgisi	10	6	6	2	24
Bilgi Birikimi ve Deneyim	4	3	4	1	12
TOPLAM	315	168	222	77	782

Aktörler teması katılımcılara göre incelenmiştir. Buna göre Prof. Dr. katılımcılar halkın ve paydaşların katılımını teşvik etmek (35 kodlama), Sivil Toplum Kuruluşları'na söz hakkı vermek (29 kodlama) kodlarını; Doç. Dr.'lar halkın ve paydaşların katılımını teşvik etmek (22 kodlama), toplumun tüm kesimini kapsamak (15 kodlama), temsiliyet (10 kodlama) kodları; uzmanlar halkın ve paydaşların katılımını teşvik etmek (11 kodlama), tarafsız ve adil davranmak (9 kodlama) ve toplumun tüm kesimini kapsamak (7 kodlama) kodları üzerine yoğunlaşmıştır.

Süreçte Karşılaşılan Güçlükler Teması

Araştırma kapsamında ele alınan temalardan biri olan “Süreçte Karşılaşılan Güçlükler” temasına ait 14 kod oluşturulmuştur. Bunlar; yapım süreci uzayan veya rafta kalan anayasa, meşruiyeti tartışılan anayasa, marjinal grup talepleri, iktidarın ideolojik yaklaşımı, işlevsiz anayasa metni, ideal anayasanın oluşamayacağı fikri, halkın bilgi eksikliği, ideolojik çeşitlilik, kapsayıcılığı tartışmalı anayasa, siyasal iktidar ve devlet erkinin anlam karmaşası, paydaşların tutumu, sosyal problemler, her talebin karşılanamaması ve devlet üzerine tartışmalardır.

Şekil 3. Süreçte Karşılaşılan Güçlükler Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

Yapım süreci uzayan veya rafta kalan anayasa: Katılımcılar anayasa yapım sürecinin uzun bir zaman diliminde gerçekleşmesi ve ortaya çıkan metnin uygulanmaması durumunun ortaya çıkabileceğini dile getirmişlerdir: *“Bu tip süreçler genellikle tek bir iktidar dönemine sığmaz. Halktan bilgiler alınır, muhalefetle de yan yana gelirsiniz. Ancak toplumda uzlaşma olmadığı için zor olabilir.” (Kt3)*

Meşruiyeti tartışılan anayasa: Katılımcılar devletin müzakereci rolünün sınırlandırılmaması durumunda ortaya çıkacak anayasanın meşruiyetinin tartışmaya neden olacağını vurgulamıştır: *“Devletin anayasa yapım sürecindeki müdahalesi sınırlanmaz ise, anayasanın meşruluğu, kabul edilebilirliği tartışılır pozisyona düşer.” (Kt3)*

Marjinal grup talepleri: Katılımcılar marjinal gruplardan gelecek olan ülkenin bölünmez bütünlüğünü tehdit eden maddelerin anayasada yer alamayacağını dile getirmişlerdir: *“Özerklik özellikle sorun yaratan bir durum değil ama özellikle self determinasyon olarak algılayıp öyle lanse edip biz otonom olalım. Kendi kendimizi yönetelim, merkez Ankara'da bize karışmasın ha ben kendi ne varsa yapayım havasında anayasaya bunların girmesini isteyenlere de devlet tabii ki bu noktada hayır diyecektir... ..” (Kt3)*

İktidarın ideolojik yaklaşımı: Katılımcılar iktidarın ideolojik ve politik görüşünün devlet zihninden ayrılmaması durumunda müzakereci anayasa yapım sürecini tehdit edeceğini dile getirmişlerdir: *“Devlet denilince, devlet ve siyasi iktidar kavramını ayırtırmak lazım. Siyasi iktidar kavramı bizde çoğu zaman devlet kavramının yerine ikame ediliyor. Siyasi iktidar, devletin yürütme erkidir aslında. Devlet dediğimizde ise yasama, yürütme ve yargı erkinden oluşuyor. Daha geniş bir sosyolojik kavramla, devlet aslında bütün toplumu temsil ediyor ama erk anlamında, iktidar anlamında üç iktidarın birleşiminden meydana geliyor devlet. Bizde devlet çoğu zaman siyasi iktidar, yani yürütme organı ile devlet birbirinin yerine ikame ediliyor. Bu açıdan yaklaştığımızda siyasi iktidar bir müzakere rolünü üstleniyorsa, bu bazen dezavantaja dönüşebilir...” (Kt5)*

İşlevsiz anayasa metni: Katılımcılar tüm talepleri içine almaya çalışan ya da yalnızca teorik bilgiler ile oluşturulmaya çalışılan anayasanın toplumsal yaşamda tutarsızlıklara ve çelişkilere neden olacağını dile getirmişlerdir: *“Paydaşları bir araya getirirken yalnız teorik konulara odaklanmak müzakere sürecini dezavantaja dönüştürebilir.” (Kt7)* *“Çok kapsayıcı olması her şeyi açıklayan bir anayasa olması metni kabarıklaştırır. Metin uzadıkça çelişkiler artar. Karmaşık hale dönüşür (Amerika anayasası çok kısa, İngiltere de yazılı anayasa yok bu acaba anayasa her şeyi içermeli mi sorusunu akla getiriyor).” (Kt15)*

İdeal anayasanın oluşamayacağı fikri: Katılımcılar tüm kesimleri kapsayan ve mevcut sorunları çözme görevi üstlenen bir anayasanın olamayacağını dile getirmişlerdir: *“Bazı kesimlerin istekleri hiç tartışılmamaktadır. Toplumun her kesiminin müzakere masasında temsil edilmesi, taleplerini dile getirebilmesi gerekmektedir. Dünyadaki bazı ülkelerde müzakere yüksek oranda gerçekleştirilmiş olsa da, tam müzakere ortamı oluşturma düşüncesi bir ütopyadan öteye geçmemektedir. Günümüz Türkiye’inde farklı toplumsal yapıların bir araya getirilerek müzakere ortamının oluşturulabileceğini düşünmemekteyim.” (Kt9)*

Halkın bilgi eksikliği: Katılımcılar müzakereci anayasa yapım sürecinde halkın sürece dair kısıtlı bilgiye sahip olmasının müzakere sürecini yönlendirdiğini dile getirmişlerdir: *“Toplumun her kesimi bir anayasa metnine hâkim değildir. Toplum anayasanın varlığını bilir ama içeriğine hâkim değildir.” (Kt1)*

İdeolojik çeşitlilik: Katılımcılar ülkede yer alan ideolojik çeşitliliğin müzakere ortamının oluşmasını engelleyeceğini dile getirmişlerdir: *“Her ne kadar demokrasi tabandan tavana doğru inşa edilen bir rejimse de siyasi konuları tartışmak için farklı dünya görüşlerine sahip çevrelerin bir araya gelip ülke meselelerini konuşmaları çok zordur.” (Kt9)*

Kapsayıcılığı tartışmalı anayasa: Katılımcılar anayasada temsiliyetin güç olacağını dile getirmişlerdir: *“Yani sayısal çoğunluğa ulaşmış kesimler kendi isteklerini dayatmaya çalışmakta ve anayasa yapım sürecini bu biçimde domine etme isteğindedir.” (Kt8)*

Siyasal iktidar ve devlet erkinin anlam karmaşası: Katılımcılar devletin, iktidar olan siyasi partiden bağımsız olarak yönetilmediğini dile getirmişlerdir: *“Türkiye uygulamalarından dezavantajı da var. Çünkü kendi düşüncelerini kendi bakış açılarını anayasaya koymaya çalışıyorlar...”* (Kt8)

Paydaşların tutumu: Katılımcılar paydaşların müzakereci anayasa ortamı içinde bulunmak istememeleri durumunda müzakereci ortamın oluşamayacağını dile getirmişlerdir: *“Müzakereci demokrasi anlayışında, müzakerelere katılan paydaşların müzakereler yürütülürken akılcı muhakemeden uzak önyargılı olması ve duygusal davranabilmesi, müzakereleri olumsuz etkileyebilmektedir.”* (Kt11)

Sosyal problemler: Katılımcılar oluşturulan anayasanın kapsayıcılığının dar olmasının siyasi kutuplaşma ve sosyal sorunlara neden olabileceğini dile getirmişlerdir: *“Bunu müzakereyle oturtmadığınız zaman, toplum üzerinde anayasa baskıcı olabilir. Anayasadaki bu problemlerden dolayı, insanlar memnun olmayabilir ve sosyal problemler ortaya çıkabilir.”* (Kt2)

Her talebin karşılanamaması: Katılımcılar toplumun her kesimi tarafından gelen taleplerin değerlendirmeye alınamayacağını dile getirmişlerdir: *“Burada toplumların tercihlerini çözümlmek güç. Belki bilgisayar uygulamalarıyla görüşler anket yaparak toplanabilir fakat bir konuda farklı tercihler ve bu tercihlerin farklı yüzdeleri ortaya çıkacaktır. En yüksek yüzdeliyi tercih etmek olur mu? Bana göre bu da demokratik olmayacaktır.”* (Kt6)

Devlet üzerine tartışmalar: Katılımcılar devletin tarafsızlığıyla ilgili sorun yaşanacağını dile getirmişlerdir: *“devlet siyasi farklılıklarla uzlaşabilsin ya da onların taleplerini de alabilsin. Devlet kendisine bir kimlik biçtiği zaman, siyasi farklılıklara mesafeli kalabilir ya da farklı davranabilir. Burada demokratik bir etkileşim tarzı gelişmeyebilir.”* (Kt5)

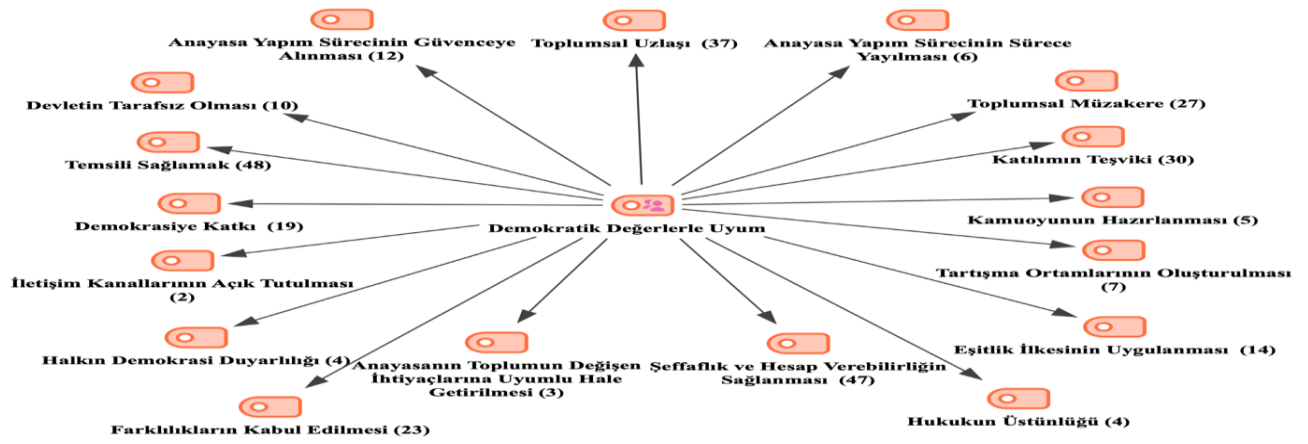
Tablo 2. Katılımcılara Göre Süreçte Karşılaşılan Güçlükler

Kod Sistemi	Ünvan=Prof. Dr.	Ünvan=Doç. Dr.	Ünvan=Dr.	Ünvan=Uzman	TOPLAM
▼ Süreçte Karşılaşılan Güçlükler					0
Yapım Süreci Uzayan veya Rafta Kalan Anayasa	3		3		6
Meşruiyetli Tartışılan Anayasa	1		1		2
Marjinal Grup Talepleri	5	2		1	8
İktidarın İdeolojik Yaklaşımı	3	2	1		6
İşlevsiz Anayasa Metni	2	3	3		8
İdeal Anayasanın Oluşamayacağı Fikri	3	4	4	1	12
Halkın Bilgi Eksikliği	2	2			4
İdeolojik Çeşitlilik	5	8	3	2	18
Kapsayıcılığı Tartışmalı Anayasa	10	4	10	1	25
Siyasal İktidar ve Devlet Erkinin Anlam Karmaşası	3	6	1	1	11
Paydaşların Tutumu			1		1
Sosyal Problemler	4	2	4	2	12
Her Talebin Karşılanamaması	2		2		4
Devlet Üzerine Tartışmalar	1	1		2	4
TOPLAM	44	34	33	10	121

Süreçte Karşılaşılan Güçlükler teması katılımcılara göre incelenmiştir. Buna göre Prof. Dr.'lar kapsayıcılığı tartışmalı anayasa (10 kodlama) kodu; Doç. Dr.'lar ideolojik çeşitlilik (8 kodlama) kodu; Dr.'lar kapsayıcılığı tartışmalı anayasa (10 kodlama) kodu; Uzmanlar devlet üzerine tartışmalar (2 kodlama), sosyal problemler (2 kodlama) ve ideolojik çeşitlilik (2 kodlama) kodları üzerine yoğunlaşmıştır.

Demokratik Değerlerle Uyum Teması

Araştırma kapsamında ele alınan temalardan biri olan “Demokratik Değerlerle Uyum” temasına ait 17 kod oluşturulmuştur. Bunlar; anayasanın toplumun değişen ihtiyaçlarına uyumlu hale getirilmesi, demokrasiye katkı, temsili sağlamak, katılımın teşviki, farklılıkların kabul edilmesi, toplumsal müzakere, toplumsal uzlaş, hukukun üstünlüğü, devletin tarafsız olması, şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması, kamuoyunun hazırlanması, tartışma ortamlarının oluşturulması, eşitlik ilkesinin uygulanması, anayasa yapım sürecinin güvenceye alınması, anayasa yapım sürecinin sürece yayılması, halkın demokrasi duyarlılığı, iletişim kanallarının açık tutulmasıdır.

Şekil 4. Demokratik Değerlerle Uyum Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

Temsili sağlamak: Katılımcılar toplumun tüm kesimlerinin temsilinin sağlanmasının demokratik kültürü pekiştireceğini dile getirmişlerdir: “Anayasa yapım sürecinde toplumun tüm kesimlerini sürecin içerisine almak mümkün olmalı. Mümkün olabilir mi diye sormamak gerek. Anayasa toplumun tüm kesimlerini içine alan bir metin olmalı...” (Kt2)

Katılımın teşviki: Katılımcılar demokrasiyle uyumlu bir anayasa için paydaşların katılımının teşvik edilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir: “Halkın siyasete ilgisi az, yani anayasa yapım sürecine olan ilgisi de az. Bu ilgiyi arttırmaya yönelik çaba gösterilebilir. Toplum fiili katılımdan kaçıyor, fiili katılım teşvik edilebilir.” (Kt14)

Farklılıkların kabul edilmesi: Katılımcılar demokrasilerde çoğunluğun karşısında azınlığın haklarının göz ardı edilemeyeceğini ve müzakereci anayasanın tüm farklılıkları içermesi gerektiğini dile getirmişlerdir: “Demokrasiye bizler çoğunluğun yönetimi dersek, otomatikman mezhep tercihi noktasında nüfusu az olanlar, ya de ne bileyim, Sünnilere karşı alevi olanlar. İşte Türkler karşısında ne bileyim, Çerkez olanlar. Bunlar ne olmuş oluyor? Otomatikman çoğunluk haklarını kaybetmiş oluyorlar...” (Kt7) “Müzakereci demokrasi çoğulculuk ve farklılıkların gözetilmesini gerektirir.” (Kt12)

Toplumsal müzakere: Katılımcılar anayasa yapım sürecinin toplumsal bir müzakere sürecinde yürütülmesi gerektiğini vurgulamıştır: “Burada hiyerarşik diyalog önemli, yatay tartışma da önemli. İnsanlar taleplerini üst kademelere iletebilmeli ama kendi ile aynı

katmanda bulunan kesimlerle de tartışabilmeli. Yurttaş kamu değil, yurttaş yurttaş tartışmasına imkân verilmeli. Yatay örgütlenmeler oluşmalı. Örnek: Urfa ile Edirne bir konuda tartışma yapabilmeli. Farklı inanç gruplarının, farklı kültür gruplarının birbiriyle konuşması demokrasi sürecini besler.” (Kt4)

Demokrasiye katkı: Katılımcılar müzakereci anayasanın tüm kesimleri kapsamı ve bir toplumsal uzlaşma olması nedeniyle demokratik kültürü canlandırdığını dile getirmişlerdir: *“Adaleti sağlamak için ifade özgürlüğü, düşünce özgürlüğü, siyasi örgütlenme hakları, toplu siyasi örgütlenme olmasa da sosyal örgütlenme hakları, STK’lar sürece dâhil edilmeli ve bu gruplara adil yaklaşılmalıdır.” (Kt2)*

Toplumsal uzlaş: Katılımcılar oluşacak anayasanın toplumsal uzlaş zemininde ortaya çıkması gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Anayasa dediğimiz şey bir toplumsal uzlaşma metnidir. O metnin de teknisyenlerle olmaması gerekir. Yani toplumun farklı kesimlerini sürece dahil edip onların arasında uzlaşma sağlamamız gerekiyor...” (Kt8)*

Hukukun üstünlüğü: Katılımcılar oluşturulacak anayasanın hukuka dayandırılması gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Ayrıca kamu yöneticileri, yönetsel ve hukuksal eylemlerinde hesap verebilir ve etik anlayışı ön planda bulundurmaları gereklidir. Bu koşulun sağlanması için önleyici ve caydırıcı mekanizmaların oluşturulması önerilir” (Kt11)*

Devletin tarafsız olması: Katılımcılar devletin bir üst yapı görevi görerek tüm fikirlere çatı oluşturması ve tarafsız olması gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Devlet burada üst bir yapı özelliği göstermeden, o şekilde bir fonksiyon icra etmeden, toplumun tüm kesimlerine (STK, meslek örgütleri, bireyler) kendisine denk bir şekilde davranarak” (Kt3)*

Şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması: Katılımcılar devletin anayasa yapım sürecini bilgileri ve süreci paylaşarak şeffaf ve hesap verebilir mekanizmalar çerçevesinde yürütmesi gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Burada özellikle düşünce özgürlüğü bağlamında kamuoyu yönündeki tartışmaların milletle paylaşılması, şeffaf olması, kapalı gündemlerin olmaması*

kapalı kapılar ardında bir şeylerin bazı kesimlerle konuşulmaması, her şeyin bu anlamda şeffaf olması.” (Kt5)

Kamuoyunun hazırlanması: Katılımcılar müzakereci anayasa süreci için kamuoyunun süreç hakkında bilgilendirilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Artık konu kamuoyu oluşturulması meselesi” (Kt3) “Kamuoyunun müzakere sürecine uygun olması da önemli. Devlet, siyasal kamuoyunda, sosyal medyada, vb. resmi yollardan da tartışma ve müzakere başlığı ile (yeni anayasa başlığı ile) müzakere ortamı oluşturabilir” (Kt5)*

Tartışma ortamlarının oluşturulması: Katılımcılar devletin tarafların tartışmasına olanak sağlayacak demokratik bir ortam oluşturması gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Devlet görüşlerin tartışılmasını sağlarsa, süreç demokratik bir süreçle uyumlu hale getirilebilir.” (Kt14)*

Eşitlik ilkesinin uygulanması: Katılımcılar her toplumsal gruba eşit biçimde söz hakkı verilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Türkiye kendisine özgü toplumsal farklılıkları bulunan bir toplum yapısında. Bu farklılıkların bir üst otorite olan devlet tarafından yönetilmesi ihtiyaç duyulan bir durum. Devlet farklılıkları yönetirken toplumun siyasal, sosyal, kültürel özelliklerini en üst düzeyde dikkate almalı. Devlet bu farklılıkları sürece dahil ederken hassasiyet göstermeli” (Kt15)*

Anayasa yapım sürecinin güvenceye alınması: Katılımcılar anayasa yapım sürecinde ülkenin demokratik atmosferine zarar vermeyecek ve ülkenin bütünlüğüne zarar vermeyecek biçimde gerçekleştirilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir: *“İnsanların anayasadaki tercihleri ileride o bireyin sorgulanmasına neden olmamalı. Bir kişi bir tercihte bulundu diye, o kişinin eğilimleri tespit edildi diye, kafasında ileride sorun yaşar mı, yaşamaz mı? Konusunda soru işareti oluşabilir” (Kt10)*

Anayasa yapım sürecinin sürece yayılması: Katılımcılar anayasa yapım sürecinin uzun süreli bir sürece yayılması gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Anayasa yapılırken ince eleyip sık dokunmalı ve acele edilmemeli. Sürece yayılmalı. Bir anayasa 3-5 yılda yapılamaz, bir*

anayasanın yapılması zaman ister. Uzun sürsün, tartışmalar olsun ama sonuçta bir oydaşma-mutabakat olsun” (Kt4)

Halkın demokrasi duyarlılığı: Katılımcılar halkın müzakereci anayasa yapım süreçlerine dair farkındalığının geliştirilmesi gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Devlet kurumlarının demokratik bir kültüre göre işlemesi gerekir. Bir süre sonra devletin kendisi demokrasi kültürünün bir parçası haline gelir. Ancak devletin bu şekilde sivilleşmesi de halkın demokratik duyarlılığı ile mümkün olabilir. Her demokrasi halk ile kurulur. Devletteki kültür de bunun bir yansımasıdır”* (Kt9)

Anayasanın toplumun değişen ihtiyaçlarına uyumlu hale getirilmesi: Katılımcılar oluşturulacak anayasanın toplumun ihtiyaçlarına uzun süreli olarak yanıt vermesi gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Günün getirdiği koşullara göre anayasanın içeriğinde değişiklikler de olacaktır. Dinamik değişiklik yaratan görüşler de olacaktır. Bu durum anayasa mahkemesi gibi yapılar tarafından incelenmektedir. Ayrıca bilim insanları uluslararası gelişmeleri takip etmektedir. Bu bilgiler de bilim insanları tarafından bir araya getirilir.”* (Kt3)

İletişim kanallarının açık tutulması: Katılımcılar müzakere sürecinin yönetilebilmesi ve katılımın sağlanması için iletişim kanallarından yararlanılması gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Müzakere sürecinin etkili işleyebilmesi amacıyla gerekli kanalların açık olması sağlanırsa, taleplerin toplanması, uyumlulaştırılması ve sadeleştirilmesi sağlanır... ..”* (Kt12)

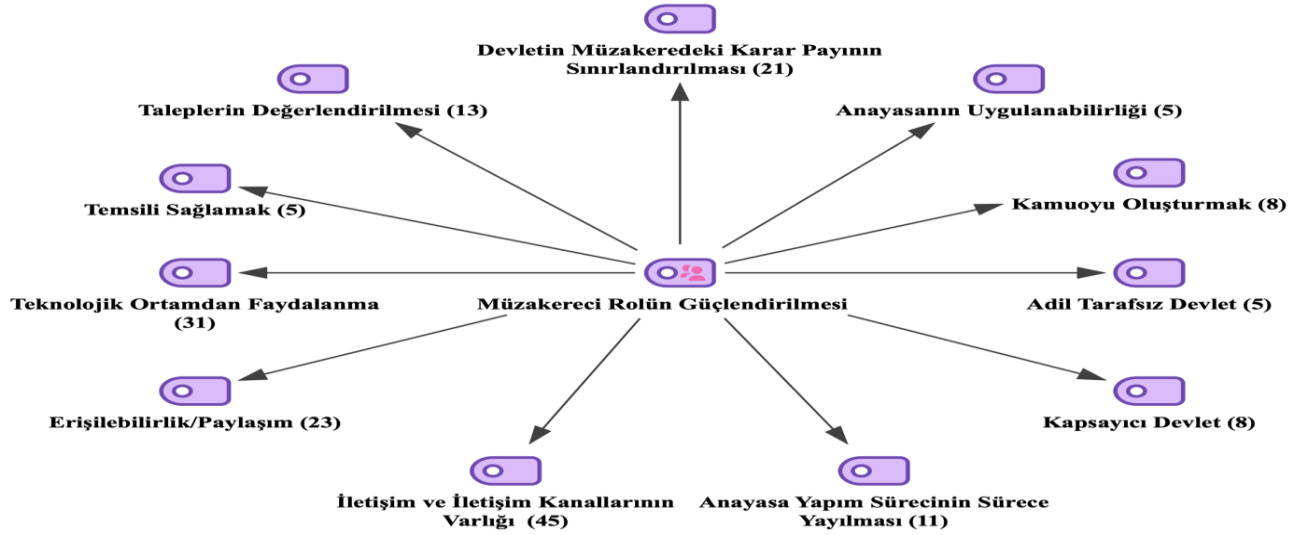
Tablo 3. Katılımcılara Göre Demokratik Değerlere Uyum

Kod Sistemi	Ünvan=Prof. Dr.	Ünvan=Doç. Dr.	Ünvan=Dr.	Ünvan=Uzman	TOPLAM
Demokratik Değerlerle Uyum					0
• Temsili Sağlamak	20	14	11	3	48
• Katılımın Teşviki	7	4	17	2	30
• Farklılıkların Kabul Edilmesi	11	8	4		23
• Toplumsal Müzakere	12	5	9	1	27
• Demokrasiye Katkı	9	2	7	1	19
• Toplumsal Uzlaş	12	4	16	5	37
• Hukukun Üstünlüğü	1		3		4
• Devletin Tarafsız Olması	6	3		1	10
• Şeffaflık ve Hesap Verebilirliğin Sağlanması	17	10	16	4	47
• Kamuoyunun Hazırlanması	3	1	1		5
• Tartışma Ortamlarının Oluşturulması	4	1	1	1	7
• Eşitlik İlkesinin Uygulanması	10		4		14
• Anayasa Yapım Sürecinin Güvenceye Alınması		3	9		12
• Anayasa Yapım Sürecinin Sürece Yayılması	3		3		6
• Halkın Demokrasi Duyarlılığı	3	1			4
• Anayasanın Toplumun Değişen İhtiyaçlarına Uyumlu Hale Getirilmesi	1	1	1		3
• İletişim Kanallarının Açık Tutulması	1	1			2
TOPLAM	120	58	102	18	298

Demokratik Değerlerle Uyum teması katılımcılara göre incelenmiştir. Buna göre Prof. Dr.'lar temsili sağlamak (20 kodlama), şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması (17 kodlama) kodları; Doç. Dr.'lar temsili sağlamak (14 kodlama), şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması (10 kodlama) kodları; Dr.'lar katılımın teşviki (17 kodlama), toplumsal uzlaş (16 kodlama), şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması (16 kodlama) kodları; Uzmanlar toplumsal uzlaş (5 kodlama) ve şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması (4 kodlama) kodları üzerine yoğunlaşmıştır.

Müzakereci Rolün Güçlendirilmesi Teması

Araştırma kapsamında ele alınan temalardan biri olan “Müzakereci Rolün Güçlendirilmesi” temasına ait 11 kod oluşturulmuştur. Bunlar; devletin müzakeredeki karar payının sınırlandırılması, anayasa yapım sürecinin sürece yayılması, anayasanın uygulanabilirliği, temsili sağlamak, kapsayıcı devlet, adil tarafsız devlet, kamuoyu oluşturmak, iletişim ve iletişim kanallarının varlığı, teknolojik ortamdan faydalanma, erişilebilirlik/paylaşım ve taleplerin değerlendirilmesidir.

Şekil 5. Müzakereci Rolün Güçlendirilmesi Temasına Ait Hiyerarşik Kod-Alt Kod Gösterimi

Devletin müzakereci karar payının sınırlandırılması: Katılımcılar devletin karar payının sınırlandırılmaması durumunda baskıcı bir anayasa yapım sürecinin ortaya çıkabileceğini dile getirmişlerdir: “*Darbe anayasasını eleştirip, sivil anayasaya söylemine rağmen, kendi isteklerimizi dikte etmek gibi bir durumun oluşmaması adına, devletin sadece tartışma zeminini hazırlaması, anayasa yapım sürecinde hangi yol haritasının izlenebileceği, hangi kurum-kuruluşların yer alacağına belirlemek esastır.*” (Kt3)

Anayasa yapım sürecinin sürece yayılması: Katılımcılar anayasanın uzun yıllar sürece çalışmalarla ortaya konulması gerektiğini dile getirmişlerdir: “*Anayasa yapılırken ince eleyip sık dokunmalı ve acele edilmemeli. Sürece yayılmalı. Bir anayasa 3-5 yılda yapılamaz, bir anayasanın yapılması zaman ister. Uzun sürsün, tartışmalar olsun ama sonuçta bir oydaşma-mutabakat olsun.*” (Kt4)

Anayasanın uygulanabilirliği: Katılımcılar oluşturulacak anayasanın uygulanabilir olması gerektiğini dile getirmişlerdir: “*mevcut anayasa Türkiye’de ne kadar uygulanıyor? Siz mevcut anayasayı uygulamıyorsanız, uygulanması konusunda sorunlar varsa, yani askerin yaptığı bir anayasa, sivillerin yaptığı bir anayasa, yeni bir anayasa yapmışsınız ve o uygulanmayacaksa hiçbir anlamı yok...*” (Kt8)

Temsili sağlamak: Katılımcılar müzakereci rolün güçlendirilmesi için temsilin geniş kitlelere yayılması gerektiğini vurgulamışlardır: *“Toplumun farklı kesimlerinin o anayasayı hazırlayan, anayasa tartışmalarının daha somut yapıldığı grupta temsil edilmesini sağlamak...” (Kt8)*

Kapsayıcı devlet: Katılımcılar müzakereci anayasaya tüm paydaşların katılımının sağlanması gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Devlet olabildiği ölçüde meşruluğunu arttırmak durumunda. Yani devlet 15-20 kişiyle anayasa yapıp bunu kabul ettirmemeli. Olabildiğince geniş kesimlerle tartışarak, bilgileri pekiştirerek yapması gerekiyor.” (Kt3)*

Adil tarafsız devlet: Katılımcılar devletin bir üst kurum olarak tüm paydaşlara karşı eşit ve tarafsız yaklaşması gerektiğini vurgulamıştır: *“Taraflar açısından var olan tarafsızlık algısını güçlendirecek veya sarsmayacak her türlü yöntem değerlendirmeye alınabilir. Bu yöntemin devlet tarafından dizayn edilmesi önemlidir. Devlet tarafsız bir aktör konumunda, toplumu tarafsızlığa inandırabilecek yegâne güç olarak karşımıza çıkmaktadır.” (Kt16)*

Kamuoyu oluşturmak: Katılımcılar kamuoyunun müzakereci anayasa sürecine hazırlanması gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Şeffaflık sağlanması yukarıdaki süreçlere ilişkin verilerin kamuoyu ile hızlı, doğru ve etkin bir biçimde paylaşılması ile olanaklıdır.” (Kt12)*

İletişim ve iletişim kanallarının varlığı: Katılımcılar halkın müzakereci anayasa yapım sürecine katılacağı ve taleplerini ileteceği iletişim kaynaklarının aktif olması gerektiğini dile getirmişlerdir: *“Dijitallik önemli ama sadece dijitalle yaslanıp kalmamalı. Forumlar, katılımcı mekanizmalar, halk toplantıları, yurttaş panelleri, uzmanlarla yurttaşları bir araya getirmek, yurttaş forumları, kullanılabilir. Bunların dünyada örneklerini görüyoruz.” (Kt4)*

Teknolojik ortamdan faydalanma: Katılımcılar müzakereci anayasa için gerekli tartışma ortamının sağlanması konusunda dijital platformlarının kullanılabileceğini dile getirmişlerdir: *“Devlet, siyasal kamuoyunda, sosyal medyada, vb. resmi yollardan da tartışma ve müzakere*

başlığı ile (yeni anayasa başlığı ile) müzakere ortamı oluşturabilir. Bu anlamda devletin imkânları oldukça fazla.” (Kt5)

Erişilebilirlik/paylaşım: Katılımcılar müzakereci anayasa sürecinin tamamının paydaşların haberdar olabileceği şekilde düzenlenmesi gerektiğini dile getirmişlerdir: “*Şeffaflık sağlanması yukarıdaki süreçlere ilişkin verilerin kamuoyu ile hızlı, doğru ve etkin bir biçimde paylaşılması ile olanaklıdır.” (Kt12)*

Taleplerin değerlendirilmesi: Katılımcılar müzakereci rolün güçlenmesi için mevcut koşullar için gerekli tüm taleplerin değerlendirilerek ele alınması gerektiğini dile getirmişlerdir: “*İnsanların talepleri görüşülmeli, konuşulmalı, değerlendirilmeli. Devlet burada kabul ettim veya kabul etmedim deme konumunda olmamalıdır.” (Kt1) “Ayrıca vatandaşların görüşlerini toplayarak, bu görüşleri pekiştirilmiş edebilir.” (Kt14)*

Tablo 4. Katılımcılara Göre Müzakereci Rolün Güçlendirilmesi

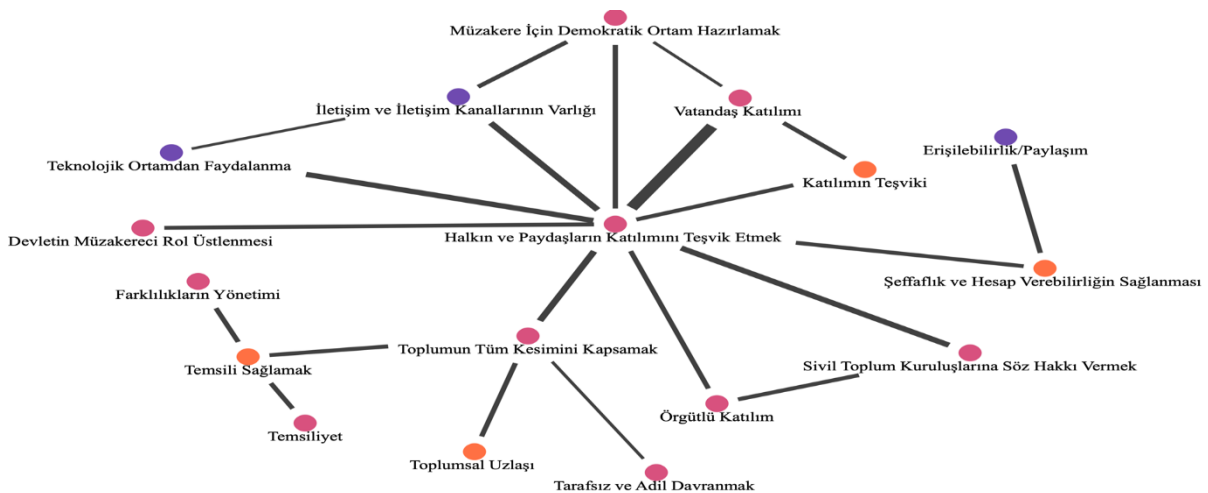
Kod Sistemi	Ünvan=Prof. Dr.	Ünvan=Doç. Dr.	Ünvan=Dr.	Ünvan=Uzman	TOPLAM
▼ Müzakereci Rolün Güçlendirilmesi					0
Devletin Müzakereci Karar Payının Sınırlandırılması	13	4	4		21
Anayasa Yapım Sürecinin Sürece Yayılması	6		4	1	11
Anayasanın Uygulanabilirliği	1		4		5
Temsili Sağlamak	2	1	2		5
Kapsayıcı Devlet	1	2	4	1	8
Adil Tarafsız Devlet	2	1	1	1	5
Kamuoyu Oluşturmak	3	4		1	8
İletişim ve İletişim Kanallarının Varlığı	17	8	14	6	45
Teknolojik Ortamdan Faydalanma	8	8	10	5	31
Erişilebilirlik/Paylaşım	10	6	6	1	23
Taleplerin Değerlendirilmesi	8	2	1	2	13
Σ TOPLAM	71	36	50	18	175

Müzakereci Rolün Güçlendirilmesi teması katılımcılara göre incelenmiştir. Buna göre katılımcılar; iletişim ve iletişim kanallarının varlığı (45 kodlama) ve teknolojik ortamdan faydalanma (31 kodlama) kodları; Prof. Dr.’lar ayrıca devletin müzakereci karar payının sınırlandırılması (13 kodlama) kodunda yoğunlaşmıştır.

Şekil 6. Kod Bulutu

Katılımcı ifadelerinin yoğunluğa göre dağılımı Şekil VI'de gösterilmektedir. Daha büyük puntolu olarak gösterilen kodlar daha yoğun olarak kullanılan ifadeleri gösterirken, daha küçük puntolu olan ifadeler, kodların daha az yoğun olarak kullanıldığını göstermektedir.

Şekil 7. Kod Haritası

Katılımcılar tarafından sıkça bahsedilen kodlar Şekil 7'de gösterilmiştir. Harita, kodlar arasındaki ilişkileri ve hangi kodların sıklıkla birlikte anıldığını göstermektedir. Çizgiler, birlikte anılan, daha sık bahsedilen kodların ilişkisini yansıtmak için daha geniş gösterilmiştir.

Buna göre halkın ve paydaşların katılımını teşvik etmek kodundan bahseden katılımcılar; aynı zamanda müzakere için demokratik ortam hazırlamak, iletişim ve iletişim kanallarının varlığı, teknolojik ortamdan faydalanma, devletin müzakereci rolü üstlenmesi, toplumun tüm kesimini kapsamak, örgütlü katılım, sivil toplum kuruluşlarına söz hakkı vermek, şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması, katılımın teşviki ve vatandaş katılımı kodlarından da bahsetmişlerdir.

TARTIŞMA

Araştırma verileri akademisyenlerin anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci rolü üzerine çeşitli görüşlere sahip olduğunu bizlere göstermiştir. Bu görüşler hangi aktörlerin sürece katılacağı ve bu aktörlerin süreçteki rol ve sorumlulukları, müzakereci yöntemle gerçekleştirilecek bir anayasa yapım sürecinde karşılaşılabilecek sorunlar, devletin müzakereci rolünün demokratik değerlerle uyumunun sağlanması ve son olarak devletin müzakereci rolünün güçlendirilmesiyle ilgili detaylar ortaya koymuştur.

Anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci rol üstlenirken, süreçte yanında yer alması beklenen aktörler; siyasi partiler, sivil toplum kuruluşları, vatandaşlar ve uzman-akademisyenler olarak sıralanmaktadır. Akademisyenlerin bir kısmına göre (5 katılımcı) meclis dışındaki siyasi partilerin anayasa yapım sürecine katılımı teşvik edilmelidir. Bununla birlikte hem ana muhalefet hem yavru muhalefetin anayasa yapım sürecine katılımı temsili arttırır. Bu nedenle katılımcılar siyasi partileri sürecin vazgeçilmez bir aktörü olarak görmektedir. Ayrıca Türkiye’de devlet çoğunlukla iktidar olarak değerlendirildiğinden ve iktidarın da bir siyasi parti olması nedeniyle, anayasa yapım sürecinin siyasi partilerden ayrı düşünülmesi beklenmemektedir. Bu konuda geniş açıklamalara yer veren Kt5, iktidarın devlet yerine ikame edildiğini vurgularken, iktidarın bir siyasi parti örgütlenmesi olduğunu da ifade etmektedir. Kt 7, Kt 8, Kt 13, Kt 14, Kt 15 ve Kt 16 gibi katılımcıların geneli bu ifadeleri destekler biçimde görüşler ortaya koymuşlardır.

Katılımcılar tarafından oluşturulan kodlar yoğunlukla (devlet aktörü için tüm katılımcılar tarafından 21 kod oluşturulmuştur) devlet aktörü üzerine olmuştur. Katılımcılar anayasa yapım sürecinde devleti temel aktör olarak görmektedir. Bu nedenle devletin müzakereci rol üstlenirken aynı zamanda süreci başlatıcı aktör olması da beklenmektedir. Bununla birlikte, devlete çeşitli rol ve sorumluluklar atfedilmiştir. Bu sorumluluklar; farklı gruplar arasında denge sağlama, halkın ve paydaşların katılımını teşvik etme, STK'lara söz hakkı verme şeklinde sıralanabilir. Böylece devlet süreçte toplumun geniş kesimlerini kapsama görevini büyük ölçüde yerine getirmiş olacaktır.

Araştırma kapsamında görüşlerini alıntılar üzerinden açıklayan katılımcılara göre, devletin müzakereci süreci yürütme konusunda istekli olması gerekmektedir ve buna bağlı olarak, devletin kurumsal kolaylaştırıcı gücü bulunmaktadır. Ayrıca devlet ne kadar tarafsız olması gereken bir aktör olarak aransa da devletin sürece kaçınılmaz müdahalesi görülecektir. Bu nedenle devletin anayasa yapım sürecinde baskın aktör olduğunu söylemek mümkündür. Yine katılımcılara göre:

- Devletin müzakereci süreçteki kolaylaştırıcı rolü arttırılmalıdır.
- Çeşitli aktörlerin katılımı devlet tarafından desteklenmelidir.
- Devletin kapsayıcılığı toplumsal uzlaşmayı artırır.
- Devlet süreçte tarafların ilgisini arttırılmalıdır.
- Devletin verilerin güvenliğini sağlama sorumluluğu bulunmaktadır.

Katılımcılar anayasa yapım sürecinde müzakereci bir yöntem izlenecekse, örgütlü katılıma önem verilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Hemen hemen her katılımcının değindiği sivil toplumun katılımı bu kuruluşların kapasitesiyle de ilişkilendirilmiştir. STK'lar devlet aktöründen sonra üzerinde en fazla durulan aktör olmuştur. Bu kategori için tüm katılımcılar tarafından 6 kod oluşturulmuştur. Katılımcılar, STK'ların toplumun her kesimine hitap etmesi gerektiğini vurgularken, STK'ların etki alanının vatandaştan daha fazla olduğu ifade edilmiştir.

Özellikle belli alanlara hitap eden kuruluşların temsiline önem verilmesi gerekliliği ifade edilmiştir. Örneğin anayasada çevre ile ilgili yapılacak bir düzenlemeye bu alanda etkinliği ve bilgisi bulunan STK'ların katılımının desteklenmesi gerektiği dile getirilmiştir.

Anayasa yapım sürecinde vatandaşın sürece katılımı tüm katılımcılar tarafından olması gereken şekilde ifade edilmiştir. Fakat nüfus fazlalığı ve insanların geniş alanlara yayılmış olması bu katılımın doğrudan gerçekleşmesini mümkün kılmamaktadır. Bu durumda vatandaşın sivil toplum aracılığı ile sürece katılımı teşvik edilmelidir görüşü yaygın olarak kabul görmüştür. Bu konuda onbir (11) katılımcı tarafından yirmidokuz (29) açıklama “örgütlü katılım” kodu üzerinden yapılmıştır ve vatandaşların STK'lar aracılığıyla sürece katılımının desteklenmesi gerektiği vurgulanmıştır. Örneğin vatandaşın sürece ilgisinin az olduğunu ifade eden 7 katılımcı, çeşitli yöntemlerle bu ilginin arttırılabileceğini ifade etmişlerdir. Vatandaşların sürece ilgisi haberler, kamu spotları, prime time ve bilgi toplantıları yoluyla arttırılabilir. Böylece vatandaşın süreç hakkındaki bilgisi de artacaktır. Vatandaşın sosyal medya, internet, yerel mekanizmalar gibi çeşitli yöntemlerle sürece katılımı demokratik kültür üzerinde olumlu etki oluşturacaktır.

Katılımcılar tarafından süreçte görülmek istenen bir diğer aktör uzmanlar ve akademisyenler olmuştur. Akademisyenlerin gerçekleştirecekleri bilgilendirme toplantıları aracılığıyla mentörlük-rehberlik rolü üstlenmesi beklenmektedir. Bununla birlikte, akademisyenler kamuoyu oluşturma gücüne sahiptir. Toplum akademisyenler tarafından gerçekleştirilecek bilgilendirme toplantılarına veya TV programlarına daha fazla ilgi gösterecektir.

Anayasa bir yönüyle teknik bir iştir. Bu nedenle anayasa yapım sürecinde akademisyenlerin teknik desteği aranmaktadır. Daha önceki uygulamalar hakkında bilgi sahibi olan akademisyenlerin bilgi birikimi anayasa yapım sürecine yansıtılmalıdır. Akademisyenler toplumu yönlendirme gücüne sahip, iyi uygulama örneklerini bilme potansiyeli bulunan, teknik

uzmanlık bilgisine sahip kişilerdir. Bunun bir sonucu olarak, anayasa yapım sürecinde akademisyenlere de bir aktör olarak yer verilmiştir.

Devlete ve siyasal parti, STK, vatandaş ile uzman ve akademisyenlere çeşitli roller yükleyen katılımcılar, konuyu Türkiye özelinde değerlendirirken, süreçte çeşitli güçlükler olduğunu dile getirmiştir. Bu sorunlar kısaca şöyle sıralanmaktadır:

- Katılım sorunu: Uzun süren anayasa yapım süreçleri demokratik katılımı zorlaştırabilir.
- Meşruiyet tartışması: Toplumsal uzlaşının olmadığı müzakereci bir anayasanın meşruiyeti tartışmalıdır.
- Sosyal sorunlar: Farklı grupların taleplerinin dikkate alınmaması şiddet, ilgisizlik gibi toplumsal sorunlara yol açabilir. Ayrıca toplumun her kesiminin sürece dahil olamaması nedeniyle sosyal dışlanma gibi problemler ortaya çıkabilir ve bu da süreci güçleştirecektir.
- İdeolojik sorunlar: İktidarın ideolojik yaklaşımı öteki grupların taleplerinin süreçte yer almasını güçleştirecektir. Bununla birlikte, ideolojik çeşitliliğin bulunduğu toplumlarda toplumsal uzlaş sağlamak güç görünmektedir.
- Halk faktörü: Halkta ideal bir anayasa oluşamayacağı fikri bulunması süreci güçleştirmektedir. Ayrıca halkın bilgi eksikliği müzakereci anayasa yapım sürecini zorlaştırmaktadır.
- Taleplerin değerlendirilmesi sorunu: Geniş toplumlarda her talep anayasada yer bulamayabilir ve bu marjinal isteklerin sürecin dışında kalmasına neden olabilir.
- Kırmızı çizgiler: Anayasa yapım sürecinde kırmızı çizgilerin olması süreci zorlaştırmaktadır.
- Kavram karmaşası: Siyasi iktidar ve devletin anlam karmaşası sürecin adil olmasına ve tarafsızlığına zarar vermektedir. Diğer bir deyişle, Devletin müzakere sürecinde taraf olması tartışmalı bir durumdur.

Anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci rol üstlenmesi sürecin ve devletin süreçteki eylemlerinin demokratik değerlerle uyumuyla ilişkilendirilmiştir. Öncelikle anayasanın toplumun değişen değerlerine uyumlu hale getirilmesi gerekliliği katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. Çünkü çağa uyum sağlayamayan bir anayasa toplumun ihtiyaçlarına cevap vermekte zorlanacaktır. Çağımızın en yaygın değer sistemlerinden biri ise demokrasidir. Bu nedenle demokratik değerlerle uyum anayasa yapım sürecini güçlü kılacaktır. Nitekim, bu çıkarımımızı destekler nitelikte, katılımcılar tarafından demokratik değerlerle uyum teması altında 17 kapsamlı kod oluşturulmuştur. Bu kodlar ve katılımcıların ifadeleri incelendiğinde; anayasa yapım sürecinde toplumsal müzakere ve toplumsal uzlaş büyük önem taşıdığı görülmektedir ve çeşitli toplantılar ile toplumsal müzakere gerçekleştirilerek toplumsal uzlaş aranabilir. Katılımın teşvik edilmesi ve temsilin sağlanması da demokratik değerlerle uyumu güçlendiren konular olarak ifade edilmiştir. Bu yapılırken toplumun farklılıklarının da kabul edilmesi beklenmektedir. Özellikle Türkiye gibi dinsel, dilsel, kültürel, sosyal farklılıkları bulunan yönetim yapılarında farklılıkların kabulü ancak süreci demokratik değerlerle uyumlu hale getirebilir.

Anayasa yapım sürecinin öznesi her toplumda insandır. Birey ister seçilmiş temsilcileri, ister STK'lar, ister de bireysel olarak sürece katılsın, fikirlerinin güvenliğinden ve düşünce özgürlüğünden emin olabilmelidir. Bu nedenle hukukun üstünlüğü meselesine önem verilmelidir. Devlet vatandaşlarının düşünce ve ifade özgürlüğünü güvenceye alırsa ve devletin tarafsızlığı sağlanırsa süreç demokratik değerlerle uyumlu hale gelebilir. Ayrıca sürecin şeffaf ve hesap verebilir olması, kamuoyunun çeşitli kanallarla hazırlanması, tartışma ortamlarının devlet tarafından oluşturulması, halkın demokrasi duyarlılığının kamu spotları, TV ve dijital yayınlarla artırılması ve anayasa yapım sürecinin zamana yayılması demokratik değerlerle uyumu arttıracaktır.

Anayasa yapım sürecinde eşitlik ilkesinin uygulanması demokratik değerler için oldukça önemlidir. Fakat burada eşitlik ilkesinin nasıl uygulanacağı tartışması vardır. Farklılıkların oranlarına göre mi eşitlik? Yoksa her kesimin eşit sayıda kişiyle mi temsili? İşte katılımcılar bu konuda bir uzlaşa sağlayamamış, açık bir duruşta sergilememişlerdir. Yine de katılımcıların uzlaştığı ve demokratik değerlerle uyumu arttıracak diğer hususlar; iletişim kanallarının açık tutulması, farklı gruplar arasında uzlaşının sağlanması, STK'ların sürece dâhil edilmesi ve katılımın çeşitli mekanizmalarla teşvik edilmesi şeklinde sıralanabilir.

Anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci rolünün güçlendirilmesi de oldukça önemli bir konudur. Katılımcıların devleti sürecin temel aktörü olarak kabul ettiğini söylemiştik. Türkiye'nin yönetim kültürü devlete-iktidara-yasama/yürütme erkine ayrı bir anlam yüklemektedir. Bu anlam çerçevesinde katılımcıların çoğunluğu, anayasa yapım sürecinde devletin müzakereci rolünün güçlendirilmesi gerektiği düşüncesiyle uyumlu kodlar oluşturmuştur. Yalnız Kt3 müzakereci rolün güçlendirilmemesi gerektiği konusunda görüşünü açık biçimde ifade etmiştir. Kalan katılımcılar, dahil oldukları kodlar ve açıklamalarla, devleti müzakerenin bir tarafı olarak gördüklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca devlete yüklenen süreci başlatan aktör olma, veri güvenliğini sağlama, tarafsız olma, farklılıkları dengeli biçimde bir araya getirme gibi sorumlulukların süreci demokratik değerlerle uyumlu hale getireceği düşünülmektedir. Sürecin demokratik değerlerle uyumu ise devletin müzakereci rolünün güçlendirilmesinden geçmektedir. Bu bakış açısıyla bağlantılı olarak, katılımcılara göre devletin müzakereci karar payının sınırlandırılması devletin müzakereci rolünü güçlendirecektir. Devlete ortam hazırlayan bir aktör gibi bakan katılımcılara göre, devletin adil-tarafsız olması onun müzakereci rolünü güçlendiren bir diğer unsur olacaktır. Bu noktada halkın bilgilendirilmesi, kamuoyu oluşturmak, iletişim ve paylaşım kanallarının varlığı, bilgiye erişilebilirlik, sürecin yürütülmesinde şeffaf davranılması ve bunların tamamının teknolojiyle desteklenmesi oldukça önemlidir. Bununla birlikte, bir anayasanın değerini uygulanabilirliği

belirler diyebiliriz. Bu nedenle anayasa yapım sürecinin zamana yayılması ve anayasanın uygulanabilirliğinin olması devletin müzakereci rolünü güçlendirecek diğer unsurlar olarak sayılmaktadır. Anayasanın zamana yayılması kimi katılımcılar tarafından bir sorun kaynağı olarak görülse de, katılımcıların ekseriyeti (7 katılımcı) bu durumun sürecin demokratik değerlerle uyumunu arttıracığını ve devletin müzakereci rolünü güçlendireceğini düşünmektedir.

Devletin müzakereci rolünü güçlendiren diğer bir husus temsili sağlama ve katılımın teşviki hususlarıdır. Farklı grupların tartışma platformlarındaki, komisyonlardaki temsilini sağlamak ve onlarla iletişim kanallarını açmak; bunu yaparken kapsayıcı olmak devletin müzakereci rolünü güçlendirecektir. Türkiye gibi farklı toplulukların bulunduğu yönetimlerde toplumun taleplerine ve farklılıklarına hassasiyet göstermek oldukça önemlidir. Bu hassasiyet devletin kapsayıcılığını arttıracaktır.

Çalışma kapsamında katılımcıların sorulara verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde devletin süreçteki temel aktör olduğu ve devlete geniş roller tanımlanıp sorumluluklar addedildiği görülebilir. Tarafsız olmak, süreci kolaylaştırıcı olmak, süreci hazırlayıcı olmak, farklılıkları bir araya getirmek, kapsayıcı olmak, paydaşların katılımını ve geniş temsili sağlamak hem demokratik değerlerle uyumu sağlamak hem de müzakereci rolü güçlendirmek için devlete doğrudan yüklenmiş sorumluluklar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte kamuoyunun varlığı, iletişim kanalları, şeffaflık ve hesap verebilirliğin sağlanması yine hem demokratik değerlerle uyumu sağlamak hem de müzakereci rolü güçlendirmek için gerekli görülmüştür. Bu da çalışmanın katılım, temsil, tarafsızlık, şeffaflık, iletişim ve kamuoyuna fazlaca önem verdiğini göstermektedir. Yapılan araştırmalar müzakere uygulamalarında uzlaşmaya odaklanıldığını ortaya koymaktadır. Uzlaşmanın temelini de eşit temsil, katılım, tarafsızlık, şeffaflık ve hesap verebilirlik, iletişim oluşturmaktadır.

SONUÇ

Demokratik yönetimler çeşitli yöntemlerle yapılmış anayasalar vasıtasıyla yönetilmektedir. Bu yönetimin içerisinde en önemli bölümü ise kamunun yönetimi oluşturmaktadır. Kamu halk anlamıyla olan bağından ötürü anayasaların yapım sürecindeki en temel unsur olarak kabul edilebilir. Her ne şekilde yapılmış olursa olsun, anayasalar halkı ilgilendirmektedir. Bu nedenle anayasanın içeriği de yapım süreci de halktan-vatandaştan ayrı düşünülmemelidir. Tüm bunların yanında vatandaşları ilgilendiren idare süreçleri, vatandaşların sosyal ve siyasal hakları, vatandaşların temel hak ve özgürlükleri anayasa ile düzenlenmektedir. Bu da anayasayı “kamu yönetiminin büyük metni” şeklinde isimlendirmemize imkân vermektedir.

Türkiye’de kamu yönetiminin büyük metni anayasa 1982 yılında kabul edildi ve yürürlüğe girdi. Günümüze kadar 19 değişikliğe uğrayan anayasada pek çok madde çağın gereklerine ve demokratik değerlere uyumlu hale getirilmek üzere değiştirildi. Süreğen tartışmalara konu olan “kamu yönetiminin büyük metni” günümüzde de yeniden yapılma veya yenilenme üzerinden tartışılmaya devam etmektedir. Bu çalışma, söz konusu tartışmaları yeni bir anayasa yapım süreci üzerinden ele almıştır ve bu doğrultuda akademisyen görüşleri toplanmıştır.

Katılımcıların, yeni anayasa yapım sürecinde çeşitli aktörlerin sürece katılımına odaklandığı görülmüştür fakat bu aktörler içerisinde devlete ayrı bir önem verilmiştir. Katılımcılar siyasi partiler, STK’ler, vatandaş ve uzman ve akademisyenleri süreçteki aktörler arasında görmek istediğini ifade etse de en fazla kod ve alıntı devlet aktörü için oluşturulmuştur. Devletin çeşitli demokratik değerlerle uyumu ve müzakereci rolünü güçlendirmesi anayasa yapım sürecinin müzakereci yöntemle yürütülmesini mümkün kılacaktır. Bu nedenle devlete yüklenen rol ve sorumlulukların yerine getirilmesi devletin kurucu ilkelerinin korunmasıyla birlikte sürecinde şeffaflık, iletişim, erişilebilirlik, teknolojik imkânların varlığı, kamuoyu oluşturmak, toplulukların bilgilendirilmesi, verilerin güvenliğinin sağlanması, düşünce ve ifade özgürlüğü ve hukukun üstünlüğünün korunması yoluyla mümkün olacaktır. Demokratik değerlerin

korunması aynı zamanda devletin müzakereci rolünü güçlendirecektir. Buradaki temel tartışma konusu ise devletin müzakereci rolünün sınırlarının nerede başlayıp, nerede biteceği meselesidir. Devletin sınırları ve öteki aktörlerin rolleri üzerinden açıklanan müzakere süreci Türkiye'nin sosyal, kültürel, siyasal farklılıkları göz önünde bulundurularak ele alınmıştır.

Türkiye etnik, dinsel, sosyal, kültürel, siyasal farklılıkları göz önüne alındığında özel bir yönetim modelidir. Bu modelin müzakereci yöntemle anayasa yapmasının çeşitli güçlükleri içerisinde barındırdığının farkında olunmalıdır. Devletin iktidar yerine ikame edilmesi, ideolojik çeşitlilik, geniş nüfus, devlete yüklenen anlam, sosyal farklılıklar ve marjinal grupların talepleri müzakere ortamlarının oluşturulmasını zorlaştırmaktadır. Bu güçlüklerle çeşitli çözüm önerileri ise demokratik değerlerle uyum kapsamında önerilmektedir. Yani şeffaflığın sağlanması, temsilin sağlanması, katılımın teşviki, devletin kapsayıcı olması, hukukun üstünlüğü, düşünce ve ifade özgürlüğü, eşit temsil, iletişim kanallarının açık tutulması, anayasa yapım sürecinin zamana yayılması ve STK'ların sürece dâhil edilmesi demokratik değerlerle uyumu sağlayacağı gibi devletin müzakereci rol üstlenme kapasitesini de arttıracaktır. Özellikle halkın ve paydaşların sürece katılımının devlet tarafından teşvik edilmesine odaklanılması, bu süreçte katılım ve onunla bağlantılı temsilin önemini ortaya koymaktadır. Bu noktada vurgulanmalıdır ki Türkiye'de halk teorik anlamda katılım mekanizmalarına ve temsil imkânlarına sahiptir. Bu katılım mekanizmaları ve temsil kanallarının tercih edilme düzeyi ve kullanışlılığı ise ayrı bir çalışma konusu olabilir.

Bu çalışmanın kamu yönetiminin büyük metni anayasanın yapım sürecine katkı sunması, bir fikir oluşturması ve anayasanın müzakereci yöntemle yapılması durumunda devletin rolünün nasıl değerlendirileceği üzerine bir model olması temenni edilmektedir. Şüphesiz anayasanın toplumun tüm kesimlerini içerisine alarak ve farklılıklara ve toplumun hassasiyetlerine saygı göstererek yapılması ortaya kapsayıcı ve toplum tarafından kabul gören meşru bir anayasa çıkaracaktır. Devletin bu süreçteki rolünün müdahale etmekten çok müzakere edici olması ise

yapılış itibariyle ortaya daha demokratik bir anayasa çıkaracaktır. Demokratik bir anayasa ise iyi işleyen bir kamu yönetimini mümkün kılacaktır.

KAYNAKÇA

- Aktaş, K. (2020). “TBMM'nin etkinliğine ilişkin tartışmalarda gözden kaçan odak: "Müzakere yöntemi”, Yasama Dergisi, (4): 87-106.
- Altınkök, S. (2015). “Müzakereci demokrasi ve uygulama yöntemi olarak “vatandaş jürileri” Yaklaşımı”, Uyuşmazlık Mahkemesi Dergisi, (6): 1-39.
- CED, Collins English Dictionary,
https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/negotiation#google_vignette.
- Çığrı, Ü. (2018). “Etik dışı müzakere taktikleri ve kültür: iki ülke karşılaştırması”, İş'te Davranış Dergisi, 3(2): 100-108.
- DGE, Demokratik Gelişim Enstitüsü, <https://www.democraticprogress.org>.
- Denhardt, J. V. & Denhardt, R. B. (2007). The New Public Service: Serving Not Steering, M.E. Sharpe, New York.
- Denhardt, J. V., & Denhardt, R. B. (2000). “The new public service: serving rather than steering”, Public Administration Review, 60(6): 549-559.
- Dryzek, J. S. (2000). Deliberative Democracy and Beyond: Liberals, Critics, Contestations, Oxford University Press, Oxford.
- Erkuş, A. (2009). “Çalışanların müzakere etiği algılamaları ve müzakere sürecindeki davranışlarına etkileri”, Yönetim ve Ekonomi Dergisi, 16(1): 1-22.
- Habermas, J. (2021). Kamusalılığın Yapısal Dönüşümü (Çev.: Tanıl Bora & Mithat Sancar), İstanbul.

- Kızılgöl, Ö. (2012). “Denetim uygulamalarında müzakere kavramı ve denetçi ile müşteri firma yönetimi arasındaki müzakere süreci”, Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi, (17): 71-91.
- OALD, Oxford Advanced Learner's Dictionary, <https://www.oxfordlearnersdictionaries.com/definition/english/negotiation?q=negotiation>.
- Özeralli, N. (2015). “Müzakere sürecine bakış: türk yöneticileri ile nitel bir çalışma, Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi, 11(24): 135-154.
- Öztürk, L. (2020). “Uluslararası müzakere süreçlerinde müzakerecinin önemi”, İstanbul Aydın Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 6(1), 75-90.
- Rawls, J. (2019), Siyasal Liberalizm (Çev.: Mehmet Fevzi Bilgin), İstanbul.
- Rhodes, R. A. W. (1996). “The new governance: governing without government”, Political Studies, 44(4): 652-667.
- Sitembölükbaşı, Ş. (2005). “Liberal demokrasinin çıkmazlarına çözüm olarak müzakereci Demokrasi”, Akdeniz Üniversitesi İİBF Dergisi, (10): 139-162.
- TDK, Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>.
- Uluşahin, N (2011). “Kutuplaşmış bir siyasal sistemde anayasa yapmanın güçlükleri ve Türkiye’de yeni bir temel oydaşmaya ulaşmaya sağlayacak çözüm yolları”, Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 3(1): 19-28.
- Üstakara, F. (2015). “Oydaşmaya yönelik halkla ilişkiler: halkla ilişkilerde rasyonel iletişim bağlamında müzakereye kuramsal bir bakış”, Akademia, 4(2): 142-150.

VERGİ ADALETİNİN SAĞLANMASINDA BİR TEMEL UNSUR MÜKELLEF HAKLARI; TÜRKİYE ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME*

Taxpayer Rights a Fundamental Element in Ensuring Tax Justice; an Evaluation on Turkey

Selçuk BAYRAMOĞLU

Adıyaman Üniversitesi, Gölbaşı Meslek Yüksekokulu, Muhasebe ve Vergi Bölümü,
sbayramoglu@adiyaman.edu.tr, Adıyaman / Türkiye <https://orcid.org/0000-0002-9202-0628>

Kübra GÖZEN BOZDOĞAN

Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü,
kubra.bozdogan@gop.edu.tr, Tokat / Türkiye <https://orcid.org/0000-0002-4672-0527>

Doi: <https://doi.org/10.33723/rs.1642659>

Bayramoğlu, S. & Gözen Bozdoğan, K. (2025). Vergi adaletinin sağlanmasında bir temel unsur mükellef hakları; Türkiye üzerine bir değerlendirme, R&S - Research Studies Anatolia Journal, 8(2). 253-282.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Arrived Date: 19.02.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 14.03.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: 30.04.2025

* Bu çalışma, Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Maliye Anabilim dalında Dr. Öğr. Üyesi Kübra GÖZEN BOZDOĞAN danışmanlığında yürütülmekte olan “Türkiye’de 2002-2023 Yılları Arasında Getirilen Vergisel Düzenlemelerin Mükellef Hakları Açısından İrdelenmesi” başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

ÖZ

Devlet niçin vergi toplar? sualine Türk hukuk prensipleri iki şekilde cevap vermektedir. İlki kamu giderlerini finanse etmek, ikincisi toplumsal geliri yeniden tevzi etmek. Tabi bu sorunun sorulmasına kaynak teşkil eden esas problem sosyal devlet ilkesi içerisinde barınmaktadır. İşte vergilendirmede en problemli nokta toplumsal eşitsizliklerin vergi yoluyla aşılması çabasıdır. Bu hususta vergi(leme)de adalet düsturu toplumsal organizasyonun tecessüm etmiş şekli olan devletin giderlerine katılmak, vergi yükünün bireyler arasında eşit dağılmasını sağlamak ve toplumsal eşitsizlikleri gidermektir. Çalışmanın amacı vergi adaletinin temininde mükellef haklarının ve mükelleflerin gönüllü vergi uyumunun katkısı olup olmadığını ihdas etmektir. Bu çerçevede temelde iki kısımdan oluşan çalışmanın birinci bölümünde öncelikle adalet normunun ne anlam ihtiva ettiği üzerinde durulmuş, akabinde vergide adalet mefhumu etraflıca izah edilmeye çalışılmış ve devamında vergide adaleti etkileyen faktörler tek tek sıralanmıştır. İkinci bölümde ise mükellef haklarının tarihsel süreci ele alınarak Türk hukuk normlarında çeşitli yasalar arasında yer verilen tüm mükellef hakları bir tabloda sunulmuş ve nihayetinde vergi adaletine tesir eden mükellef haklarına ayrı bir başlık altında değinilmiştir. Çalışmanın sonuç ve öneriler kısmında ise vergi adaletinin ve mükellefin gönüllü vergi uyumunun artırılmasına yönelik önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Vergi Uyum, Vergide Adalet, Mükellef Hakları

ABSTRACT

Why does the government collect taxes? Turkish tax legislation answers this question in two ways. One of these is to finance public expenses, the second is to redistribute social income. The main problem that gives rise to this question lies within the social state principle. The most problematic issue in taxation is overcoming social inequalities through taxes. In this regard, the rule of justice in taxation is to participate in the expenses of the state, distribute the tax burden equally and eliminate social inequalities. The aim of the study is to investigate the contribution of taxpayer rights and taxpayers' voluntary tax compliance in the formation of tax justice. In the first part of the study, which consists of two parts, the rule of justice is explained, then the concept of justice in tax is expressed, and then the factors affecting justice in tax are explained. All taxpayer rights included in various laws in Turkish legal norms are presented in a table, and ultimately, taxpayer rights that affect tax justice are mentioned under a separate heading. In the results and recommendations section of the study, suggestions were made to increase tax justice and taxpayer voluntary tax compliance.

Anahtar Kelimeler: Tax Compliance, Justice in Tax, Taxpayer Rights

GİRİŞ

İnsanoğlunun hayatını idame ettirebilmek üzere çalışıp elde ettiği gelirlerden sarfettiği harcamalara, sahip olduğu servetten taraf olduğu hukuki muamelelere kadar hayatın her alanında vuku bulan ve her alanına doğrudan ya da dolaylı olarak tesir eden vergi hadisesi bu özelliğinden dolayı tüm veçheleriyle ilmi ve akademik çalışmalara konu olmaktadır. Diğer taraftan vatandaşlıktan daha geniş bir sahayı ifade eden, üstlendiği yükümlülüklerle vergilemenin sadece pasif süjesi olarak görülen mükellef kavramı da günümüzde artık devlet müesseseleri kadar mühim, cemiyetin hukuki ve demokratik gelişiminin amillerinden biri olmuştur.

Bu noktada kamu yararının üstünlüğü ilkesi çerçevesinde ele alınacak olur ise vergile(nder)me mefhumu, devletin egemenlik erkine dayalı, taraflarının eşit olmadığı bir kamu hukuku ilişkisidir. Bu ilişkide adil bir vergi düzeni temin etmek ve toplumsal eşitsizlikleri bertaraf etmek, günümüzde vergilemenin en problemli noktasını teşkil etmektedir. Dolayısıyla bu problemi aşmak, insan haklarının bir mütemmim cüzi olarak adilane bir yaklaşım ile sorumlu ve mükellef odaklı bir anlayış içerisinde vergi yükünü adil bir şekilde tevzi etmek vergi idarelerinin vergile(nder)me eylemlerinde başarılı olabilmelerinin ön koşulunu oluşturmaktadır. Bu hususta idarelerin mükellefler ile iş birliğine gitmeleri, onların gönüllü vergi uyumlarını temin etmeleri ölçüsünde bu başarıya kavuşmaları izahtan varestedir. İdarelerin mükellefle iş birliğini temin etmek ve gönüllü vergi uyumlarını artırmanın da onlara birtakım haklar tanımak, vergi idarelerine karşı güven duygularını artırmak ve vergileme sürecine daha fazla dahil ederek görüş, düşünce ve isteklerine müracaat etmek suretiyle mümkün olabilecektir. Bu şekilde mükellef ile iş birliğini tesis etmek ve gönüllü vergi uyumunu artırmak en nihayetinde vergi adaletinin tecessüm etmesine muzaheret edecektir.

İşte sathî olarak iki başlık üzerinden tecessüm eden bu çalışmanın birinci kısmında adalet normu ve vergi yükünün bireyler arasında adil ve eşit bir şekilde tevziini ihdas eden vergide

adalet olgusu ele alınırken devamında mükellef haklarının vergi adaleti üzerindeki etkisi çeşitli veçheleriyle etüt edilmeye çalışılmıştır.

ADALET NORMU

Farklı dönemlerde değişik kişi ve kesimler tarafından farklı açıklamalara konu olan adalet kavramının herkesçe kabul gören ve üzerinde mutabık olunan evrensel bir tanımı bulunmamaktadır (Tekbaş, 2010, s. 147). Bu yönüyle daha çok izafi bir kavram olan adalet; Roma hukukunda, insanlara hisselerine düşeni verme hususunda mütemadiyen gösterilmesi gereken çaba şeklinde tarif edilirken, İslam hukukunda bireylerin dil, din, kültür, mezhep vesair hiçbir ayırım yapılmaksızın eşit muamele görmeleri şeklinde izah edilmektedir (Durmaz, 2023, s. 14). Öte taraftan eski Ahit ve Homeros'ta kişisel intikam hissinin bir tecessümü şeklinde ifade edilen adalet Aristoteles'te ise en yüksek erdem veya "tüm erdemlerin toplamı" şeklinde tasvir edilmiş XIX. yy. modern toplumunda ise bilhassa iktisadi ve siyasi sahada kişisel bir erdem veya intikamdan ziyade toplumsal bir eşitlik arayışına işaret etmektedir (Topuzkanamış, 2012, s. 111).

"Adl" kökünden türeyen ve Arapça bir terim olan adalet kavramı; eşit, denk, hak, düz, dürüst, doğru, temiz ve hilesiz gibi anlamları ihtiva etmektedir (Durmaz, 2023, s. 14). Günümüz Türkçe sözlüklerinde ise adalet, "*yasalarla sahip olunan hakların herkes tarafından kullanılmasının sağlanması*" şeklinde tanımlanmaktadır (Biniş, 2015, s. 58). Dolayısıyla farklı terim ve tanımlamalar üzerinden izahatı yapılmaya çalışılan, olanla değil daha çok olması gerekenle ilgilenen adalet kavramı "adalet nedir?" sualine yanıt olarak temelde iki farklı düşünce ekseninde tekâmül etmiştir (Gök, Biyan, & Akar, 2013, s. 270). Bunlardan denkleştirici adalet; salt bir aritmetik eşitlik düşüncesinden hareketle hiçbir ayırıcı özelliğine (aynı ya da farklı özelliklere tabi olup olmadıklarına) bakılmaksızın tüm herkese eşit olanın verilmesi anlamını içermektedir (Tekbaş, 2010, s. 148). Dağıtıcı adalet ise özünde orantılı eşitlikçi bir düşünce ile

bireylerin aynı özelliklere tabi olanlara aynı, farklı özelliklere tabi olanlara farklı uygulamalara tabi tutulmasını öngören adalet anlayışını içermektedir. Bahusus denkleştirici adalette bireyin özgürlüklerinin korunmasına münhasır hiçbir ayırımın olmayacağı vurgulanırken dağıtıcı adalet anlayışında bireyler arasındaki eşitliklerin giderilmesinin adaletten sapma olarak görülmemesi gerektiği vurgulanmaktadır (Gök, Biyan, & Akar, 2013, s. 270). Yani denkleştirici adalet; dünya nimetlerini paylaşma hususunda statü farkı olmaksızın herkesin eşit olmasını öngören objektif karakterli bir adalet yaklaşımı iken, dağıtıcı adalet ise kadın, çocuk, yaşlı gibi savunmasız yahut doğuştan dezavantajlı olan engelli gibi bazı bireylerin özel durumlarını dikkate alarak dezavantajlı durumlarını bertaraf etmeye yönelik subjektif karakterli bir adalet yaklaşımıdır (Peran & Gümüş, 2017, s. 186).

Denkleştirici ve dağıtıcı adalet vakıalarına genellik ve eşitlik ilkeleriyle müşahhas bir hale bürünen vergi(leme) sahasında temayüz eden adalet normu çerçevesinde bakıldığında ise; denkleştirici adalet vergi literatüründe kanun önünde eşitlik ilkesinin bir sonucu olarak yatay adaleti ihtiva ederken, orantılı adalet fikrinin ürünü olan dağıtıcı adalet de sosyal devlet anlayışında genellik ilkesiyle biçimlenen dikey adaleti ihtiva etmektedir (Tekbaş, 2010, s. 149). Kısaca vergide denkleştirici adalet eşitlik ilkesiyle ifade edilebilirken dağıtıcı adalet ise ödeme gücüne göre vergi salınmasını ifade etmektedir (Peran & Gümüş, 2017, s. 186).

Vergide Adalet

Dünya’da ilk anayasal belge olma özelliğini taşıyan Magna Carta ile Türk Anayasa tarihindeki Sened-i İttifak’ın mutabık oldukları en önemli noktaları vergi(leme)de keyfi uygulamaların önüne geçmek, hakkaniyetli dağılımı temin etmek ve vergi salma erkinin nasıl ve kimler arasında paylaşılacağını düzenlemektir (Peran & Gümüş, 2017, s. 185). İngiltere’de vergileme yetkisini sınırlandıran ilk anayasal belge Petition Of Rights (Haklar Dilekçesi) olurken 1689 tarihli Bill Of Rights (İngiliz İnsan Hakları Beyannamesi) belgesi ile de harcama yetkisinin sınırlandırılması sonucunda “Bütçe Hakkı” ortaya çıkmış ve bu hadise devletin hem

gelir toplama hem de gider yapma gibi mali kararları karşısında halkın temsil hakkını temin eden önemli bir gelişme olmuştur (Kısa & Kartalcı, 2022, s. 20). Akabinde 1776 ABD bağımsızlık savaşı döneminde deklare edilen Virginia İnsan Hakları Bildirgesi, arkasından 1789 tarihli Fransız ihtilali ile tekâmül eden Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirgesi vergi yükünün adil dağıtılmasına ilişkin vergileme ilkelerini öne çıkarmıştır (Peran & Gümüş, 2017, s. 185). Ulus ötesinde vuku bulan bu gelişmelerden başka 1808 tarihinde imza edilen Sened-i İttifak da Türk Anayasa tarihinde bütçe hakkıyla paralel bir şekilde gelişen vergileme ilkeleriyle ilgili gelişmelerin miladı olarak kabul edilmektedir (Bakar, Gerçek, & Mercimek, 2013, s. 73). Vergi sistemlerinin mihenk taşlarını teşkil eden “vergi(leme)de hukukiliğin ve adaletin temini keyfiliğin ise engellenmesi”ne ilişkin mezkûr Sened’in 7. maddesinde yer verilen; devletin varlığının temeli sayılan yoksul ve reayanın korunması, ayanların halkı vergiler altında ezmemesi, haksız vergilerin tesis edilmemesi hususunda azami dikkat ve hassasiyetin gözetilmesi yönündeki hüküm, vergilemede adaletin ne denli mühim bir yer edindiğini gözler önüne sermektedir (Pamir, 2004, s. 77).

Vergi sistemlerinin yapı itibariyle ödeme gücü ilkesine dayanmasına havi vergi adaletinin/adil vergileme yaklaşımının içeriği eşitlik ve iktidar (ödeme gücü/mali güç) ilkeleriyle anlam kazanmaktadır. (Biniş, 2015, s. 59). Yine bu çerçevede tarihte ilk yazılı Türk anayasa özelliğini taşıyan 1876 Kanun-i Esasi’nin 17. maddesinde “...*hukuk ve vezâifinde (vazife) mütesavi (eşit)dir*” hükmünde kanun önünde eşitlik ilkesine ve 20. maddesinde “...*herkesin kudreti nispetinde tarh ve tevzi olunur*” hükmü herkesin ödeme gücü ilkesine göre vergilendirilmesine yönelik düzenlemelerdir. 1924 Anayasasına bakıldığında ise vergilemeye ilişkin 84. maddesinde yapılan yasallık ilkesine münhasır düzenlemenin dışında sarih bir düzenleme yoksa da 69. maddesinde kanun önünde genel eşitlik ilkesine yer verilmiştir. Öte taraftan 1961 Anayasasına bakıldığında 61. maddede; yer verilen “*Herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere, malî gücüne göre, vergi ödemekle yükümlüdür*” hükmünde mali güç ilkesine

yer verildiği görülmektedir (Bakar, Gerçek, & Mercimek, 2013, s. 73). Günümüz 1982 Anayasası dikkate alınacak olursa da 4 fıkradan mürekkep 73. maddede açıkça vergilemede genellik, mali güç, kanunilik ve karşılıklılık ilkelerinin düzenlendiği görülürken mezkûr maddenin 2. fıkrasında yer verilen “*vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal bir amacıdır*” hükmü doğrudan vergilemede adalet ilkesine yer verirken, anayasanın 10. maddesi eşitlik ilkesine ve 2. maddesi de hukuk devleti ilkesine vurgu yapmaktadır (Topuzkanamış, 2012, s. 116). Yine 1982 Anayasasının 55. maddesinde devletin, çalışanlarına adaletli bir ücret geliri elde etmeleri ve sosyal yardımlardan faydalanabilmeleri için gerekli tedbirleri alması gerektiğine işaret eden düzenlemeye bakıldığında da dolaylı olarak gelir dağılımını düzenlemek ve adaleti temin etmek üzere ayırma nazariyesinin tesis edilebileceği hükmüne ulaşılabilmektedir (Kılıç, 2018, s. 399).

Adam Smith toplu halde yaşayan insanoğlunun kollektif yaşamının organize olmuş şekli olan devlete karşı bu organizasyonun varlığı sayesinde elde ettiği gelirin bir kısmını vergiler yolu ile bu organizasyonun finansmanına aktararak vergilemede bahse konu adaletin temin edileceğini düşünmektedir (Kılıç, 2018, s. 397). Zaten toplu halde yaşamın da tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan bu vergilemenin adalet normuyla tecessüm edip etmeme mevzusu bugün tartışmaların ve gündem maddelerinin başında gelmesine sebep olmaktadır (Peran & Gümüş, 2017, s. 186). Öte taraftan Adolph Wagner ise adil vergilemenin sağlanabilmesi için genellik ve eşitlik ilkelerinin temin edilmesi gerektiğini yani bu çerçevede vergiyi doğuran hadise ile hemhal olan herkesin vergi yükümlülüğünün olmasının genellik ilkesinin bir gereği olduğunu, bu yükümlülüklerin de ödeme gücü ilkeleriyle tesis edilmesinin eşitlik ilkesinin bir gereği olduğunu ifade etmektedir. Buna göre ödeme gücü aynı olanlardan aynı verginin alınmasını öngören eşitlik yatay eşitliği, farklı ödeme gücü olanlardan farklı vergilerin alınması ise dikey eşitliği ifade etmektedir (Kılıç, 2018, s. 397). Daha önce yukarıda da ifade edilen adalet olguları çerçevesinde bakıldığında buradaki eşitlik; hukuk devletinin kanun önünde eşitlik ilkesini

ihtiva ediyorsa yatay adalete, diğer taraftan sosyal devlet ilkesinin mevcut eşitsizlikler ilkesinin maddi içeriksel fedakârlıklarını dengelemeyi ihtiva ediyor ise dikey adalete tekabül etmektedir (Topuzkanamış, 2012, s. 123). Netice itibariyle vergilemede adil bir sistemin en önemli unsuru, verginin zorla alınması özelliğini yumuşatan bir vakıa olarak da insanların o kollektif organizasyonlarının zorunlu kıldığı kamu hizmetlerinin sunulabilmesi için finansmanının toplumu meydana getiren bireyler arasında hakkaniyetli, eşit ve uygun bir şekilde tevzi edilmesi önem arz etmektedir. İşte bu noktada kamu hizmetlerinin harcamalarının finansmanı olan vergilerin iktisadi ve sosyal fonksiyonlarını da yerine getirebilmesi maksadıyla hangi mali ve insani kriterlerle kimden ne kadar vergi alınacağına ilişkin sorular vergileme ilkelerine bilhassa vergi(leme)de adalet ilkesine dikkat çekmektedir (Peran & Gümüş, 2017, s. 186).

Adam Smith'in vergileme ilkeleri (adalet, belirlilik, uygunluk ve iktisadilik) arasında da başı çeken adil vergileme/vergilemede adalet ilkesi iktisadi, içtimai ya da ahlaki yönlerden zaman içerisinde değişen şartlara uygun olmayan vergi şekil ve tekniklerini ilga etmek ve daha etkili olanları vergi sistemine kazandırmak ve bununla beraber vergi uyumunu artırmak açısından da önemli bir olgudur (Güran, 2004, s. 244). Zira her iktisadi sistemin ekonomik istikrar, kaynak ve gelir dağılımında adalet ve etkinlik gibi hedeflere ulaşma konusunda etkin ve rasyonel bir vergi sistemine ihtiyaç duyduğu ve bunun bir ayağını da hakkaniyetli ve etkin vergileme anlayışının oluşturduğu izahtan varestedir (Genç & Yaşar, 2009, s. 34-36). Buradan hareketle vergilemede eşitlik ve genellik ilkeleriyle bütünlük arz eden vergi(leme) adaletini, vergi yükünün birey ve toplum tarafından kabul edilebilir şekilde taksimi ve uygunluğu şeklinde ifade etmek mümkündür (Peran & Gümüş, 2017, s. 186). Bunun yanında eğer vergi uyumuna da bir tanım oluşturmak gerekiyor ise vergi mükelleflerinin, vergi kanunları çerçevesinde terettüp eden vergisel ödevlerini tam ve eksiksiz olarak usulüne uygun bir şekilde gönüllülük ilkesi ekseninde yerine getirmesi durumudur.

Görüldüğü üzere vergilemede adaleti tesis etme hususunda farklı görüş ve bakış açıları ihtiva eden yaklaşımlar aslında büyük oranda birbirlerini tamamlayan nitelikte tekerrür eden düşünceler olup genel bir ifade ile vergi adaleti, mali bir araç olarak vergi yükünün mükellefler arasında ne şekilde paylaştırılacağı ve sosyoekonomik bir politika aracı olarak da ne şekilde kullanılacağına müteallik bir kavramdır (Kılıç, 2018, s. 398). Dolayısıyla vergilemede mükelleflerin adalet duygularını sarsabilecek şiddetli ve yanlı uygulamalardan kaçınmak, adil vergilemeyi bozan faktörleri ortadan kaldırmak, vergi uyumlarını artırmak, uyumdan kaçınmayı caydırıcı muameleleri de mükelleflere benimseterek vergilemede adalet duygusunu ve anlayışını temin etmek için bu duygu ve anlayışı olumlu etkileyen düzenlemelere devam etmek, olumsuz etkileyen âmilleri de asgari seviyeye indirmek üzere bu yönde gayret, çaba ve çalışmalara devam edilmelidir (Kargı & Yüksel, 2010, s. 30).

Vergide Adaleti Etkiyen Faktörler

Vergile(nder)menin en önemli problemlerinden birisi vergileme yoluyla toplumsal eşitsizliklerin giderilebilmesidir (Topuzkanamış, 2012, s. 104). Mükelleflerin de vergileme karşısında tutum ve davranışlarını belirleyen en önemli unsur vergilemede adalet normudur. Zira adaletsiz bir vergileme, mükellef davranışlarının değişmesinde yine en önemli yeri teşkil etmekte olup vergilemede gönüllü uyumun bozulmasına da sebep olabilmektedir (Kargı & Yüksel, 2010, s. 39). Tabi bu durum kamu harcamalarının finansmanında yeterli kaynağı toplayabilme çabası ve sorumluluğu içerisinde bulunan hükümetler için de kaçınılmaz bir mesuliyet doğurmaktadır. Çünkü hükümetlerin de kamu harcamaları finansmanında gerekli olan düzeyde vergi gelirlerini toplayabilmelerinin yolu bu sürecin muhatabı olan vergi mükelleflerinin vergi(leme)ye azami düzeyde uyumuyla sağlanabilmektedir (Topal, 2016, s. 166).

Dolayısıyla öncelikle mükelleflere vergilemenin/vergi sisteminin adil olmadığını düşündüren, vergi uyumlarını azaltan durumları burada yasal ve gayrî yasal şeklinde ortaya

koymak vergi uyumunu artıracak, vergi adaletini tesis edecek faktörleri sıralamaktan daha öncelikli bir meseledir. Zira bir meselede uyumu zedeleyen faktörleri tespit edip onları ortadan kaldırmak uyumu temin etmenin ön koşuludur. Buradan hareketle vergi adaletini zedeleyen gayri yasal faktörler kayıt dışı ekonomik faaliyetler neticesinde vuku bulan kayıt dışı istihdam ve vergi kaçakçılığıdır (Kargı & Yüksel, 2010, s. 30). Diğer taraftan vergiden kaçınma, çifte vergileme, dolaylı vergilerin payının büyüklüğü, vergi muafiyet ve istisnaları, vergi indirimi, verginin yansıtılması, emek gelirleri aleyhine getirilen vergilendirmeler, mali güç ilkesine yeterince uyulmaması ise yasal faktörlerdir (Mercan, 2006, s. 13). Bunların yanında ekonomik, sosyal, siyasi ya da mali gerekçelerle müracaat edilen vergi afları da vergi adaletini bozan önemli faktörlerdendir. Zira vergi affı hem yükümlülüklerini zamanında yerine getiren dürüst mükelleflere, hem de af çıkarılmadan evvel yükümlülüklerini zamanında yerine getirmemiş olsa da aftan evvel bu sorumsuzluğu karşılığında muhatap kaldığı vergi ve cezasını beraber ödeyen mükelleflere nazaran hiç vergi ve cezasını ödemeyenler arasında müşahhas bir adaletsizlik durumunu doğurabilmektedir (Kargı & Yüksel, 2010, s. 39).

Bu aşamada bir çözüm yolu olarak mükellef nezdinde vergi uyumunu artırmak vergilemede adalet algısını oluşturmak üzere vergi uyumundan kaçınmalarını caydıran muameleleri bir ölçüde mükellefe dayatmak suretiyle bahse konu olumsuz algıyı belki lehe çevirebilir, vergi uyumu ve nihayetinde vergilemede adalet algısı da bir ölçüde temin edilebilir. Fakat tercih edilecek bu dayatma yöntemi de hem çağdaş değil hem de yüksek idari ve toplumsal maliyetlerin beraberinde ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Bu sebeple mükelleflerin istek, talep ve beklentilerini dikkate alan çağdaş bir vergi yapısının tesisi, onların vergiye gönüllü uyumlarının dolayısıyla vergilendirmenin tüm süreci ve veçheleriyle adil olduğunu algılayabilmelerinin en önemli belirleyicisidir (Topal, 2016, s. 166).

Öte taraftan vergi adaletinin sağlanması ve adil bir vergi sistemi algısının oluşması açısından; sosyal sınıf farkı gözetilmeden herkesin ödeme gücü ilkesine göre

vergileştirilmesini öngören genellik ilkesi, vergi yükünün vergi ödeyicilerinden en uygun zaman ve koşullarda alınmasını öngören uygunluk ilkesi, vergi mevzuatlarının herkes tarafından kolaylıkla anlaşılabilir şekilde düzenlenmesini öngören açıklık ilkesi, mükelleflerin yükümlülüklerine ilişkin matrah, oran, vade tarihi ve ödeme yeri gibi amillere çok rahat bir şekilde vakıf olmasını öngören belirlilik ilkesi ve mükelleflerin vergi kanunları önünde eşit ve aynı vergi rejimine tabi tutulmalarını öngören eşitlik ilkesi önemli bir yer teşkil eden, hem sosyal devlet hem de hukuk devleti içerisinde şekillenen anayasal vergileme ilkeleridir (Mercan, 2006, s. 7-11)

Sonuç olarak mükelleflerde oluşan vergi adaleti algısı; vergi yükünün yükümlüler arasında adil bir şekilde taksim edilip edilmediğine, sosyal adaletle bir katkısı olup olmadığına, ödenilen vergiler karşılığında sunulan kamu hizmetlerinden yeterli ölçüde yararlanılıp yararlanılmadığına, vergi kaybına sebep olan muhataplara cezaların zamanında ve eksiksiz olarak uygulanıp uygulanmadığına göre de farklı yönleriyle tecessüm edebilmektedir. Fakat vergi ödeyicisinde mükellef ile vergi idaresi arasında vuku bulan ilişkilerin işleyişleri ve bileşenleri de adalet algısının oluşumunu izafe etmektedir. Dolayısıyla burada vergi adaletine ulaşabilmenin bir diğer amili de mükelleflere hizmet sunumunda, bürokrasinin azaltılması, adil ve eşit davranılması ve mükellef haklarının azami düzeyde kullanılabilmesidir (Karakaş, 2019, s. 20). Bahusus modern çağda devlet bir yolunu bulur ve vergisini alır anlayışının ürünü olan mükellefe rağmen yaklaşımından uzaklaşarak mükellef odaklı mükellefle beraber anlayışına gelerek, mükellef ile devlet arasında oluşacak vergi uyumunu ve adalet yargılarını güçlendirecek şekilde tesis edebilmek için mükellefi sürece katmak ve bu ilişkide pasif tarafa gark olmuş mükellefi haklarıyla öne çıkarmaktadır (Topal, 2016, s. 166).

Mükellef Hakları

Tarih sahnesinde milletlerin hak arayışlarına münhasır mühim mücadelelerin verildiği sahalardan biri de şüphesiz vergi sahasıdır (Atak & Şahin, 2020, s. 1). İnsanlık tarihi kadar eski

olan vergi, birçok münferit hak ve özgürlüklerin tecessüm etmesine de neden olmuştur (Üyümez & Bişgin, 2016, s. 69). Bu kapsamda bilinen ilk vakıa M.Ö. 2350 yılında Sümerlerin Babil’de vergi tahsildarlarına karşı duyulan hoşnutsuzluk ve uygulanan yüksek vergiler nedeniyle vuku bulmuş olup; din menşeli konulan ağır vergiler, dini mabetlere özel mülkiyetlerin tahsis edilme aşırılığı, yürürlükte olan vergi yükünün ve nev’inin çok olması gibi durumlar yönetimlerin değişmesine sebep olacak kadar büyük ayaklanmaların amillerini oluşturmaktadır (Yücedoğru, 2007, s. 15). Tarih sahnesinde vuku bulan bu ve benzer hadiselerle ortaya çıkan büyük isyanlar ve ayaklanmalar mükellef haklarının da eskilere dayanan tarihi bir geçmişinin olduğunu göstermektedir (Atak, 2021, s. 58).

Bu kapsamda tarihte ilk anayasal belge olması, kralın vergileme yetkilerini sınırlaması ve de insan haklarının temel taşını oluşturması yönüyle öne çıkan 1215 tarihli Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlük Fermanı), mükellef hakları hususunda da mühim bir yer tutmaktadır (Karaca & Demirgil, 2014, s. 367). Mesela bu beratın 9. madde hükmü yükümlünün (mükellefin/borçlunun) yalnızca sorumlu olduğu borç tutarınca mesul tutulacağı bunun dışında hiçbir kişi ve makamca takip veya kısıtlamaya muhatap olmayacağını içermektedir (İlal, 1968, s. 228). Öte taraftan vergide kanunilik ve temsilsiz vergi olmaz ilkelerinin de tekemmül etmesine zemin hazırlayan 12. madde hükmü birkaç istisnai durum dışında kralın meclis onayını almadan vergi salamayacağını düzenlemektedir (Gerçek, Gerger, Taşkın, Bakar, & Güzel, 2015, s. 33) (Kısa & Kartalcı, 2022, s. 20). Yine dikkatlice mütalaa edildiğinde vergilemede ölçülülük ilkesini de temin eden 20. ve 21. madde hükümleri mükellefin işlemiş olduğu cürümden dolayı muhatap kalacağı maddi yaptırımın kişiyi geçiminden aciz bırakmayacak şekilde takdir ve tespit edilmesini düzenlemiştir (Tekin, 2016, s. 1990) (Kaba, Beşel, & Gürdal, 2018, s. 324).

Diğer taraftan 1764-65 yıllarında İngiltere’nin Amerikan kolonileri üzerine Şeker (The Sugar Act) ve Damga Kanunları (The Stamp Act) ile tayin ettiği vergilerle geleneksel

vergilemenin dışına çıkması, sonrasında yürürlüğe konulan Pul vergisinin mükellefler nezdinde psikolojik sınırı aşması ve 1767 yılında getirilen gümrük vergisi gibi düzenlemeler karşısında halkın sergilediği boykot ve isyanlar (Boston Tea Party gibi) neticesinde Virginia Haklar Bildirgesi beyan edilmiş ve bu bildirgenin 6. maddesi ile hiç kimsenin rızası bulunmadığı müddetçe mükellefiyet altına alınamayacağı, kamu yararı için dahi olsa hiç kimsenin özel mülküne el konulamayacağı hüküm altına alınarak vergide yasallık ve mükellef haklarında mülkiyet hakkı, 7. madde hükmü incelendiğinde de temsilsiz vergi alınamaz ilkesi yasal statü kazanmıştır (Gerçek, Gerger, Taşkın, Bakar, & Güzel, 2015, s. 36) (Kısa & Kartalcı, 2022, s. 23).

İngiltere ve ABD tarihinde cereyan eden bu gelişmeleri, esasında başını iktisadi ve mali bunalımların çektiği fakat adil ve eşit olmayan vergileme yetkisinin de patlak vermesinde büyük rol oynadığı 1789 Fransız ihtilali takip etmiştir (Gerçek, Gerger, Taşkın, Bakar, & Güzel, 2015, s. 38). İhtilal ile derebeylikleri ve kilisenin vergileme hususundaki imtiyazlarına son verilmiş, kralın vergileme yetkileri sınırlanmış, neticesinde tanzim edilen bildirgenin 13. maddesi ile de verginin genellik ve eşitlik ilkelerine, 14. maddesi ile kanunilik ve belirlilik ilkelerine yasal dayanak oluşturulurken 17. maddesi ise mükellef hakları konusunda mülkiyet hakkına hüküm oluşturmuştur (Atak & Şahin, 2020, s. 1) (Çetin & Gökbnar, 2010, s. 24).

Dünyada bu kapsamda yaşanan devrim ve ihtilalleri Cumhuriyet evveli Türkiye’inde 1808 tarihli Sened-i İttifak takip etmiştir. Türk Magna Carta’sı olarak bilinen, Osmanlı anayasacılık hareketinin de başlangıcı kabul edilerek padişah ile ayanlar arasında imza edilen Sened-i İttifak; padişahın vergileme yetkilerini kısıtlaması, ayana mükellef hakları konusunda temsil yetkisi tanınması, kısmen de olsa iktidar paylaşımını temin etmesi açısından tarihi vesikalar arasında çok büyük bir öneme sahiptir (Gerçek, Gerger, Taşkın, Bakar, & Güzel, 2015, s. 43) (İnan, 2008, s. 37). Bunu takip eden gelişme 1839 tarihinde vaz’edilen ve “Temel Haklar Beyannamesi” niteliğinde kabul edilen Tanzimat Fermanı olmuştur (Bakar, 2011, s. 63). Çeşitli

bölümlerinde “kimsenin gelirinin ve kudretinin üzerinde vergi ödemeyeceği, keyfiliğin yerini hukukilik ilkesinin alacağı, vergilemede eşitlik normunun tüm kişi ve kuruluşlar için uygulanacağı” şeklinde yer alan hükümleri mükellef hakları konusunda doğrudan ya da bilvasıta yasal dayanak teşkil etmektedir (Sarıkaya, 2023, s. 80-81). Bu gelişmeyi 1856 yılında vergilemede mükellefiyetin adalet ve eşitlik ilkelerince tayin edileceğini hüküm altına alan Islahat Fermanı ve akabinde ilk yazılı anayasa olma özelliğini taşıyan 1876 Kanun-i Esasi takip etmiştir (Bülbül, 1987, s. 176-177). Bu anayasanın 17. maddesi tebaaların kanun önünde hak ve ödevler açısından eşit olduğunu, 20. maddesi vergi yükümlülüklerinin genellik, eşitlik ve ödeme gücü ilkeleriyle tarh ve tevzi edileceğini, 21. maddesi istisnai durumlar lüzum etmedikçe kimsenin mülküne veya tasarrufuna dokunulmayacağını, 22. maddesi ise mahremiyet ve konut dokunulmazlığı haklarını düzenleyerek vergileme ve mükellef hakları konusunda önemli hukuki dayanaklara havidir (Türkay, 2018, s. 1) (Yamaç, 2014, s. 60).

Cumhuriyet öncesi Türkiye’indeki bu anayasacılık hareketlerini cumhuriyet sonrası dönemde ilk olarak 1921 ve akabinde 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu izlemiştir (Bakar, 2011, s. 65). Modernleşme hamleleri yönünden önem arz eden, mükellef haklarında mülk dokunulmazlığı, çalışma hürriyeti ve dilekçe haklarına, vergi(leme)de ise kanunilik ve eşitlik ilkelerine yasal zemin hazırlayan 1924 Teşkilat-ı Esasiye’yi 1961 yılında temel hak ve hürriyetler konusunda daha geniş ve kapsamlı bir yapı teşkil eden, insan haklarına dayanan, mali güç ve kanunilik ilkelerini ihtiva eden, demokratik ve sosyal hukuk devleti prensiplerine yer veren 1961 Anayasa’sı izlemiştir (Anayurt, 2003, s. 6) (Özkuş, 2023, s. 24-26) (Kumrulu, 1979, s. 147). Daha sonra 1961 Anayasa’sını ilga ederek 07/11/1982 tarihinde yürürlüğe giren ve günümüzde de geçerli olan 1982 Anayasası’nın 2., 10., 91. ve 167. Maddeleriyle bilvasıta 73. maddesi ile doğrudan en kapsamlı vergileme hükmünü düzenlemektedir (Atar & Çelik, 2018, s. 12) (Hepaksaz & Akdemir, 2010, s. 134). Dört fıkradan mürekkep 73. madde kapsamında günümüzde çağdaş vergileme ilkeleri olarak da ifade edilen verginin genellik,

iktidar (mali güç), adalet, belirlilik ve kanunilik ilkeleri hüküm altına alınırken, mükellef hakları konusunda 13. maddede ölçülülük, 20. maddede özel hayatın gizliliği, 35. maddede mülkiyet, 36. maddede hak arama hürriyeti, 74. maddede dilekçe ve bilgi edinme hakları gibi bir çok hak yasal dayanağa kavuşturulmuştur (Sandalcı, 2022, s. 337).

XX. yüzyılda vuku bulan II. Dünya savaşının ardından dünyada öne çıkan küreselleşme, demokratikleşme, teknolojik gelişmeler, insan hakları ve anayasacılık hareketleri neticesinde vergilemenin izdüşümü olarak görülen mükellef hakları, vergi adaletine ve gönüllü uyumuna azami ölçüde önem gösteren idareler açısından mükellef odaklı yaklaşımı zorunlu kılan modern bir kavramdır (Şahin & Cenikli, 2015, s. 29) (Bak & Bedir, 2020, s. 57) (Doğruyol, 2023, s. 1).

Devletin sahip olduğu geniş vergileme yetkisini mükellef lehine sınırlayarak mükellefin idare karşısında vuku bulan dezavantajlı durumunu bertaraf etmek üzere vergi ödeyicilerine getirilen mükellef hakları; vergileme sürecinde yükümlüye koruma sağlayan, vergi idaresine karşı temayüz eden olumsuz düşünceleri azaltan ve karşılığında idarenin elinde oluşan gücün de art niyetli kullanılma ihtimaline karşı mükellefe meşru müdafaa alanı oluşturan, mükellefin vergi bilincini ve ahlakını artıran, gönüllü uyumunu önceleyen, vergi kayıp ve kaçagını azaltan, vergi erozyonunu asgari düzeye indiren, iktisadi eylemlerde kayıtlı ekonomiye teşvik eden, mükellefin idare ile hızlı ve etkili iletişimini temin eden, idareye karşı güvenini artıran ve vergi(leme)de adalet algısını yükselten haklar bütünüdür (Gerger, Bakar, & Gerçek, 2016, s. 48) (Sandalcı, 2022, s. 333) (Bak & Bedir, 2020, s. 59) (Erol, 2011, s. 2).

İşte bu denli önem arz eden, meşru iktidarların vergileme erklerinin namütenahi olmadığını asıl meşruluk kaynağını reayayı yükümlülük altına sokarken onların rızalarının gözetilmesi gerektiğini rafine eden vergi adaleti açısından da mühim bir yere sahip olan mükellef haklarına ilişkin Türk Hukuk prensiplerinde çeşitli hukuk prensipleri arasına serpiştirilen düzenlemeleri anayasadan doğan genel mükellef hakları ve diğer çeşitli yasalardan doğan özel mükellef

hakları şeklinde aşağıda müstakil hale getirilmeye çalışılmıştır (İnan, 2008, s. 25) (Çağlar, 2019, s. 1).

Tablo 1. Türkiye’de Mükellef Hakları

TÜRKİYE’DE ANAYASA VE ÇEŞİTLİ KANUNLARDA MÜKELLEF HAKLARI	
GENEL MÜKELLEF HAKLARI	ÖZEL MÜKELLEF HAKLARI
Adil, Eşit ve Saygılı Hizmet Alma Hakkı (Any. md/10, 73, 5018 Sayılı Kanun md/36)	<i>Vergilendirme Sürecindeki Mükellef Hakları;</i>
Bilgi Alma (Edinme) Hakkı (Any. md/20)	Vergi Ödeme Hakkı ve Ödevi (Any. md/73-I)
Başvuru ve İtiraz Hakkı (Any. md/36, 74, 125)	İhtirazı Kayıtlı Beyan Hakkı (VUK md/378)
Mahkemeye Erişim Hakkı (Any. md/36)	Tecil ve Taksitlendirme Hakkı (AATUHK md/48)
Vergilemede Belirlilik (Kesinlik) Hakkı (Any. md/73)	Mücbir Sebep Hakkı (VUK md/13)
Kanıt Hakkı (Any. md/2, 36, 125)	Terkin Hakkı (VUK md/115, AATUHK md/105)
Dava Açma Hakkı (Any. md/125)	Mahsup ve İade Hakkı (VUK md/112, AATUHK md/23, 47)
Kamu Denetçisine Başvurma Hakkı (Any. md/2, md/74)	Zamanaşımı Hakkı (VUK md/113, 114, 374, AATUHK md/102)
Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru Hakkı (Any. md/148)	Vergi Mükellefine ve Mahremiyetine İlişkin Bilgilerin Gizliliği Hakkı (VUK md/5, 362, AATUHK md/107)
Dilekçe Verme Hakkı (Any. md/74)	İzahat Talebi Hakkı (VUK md/413)
Özel Hayatın Gizliliği ve Korunması Hakkı (Any. md/20,21,22)	Enflasyon Düzeltmesi Hakkı (VUK. mükerrer md/298)
Mülkiyet Hakkı (Any. md/35)	Vergiye Uyumlu Mükelleflere Vergi İndirimi Hakkı (GVK. Md/121)
Eşit Muamele Görme Hakkı (Any md/10)	Yatırım İndirimi Hakkı (GVK. geçici md/69)
Adil Yargılanma Hakkı (Any. md/2, 36)	Vergiye Uyumlu Mükelleflere Borçlarının Tecili Hakkı (AATUHK md/48)
a. Bağımsız ve Tarafsız Mahkemede Yargılanma Hakkı (Any. md/9, 37)	<i>Vergi İhtilaflarının Çözümü Sırasındaki Mükellef Hakları;</i>
b. Silahları Eşitliği Hakkı	Vergi Hatalarının Düzelttilmesini İsteme Hakkı (VUK md/116-126)
c. Susma Hakkı (Any. md/34)	Cezalarda İndirim Hakkı (VUK md/376’dan sonra ek md/1-10)
d. Makul Sürede Yargılanma Hakkı (Any. md/141)	Uzlaşma Hakkı (VUK md/376’dan sonra ek md/1-10)
e. Aleni Yargılanma Hakkı (İYUK md/18)	Üst Makamlara Başvuru Hakkı (İYUK md/11)
f. Delil Sunma, Tanık Dinletme ve Avukat Tayin Edilmesini İsteme Hakları	Pişmanlık ve İslah Hakkı (VUK md/371)
	İzahı Davet (VUK mülga md/370)
	Etkin Pişmanlık Hakkı (VUK geçici md/34)
	Karşılıklı Anlaşma Usulüne Başvuru Hakkı (VUK. ek md/14-18)
	<i>Vergi Yargılaması Sırasında Mükellef Hakları;</i>
	Delil Serbestisinden Yararlanma ve İspat Hakkı (VUK. Md/3)
	Şikâyet Yolu ile Başvuru Hakkı (VUK. Md/124)
	Tam Yargı Davası Açma Hakkı (İYUK md/2, 12)
	Duruşma Talebinde Bulunma Hakkı (İYUK md/17)
	Yürütmenin Durdurulması Talebinde Bulunma Hakkı (İYUK md/27)
	Avukat Bulundurma ve Ondan Yararlanma Hakkı (CMUK md/136)

	Kanun Yoluna Başvuru Hakkı (İYUK. md/45, 46, 51, 53)
	Temsilci Kullanma Hakkı GVK md/ 94, VUK md/10, 332, 333 ve AATUHK mükerrer md/35
	Kanun Yolundan Vazgeçme Hakkı (VUK. Md/379)
	İhbar İkramesi Talep Etme Hakkı (1905 Sayılı Kanun md/1)
	Ödeme Emrine İtiraz Hakkı (AATUHK md/58)
	İhtiyati Haciz Sebebine İtiraz Edebilme Hakkı (AATUHK md/15)
	Bazı Hallerde Haczin Kaldırılması Hakkı (AATUHK md/74)
	Vergi Denetimi Sırasında Mükellef Hakları;
	Kimlik İbrazını Talep Etme Hakkı (VUK. md/129, 136)
	Denetimin Konusunu, Gerekçesini, Kapsamını ve Dönemini Öğrenme Hakkı (VUK. md/140)
	Defter ve Vesikaların Mükelleften Yazılı Olarak Talep Edilmesini İsteme Hakkı (VUK. md/139)
	Makul Yer ve Saatte İncelemenin Yapılmasını İsteme Hakkı (VUK. md/140)
	Fiili Envanter Sırasında Yapılan Giderlerin Ödenmesini İsteme Hakkı (VUK md/134)
	Mükellefin Düzenlenen Tutanaklara İtirazının, Görüşlerinin Yazılmasını ve Bir Nüshasını İsteme Hakkı (VUK. md/141)
	İncelemenin Her Safhasında Bilgi Alma Hakkı
	İnceleme Esnasında Vekil/Temsilci Bulundurma Hakkı
	İnceleme Talep Etme Hakkı (VUK. md/116, 126)
	İnceleme Süresinde Bitirilmez ise Sebebinin Öğrenme Hakkı
	Savunma Hakkı
	Vergi Ziyaî Cezasının Yarısının Uygulanması Hakkı
	Müruru Zaman Dolduktan Sonra ve Çeşitli Kanun Hükümlerine Göre İncelenmeme Hakkı
	Diğer Çeşitli Haklar;
	Defter ve Belgelerini İbraz Etmek İçin Ek Süre İsteme Hakkı
	El Konulmuş Defter ve Vesikalardan Faydalanma Hakkı
	Hakkında Yapılan İhbarın Doğru Çıkmaması Sonucunda Muhbirin Adını İsteme Hakkı
	Süresi Gelen Beyannamelerini Verebilmek İçin Muhafaza Altındaki Defter ve Belgelerini İsteme Hakkı
	Vergi İnceleme Tutanaklarına İtiraz ve Görüşlerinin Yazılmasını İsteme Hakkı
	Kayıtların İşlenmesi İçin Ek Süre İsteme Hakkı
	Kayıtlarını Yeniden Tasdik Ettireceği Bir Deftere veya İade Edilen Defterine İşleme Hakkı
	Taslak Vergi İnceleme Tutanağını Talep Etme Hakkı
	Vergi İncelemesinin Bittiğine İlişkin Resmi Bir Yazıyı İsteme Hakkı
	İnceleme Sırasında ve Sonrasında Vergi Mahremiyetinin Sağlanmasını/Korunmasını İsteme Hakkı

	Rapor Özeti Talep Etme Hakkı
	Rapor Değerlendirme Komisyonlarında Dinlenilme Talebi Hakkı
	Mali Tatile İlişkin Hükümlerden Yararlanma Hakkı
	Matrah Artırımı Hakkı
	Peşin Fiyatlandırma Anlaşmasına Başvuru Hakkı

Kaynak: (Bayramoğlu, 2024)

Vergi Adaletine Tesir Eden Mükellef Hakları

Devletin egemenlik gücüne dayanan ve kamu yararının üstünlüğü ilkesi kapsamında tarafların eşit bulunmadığı kamu hukuku ilişkisi kavramsal olarak vergilendirme ile açıklanabilir (Çakan & Avcı, 2021, s. 641). Tesis edilen bu kamu hukuku ilişkisiyle mükelleflerin maddi ve şekli yükümlülüklerinin gereklerini yapmasını bekleyen devlet, aynı zamanda karşısında pasif tarafa gark oluş mükellefin kişilik haklarını korumak ve vergi adaletini temin etmek üzere bir takım hukuki düzenlemelerle de sınırlamalara tabi tutulmaktadır (Kısa & Kartalcı, 2022, s. 16). Aynı zamanda devlet, insan hakları mefhumunun bir parçası olarak sorumlu, adilane ve mükellef odaklı bir yaklaşımla vergi yükünün tevzi edilmesinin vergi adaletinin gereklerinden biri olduğu anlayışıyla da hareket etmektedir. Bununla beraber mükelleflerin de Adam Smith'in dediği gibi cemiyetin kollektif yaşamının organizasyonu olan devlete karşı bu organizasyondan fayda ve yarar sağlamalarından dolayı bu organizasyonun finansmanına katılarak vergilemede adaletin tecessüm etmesine katkıda bulunmaları gerekmektedir (Kılıç, 2018, s. 397).

Dolayısıyla vergilemede bireylerin, kamu harcamalarının finansmanına mali güçleri ölçüsünde katılımını öngören ilkeye vergilemede adalet ilkesi denilirken bu normu tesis etmek üzere kişilerin mali güçleri oranında vergilendirilmesi ilkesine de iktidar (ödeme gücü) ilkesi denilmektedir (Karakaş, 2019, s. 20). Çağdaş vergi sistemleri günümüzde; gelir eşitsizliğini giderirken ve mali güce göre kişilere vergi tayin ederken ayrıma nazariyesi, asgari geçim indirimi, sosyal maksatlı vergi muafiyet ve istisnaları, engellilik indirimleri gibi araç ve tekniklere müracaat ederek vergi adaletine yaklaşabilmektedir (Gök, Biyan, & Akar, 2013, s.

272) (Durmaz, 2023, s. 94). Ki burada vergilemenin en çok problem teşkil eden noktası vergi aracılığıyla toplumsal eşitsizliklerin bertaraf edilmesi çabasıdır (Topuzkanamış, 2012, s. 104). İşte bu yönüyle vergilemede adalet unsurunu temin etmek ve mükellef nezdinde adil vergileme anlayışını yerleştirmek üzere çeşitli hukuki düzenlemelerle bireylere tevdi edilen mükellef haklarından bilvasıta hepsinden ziyade doğrudan bu adalet anlayışının ve ilkesinin gelişimine tesir eden hakları şöyle özetleyebiliriz;

Adil, Eşit ve Saygılı Hizmet Alma Hakkı; Mükellefin genel hakları arasında yer alan bu hak, mükellefe vergi müesseselerinde ifa edilen hizmetin saygı ve nezaket kuralları kapsamında sunulması gerektiğini ve hukuk prensipleri çerçevesinde verilen yetkinin adil ve tarafsız bir şekilde kullanılması gerektiğini ve ayrıca mükelleflerin kanun karşısında da eşit tutulmasını vurgulayan ve hukuki güvenliğini Anayasanın 10. ve 73. maddesinden alan bir haktır (Tepe, 2014, s. 13). Burada vurgulanan bu eşitlik hem kamusal haklar da hem de vuku bulan yükümlülükler çerçevesinde bir eşitliği ihtiva ederken esasen vergileme de adalet ilkesinin temini olan eşitlik çerçevesinde ele alınırsa mali yönden ödeme güçlerinde eşitliği temin etmeyi ifade etmektedir (Kumrulu, 1979, s. 156).

Vergi Ödeme Hakkı ve Ödevi; 1982 Anayasasının vergilemeye ilişkin 4 fıkradan mürekkep sarıh hükmü olan 73. maddenin I. fıkrasında yer alan; “*herkes, kamu giderlerini karşılamak üzere mali gücüne göre vergi ödemekle yükümlüdür*” hükmü kamu harcamalarını karşılamak üzere toplumu oluşturan herkesin genellik ilkesi çerçevesinde terettüp eden vergi yükümlülüklerini yerine getirmelerini ihtiva ederken bu yükümlülüklerini iktidar ilkesi çerçevesinde ödeme/mali güçleri ölçüsünde yerine getirmelerini de hüküm altına almaktadır (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2022, s. 26). Dolayısıyla vergilemede genellik, eşitlik ve iktidar ilkeleriyle vergi adaletine anlam kazandıran bu düzenleme yükümlülüklerini yerine getiren mükelleflere de bir taraftan vergi borcundan ve salınan yükümlülüğten kurtulma hakkını temin ederken diğer taraftan vatandaş olma ve sorgulama hakkını ihtiva etmektedir (Biniş, 2015, s.

59). Bu durum bireylerde vergi ödeme bilincinin de gelişmesine katkı sunmaktadır ki devlet eğer böyle (vergi bilincini cemiyete salmak gibi) bir kaygı taşıyor ise mükellefler arasında vergi yükünü herkesin koşullarına münhasır adil ve dengeli bir biçimde dağı(tı)lmasını temin etmek durumundadır (Bakar, Gerçek, & Mercimek, 2013, s. 66).

Adil Vergile(n)me Hakkı; Anayasanın 73. maddesinin 2. fıkrasında yer alan; “*Vergi yükünün adaletli ve dengeli dağılımı, maliye politikasının sosyal amacıdır*” hükmünden hareketle Adolph Wagner’in vergide adaletin temin edilebilmesinin ön koşulu olarak ileri sürdüğü vergileme ilkelerinden biri olan eşitlik ilkesi kapsamında bu eşitliğin; aynı ödeme gücüne sahip olanlara aynı verginin salınmasını ön gören yatay eşitliği, farklı ödeme gücüne sahip olanlara farklı verginin salınmasını ön gören dikey eşitliği ihtiva etmektedir (Kılıç, 2018, s. 397). Dolayısıyla mükellef nezdinde bir yükümlülüğe ve ödeve havi bu kanuni düzenleme dikkatlice mütalaa edildiğinde mükellefe adil bir vergileme hakkına da yasal dayanak teşkil etmektedir.

Aynı zamanda 73. maddenin bu (II. fıkra) ve bundan önceki (I. fıkra) düzenlemeleri verginin cebren alınma özelliğini de yumuşatan bir olgu olarak toplumsal organizasyonun zorunlu kıldığı kamusal hizmetlerin ve dolayısıyla finansmanının cemiyetin tüm paydaşları arasında hakkaniyetli bir şekilde eşit olarak tevzi edilmesini, bununla beraber vergilemenin sosyal fonksiyonunun da bir gereği olarak vergi adaletine dikkat çekmektedir (Peran & Gümüş, 2017, s. 186).

Tecil ve Taksitlendirme Hakkı; Devlet vergi mükellefinin vadesi gelen borcun ödenmesi ya da haciz işlemi tatbik edilen bir borcun cebren tahsil durumu söz konusu olduğunda daha müşkül bir duruma girmemesi düşüncesiyle uygun ödeme koşulları hakkını taşıyan tecil ve taksitlendirme hakkı tanıyarak hüsnüniyet bir yaklaşım ile mükelleflerinin çok zor bir duruma düşmesini ve bir mağduriyetin vuku bulmasını önlemek için bu hakkı getirmiştir (Egeli & Dağ, 2012, s. 140). AATUHK’nın 48. maddesinde yasal dayanağı teşkil olan tecil ve taksitlendirme hakkı ile vergi yükünün toplum tarafından uygun koşullarda ve kabul edilebilir bir biçimde

dağılımını ifade eden vergilemenin uygunluk ilkesi ve buna mukabil de vergilemede adaletin tekemmülüne muzaheret etmektedir (Durmaz, 2023, s. 58).

Eşit Muamele Görme Hakkı: Mükelleflerin vergi kanunları karşısında 1982 Anayasasının 10. maddesinde yer alan; “Herkes, dil, ırk, renk, cinsiyet, siyasi düşünce, felsefi inanç, din, mezhep ve benzeri sebeplerle ayırım gözetilmeksizin kanun önünde eşittir” hükmü gereğince vergi düzenlemelerinde uygulama birliğinin temin edilerek bireylerin eşit muamele görme haklarını teşkil etmektedir (Aykın, 2020, s. 1). Tabi bu hak diğer taraftan vergi adaletinin sağlanmasına mühim tesirleri bulunan vergileme ilkelerinden biri olan eşitlik ilkesinin de altını çizmektedir (Gök, Biyan, & Akar, 2013, s. 278)

Belirlilik Hakkı: Mükelleflerin hemhal oldukları idari işlemlerin hukuki güvenlik ilkesi kapsamında vergi idareleri tarafından sergilenen iş ve eylemlerin hukuki dayanakları ile sarih bir şekilde belirgin ve geriye yürümeden istikrarlı olmasını ihtiva eden bir haktır (Egeli & Dağ, 2012, s. 137). Bu hak aynı zamanda mükellef tarafından ödenecek vergi miktarının önceden bilinmesini ve yükümlülüğünün belli olmasını da ifade etmektedir (Şahin & Cenikli, 2015, s. 30). Vergilemenin açıklık ve belirlilik ilkelerini rafine eden bu mükellef hakkı bu yönüyle vergi adaletine muzaheret etmektedir (Durmaz, 2023, s. 58).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Kamu yararının üstünlüğü ilkesinden hareketle tarafların eşit olmadığı kamu hukuku ilişkisini izah eden vergilendirme salahiyeti kapsamında mükelleflere salınan vergi yükünün eşit ve hakkaniyetli bir şekilde tevzi edilmesini temin eden ve gelir eşitsizliğini bertaraf eden yaklaşım vergide adalet düsturudur. Zira vergi(leme) erkinin; bir yükümlülük, sorumluluk, külfet, fedakârlık ya da cebri bir cibâyet anlamı kazanmasıyla vergi(leme)de adalet normu her geçen gün daha mühim bir hâl teşkil etmektedir. Adalet normunun nasıl kavranacağı ya da ne tür bir düzenin “adil” olarak değerlendirilmesine ilişkin üzerinde mutabık kalınan ilke bu

noktada “eşitlik ilkesi” olmuştur. Buradan hareketle toplumun tüm paydaşlarına eşit davranan/yaklaşan bir sistem adil bir sistemdir. Tabi bu yaklaşım vergisel boyutu ile ele alındığında vergi normları karşısında şekli ve usulî olarak eşit olan bireylerin fiili ve maddi vaziyetlerindeki farklılıkların da göz önünde tutulması gerektiğine vurgu yapan anayasal bir ilkedir.

Vergilemede adaleti temin etmenin mizanı, sadece bireyleri fiili ve maddi imkânları ölçüsünde katlandıkları fedakârlık açısından değil, yükümlülüklerle pasif tarafa gark olmuş mükellefe karşı aktif konumda bulunan devletin vergileme yetkisini sınırlamak suretiyle haklar tanıyarak onu vergileme sürecine daha fazla dahil etmek ve gönüllü vergi uyumunu artırmak da vergi(leme)de adalet algısını yükseltmektedir. Bir başka açıdan vergi bilincinin yerleşmesi, gönüllülük uyumunun sağlanması, idare ile işbirliğinin temin edilmesi için mükellef odaklı bir anlayışla vergile(nder)me yetkisinin tayin ettiği sınırlar çerçevesinde mükellefe yaklaşmak onu (mükellefi) haklarıyla beraber öne çıkarırken bu durum vergilemede adalet algısının yükselmesine de muzaheret etmektedir. Dolayısıyla temelini insan haklarının teşkil ettiği; kesinlik, belirlilik, uygunluk, eşitlik ve adalet ilkeleriyle mücerret bir halden müşahhas bir boyuta bürünen mükellef haklarının doğrudan ya da bilvasıta tüm veçheleri vergi adaletinin teminine ve vergi algısının tekâmülüne tesir etmektedir. Zira mükelleflere tanınan haklar gönüllü vergi uyumunun sağlanması ve artırılmasında mühim bir âmili teşkil ederken vergi uyumunun temini ve artırılması da vergi adaletine yaklaşımda paralel bir gelişim göstermektedir. Sonuç olarak;

Gelir idaresi tarafından mükellefe eşit ve saygılı hizmet alma hakkı çerçevesinde etkin ve kaliteli hizmetin sunulması, mükellefle dürüst ve şeffaf olarak iletişim kurulması mükelleflerin gönüllü vergi uyumlarını ve buna mukabil adil vergileme algılarını artırmaktadır.

Buna karşın gayri yasal faktörler kapsamında kayıt dışı ekonomi ve vergi kaçakçılığı ya da yasal faktörler kapsamında vergiden kaçınma, muafiyet, indirim, istisna gibi amiller mükellef

haklarını ve gönüllü vergi uyumunu olumsuz etkilerken bu amillerin hepsi vergi adaletini de zedelemektedir. Dolayısıyla mükellef hakları ve mükellefin gönüllü uyumu ile doğru bir orantı arzden vergi adaletini güçlendirmek adil vergi yaklaşımını artırabilmek üzere aşağıda belirtilen hususlarda da adımlar atılması her veçhesiyle önemli katkılar sunabilecektir;

- Mükelleflerin bilgi alma (edinme) veya şikâyet ile başvuru hakkı gibi idareyle ya da yapılan idari işlemle ilgili dilek, istek, görüş ve ihtiyaçlarını ihtiva eden haklar mükelleflerin gönüllü vergi uyumlarını artırırken vergide adalet düsturunun da kuvvet bulmasına katkı sunmakta olduğu için bu yönde atılan adımlar ve yapılan düzenlemeler desteklenmelidir.
- Vergi idarelerinin vergile(nder)me işlemlerinde başarıya ulaşmalarının ancak mükelleflerin vergi idarelerine güven duymaları ve onlarla ile işbirliğine gitmeleriyle mümkün olacağı bilincinden hareketle mükellefi vergilendirme sürecine dahil edecek yeni mükellef hakları tekâmül ettirilmeli, bu düzenlemelerin vergi adaletini de tekemmül ettireceği akıllardan çıkarılmamalıdır.
- Vergi kayıp ve kaçagını azaltmak ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin önünü almak üzere vergi denetim mekanizmaları daha etkin hale getirilerek kayıtlı ekonomiye geçişin temin edilmesi hem mükellefin gönüllü vergi uyumunu hem de vergi adaletini artıracığından bu hususta gerekli tedbirler alınmalıdır.
- Vergilemede ayırma nazariyesine dikkat edilerek emek gelirlerinin diğer gelir unsurlarına nazaran daha düşük oranlarla vergilendirilmesi gönüllü vergi uyumuna ve vergi adaletine doğrudan tesir edeceğinden bu hususta azami düzeyde düzenlemelere yer verilmelidir.

- Mükellefin gönüllü vergi uyumunu ve vergide adalet algısını doğrudan etkileyen vergi bilinci ve ahlakının topluma yerleştirilmesi için henüz daha küçük yaşlarda iken cemiyete bu hususta çeşitli eğitimler verilmelidir.
- Vergi uyumunu ve adaletini doğrudan olumsuz etkileyecek vergi aflarına oldukça az müracaat edilmeli, indirim, muafiyet ve istisna uygulamalarında mali güç ilkesine azami ölçüde dikkat edilmelidir.

Dolayısıyla genellik ve eşitlik ilkelerini zedeleyecek, mali dengeye zarar verecek, mükellefin uyum kararları altında yatan dinamiklere sorun teşkil edecek ve sosyal refaha olumsuz etki edecek her türlü uygulama ve girişimler engellenerek ya da asgari seviyeye çekilerek bu hususta vergi adaletini temin etmek üzere mükellefin beklenti, şikayet ve ihtiyaçlarını iletebildikleri düzenlemelere ağırlık verilmeli, kişiler arasındaki servet farkı giderilmeli, vergi yükü adaletli dağıtıldığına yönelik vergi bilinci, kültürü ve ahlakının yerleşmesine yönelik her türlü girişim yapılmalıdır.

KAYNAKÇA

- Anayurt, Ö. (2003). 1924 Anayasası'nda Temel Hak ve Hürriyetler. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 7(2).
- Atak, O. (2021). *Vergi Denetiminde Mükellef Hakları ve Türkiye'de Mükellef Haklarının Geliştirilmesine Yönelik Öneriler*. Ankara: Adalet Yayınevi.
- Atak, O., & Şahin, E. (2020, 02 10). *İngiltere, Fransa ve ABD'de Mükellef Haklarına İlişkin Uygulamalar ve Türkiye İle Karşılaştırma*. 10 11, 2023 tarihinde Vergi Algı: <https://vergialgi.com/ingiltere-fransa-ve-abd-de-mukellef-haklarina-iliskin-uygulamalar-ve-turkiye-ile-karsilastirma> adresinden alındı
- Atar, Y., & Çelik, Ö. (2018). Türkiye'de Anayasal Gelişmeler ve 1982 Anayasası. Y. Atar (Dü.) içinde, *Türk Anayasa Hukuku*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları (Yayın No:3761).

- Aykın, H. (2020, 05 15). *Mükellef Olarak Haklarınızdan Haberdar mısınız ?* 10 11, 2023 tarihinde Vergi Dosyası: <https://vergidosyasi.com/2020/05/15/mukellef-olarak-haklarinizdan-haberdar-misiniz/> adresinden alındı
- Bak, H., & Bedir, M. (2020, Ocak). Use Of Application Right In Tax Examinations In The Context Of Taxpayer Rights. *Vergi Raporu Dergisi*(244), s. 56-65.
- Bakar, F. (2011). Mükellef Hakları ve Türkiye’de Mükellef Haklarının Korunmasına Yönelik Öneriler. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bakar, F., Gerçek, A., & Mercimek, F. (2013). Vergilemede Adalet Normunun Çeşitli Ülke Anayasalarındaki Görünümü. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 5(2), s. 62-77.
- Bayramoğlu, S. (2024). Türkiye’de 2002-2023 Yılları Arasında Getirilen Vergisel Düzenlemelerin Mükellef Hakları Açısından İrdelenmesi. *Yayımlanmamış Doktora Tezi*. Tokat: Gaziosmanpaşa Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı.
- Biniş, M. (2015, Nisan). Vergi Adaletini Sağlamaya Yönelik Bir Araç: Esnaf Muaflığı. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(7), s. 52-63.
- Bülbül, G. (1987). Islahat Fermanı'nı Hazırlayan Sebepler ve Islahat Fermanı. *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), s. 157-179.
- Çağlar, K. (2019, Mayıs). Vergi İncelemesi Sürecinde Mükellef Hakları. *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*(185), s. 1-8.
- Çakan, S., & Avcı, O. (2021). Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararlarında Mükellef HaklarıI: Mülkiyet Hakkı ve Adil Yargılanma Hakkı. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 23(1), s. 639-678.
- Çetin, G., & Gökbunar, R. (2010). Mükellef Haklarına Vergi İdaresi Çalışanlarının Bakışı. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yöentim ve Ekonomi Dergisi*, 17(1), s. 23-46.

- Doğruyol, C. H. (2023, 10 10). Vergilendirme Sürecine İlişkin Yeni Kavramlar ve Teknolojinin Sürece Etkisi. *Vergi Algi*. 10 10, 2023 tarihinde Vergi Algi: <https://vergialgi.com/vergilendirme-surecine-iliskin-yeni-kavramlar-ve-teknolojinin-surece-etkisi> adresinden alındı
- Durmaz, A. (2023). Vergi Adaleti Kavramının Türkiye’de Uygulanan Vergi Politikalarındaki Etkinliği. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Egeli, H., & Dağ, M. (2012). Türk Vergi Hukuku Açısından Mükellef Haklarının Değerlendirilmesi. *Maliye Dergisi*(163), s. 130-146.
- Erol, A. (2011, Mayıs). Mükellef Hakları ve Evrensel Değerler. *Lebib Yalkın Mevzuat Dergisi*(89), s. 1-6.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2022, Aralık). Mükelleflerin Hakları ve Ödevleri, Elektronik Uygulamalar, Cezai Müeyyideler. *Yayın No:448*. Ankara, Türkiye: Mükellef Hizmetleri Daire Başkanlığı. 05 15, 2024 tarihinde www.gib.gov.tr adresinden alındı
- Genç, Y., & Yaşar, R. (2009, Ekim). Vergilemede Adalet ve Etkinlik İlişkisi. *Vergi Dünyası Dergisi*(338), s. 34-40.
- Gerçek, A., Gerger, G. Ç., Taşkın, Ç., Bakar, F., & Güzel, S. (2015). *Mükellef Hakları: Türkiye Perspektifi ve Geliştirilmesi*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Gerger, G. Ç., Bakar, F., & Gerçek, A. (2016). Türkiye’de Mali Müşavirlerin Mükellef Haklarına ve Gelir İdaresine Bakışını Etkileyen Faktörlerin Belirlenmesi. *Sosyaekonomi Dergisi*, 24(29), s. 45-71.
- Gök, M., Biyan, Ö., & Akar, S. (2013). Vergilemede Adalet İlkesinin Anayasal Temelleri ve Uygulamaya Yansımaları: Seçilmiş OECD Ülkeleri Açısından Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXXIV(1), s. 269-292.

- Güran, M. C. (2004). Vergilemede Adalet ve Gelir Vergisi Uygulaması. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi*, 22(2), s. 243-265.
- Hepaksaz, E., & Akdemir, T. (2010, Ocak-Temmuz). Türkiye’de Yeni Anayasa Tartışmalarının ve 1982 Anayasası’nın Vergisel Hükümlerinin Toplumsal Sözleşme Teorisi Açısından Değerlendirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*(35), s. 119-147.
- İlal, E. (1968). Magna Carta. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 34(1-4), s. 210-242.
- İnan, A. (2008). Türkiye’de Vergilerin Meşruiyetinin Sağlanmasında Mükellef Haklarının Önemi ve Anayasal Dayanaklarının Belirlenmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı.
- Kaba, H., Beşel, F., & Gürdal, T. (2018). Taxpayers’ Rights in Turkey and Selected Countries. *International Congress on Political, Economic and Social Studies (ICPESS). Volume II*, s. 301-331. İtaly/Venice: Pesa Publication.
- Karaca, C., & Demirgil, B. (2014). Vergilemede Mükellef Hakları ve Vergi İnceleme Elemanlarının Mali Sorumlulukları. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(1), s. 365-381.
- Karakaş, M. (2019). Mükelleflerin Vergi Adaletine İlişkin Bakış Açıları: Diyarbakır ve Yalova Örneği. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21(1), s. 16-36.
- Kargı, V., & Yüksel, C. (2010). Türkiye’de Vergi Aflarının Vergi Adaleti ve Mükellefler Üzerine Etkileri. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 54. Seri* (s. 24-44). İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi.
- Kılıç, Ö. (2018, Mart-Nisan). Türkiye’de Vergi Adaleti. *Akademik Bakış Dergisi*(66), s. 396-411.

- Kısa, Ö., & Kartalcı, K. (2022). Mükellef Haklarının Türkiye'de ve Seçilmiş Bazı Ülkelerde Karşılaştırmalı Bir Değerlendirmesi. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 5(1), s. 15-32.
- Kumrulu, A. G. (1979). Vergi Hukukunun Bir Kısım Anayasal Temelleri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 36(1-4), s. 147-162.
- Mercan, S. (2006). Vergi Adaleti ve Türk Vergi Sisteminin Vergi Adaleti Açısından Değerlendirilmesi. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü .
- Özkul, F. (2023). 1961 Anayasası'nın Türk Anayasacılığındaki Yeri ve Önemi. *Hasan Kalyoncu Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 13(25), s. 15-61.
- Pamir, A. (2004). Osmanlı Egemenlik Anlayışında Senedi İttifak'ın Yeri. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 53(2), s. 61-82.
- Peran, T., & Gümüş, İ. (2017). Sosyal Politika Açısından Vergi Adaleti: Kuramsal Bir Tartışma. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(5), s. 184-191.
- Sandalcı, U. (2022). Mükellef Haklarının Farkındalığına İlişkin Alan Araştırması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(1), s. 332-356.
- Sarıkaya, M. Z. (2023). Osmanlı Devleti'nde Yeni Bir Yapılanma: Tanzimat Fermanı. *DTFC Dergisi*(100. Yıl Özel Sayısı), s. 60-91.
- Şahin, D., & Cenikli, E. (2015, January-March). The Views of Tokat Tax Office Employees Regarding the Rights and Obligations of Taxpayers. *Sosyoekonomi Dergisi*(1), s. 25-54.
- Tekbaş, A. (2010). Vergi Kanunlarının Tabi Olduğu Anayasal İlkeler. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12(Özel Sayı), s. 123-191.
- Tekin, A. (2016). Seçilmiş Bazı OECD Ülkelerinde Mükellef Hakları: İngiltere, ABD, Avustralya ve Kanada. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(7), s. 1989-1999.
- Tepe, B. (2014). Taxpayer Rights And World Implementations. *Vergi Raporu Dergisi*(181), s. 9-27.

- Topal, M. H. (2016, Temmuz). Vergi Adaleti Algısı: Gelir Vergisi Mükellefleri Üzerine Bir Araştırma. *Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Dergisi*, 9(2), s. 149-172.
- Topuzkanamış, E. (2012). Yeniden Paylaşım, Vergilendirme ve Adalet. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 14(1), s. 103-131.
- Türkay, İ. (2018, 12 24). Türk Vergi Sisteminde Mükellef Hakları-1. *Vergi Algı*. 10 11, 2023 tarihinde Vergi Algı: <https://vergialgi.com/turk-vergi-sisteminde-mukellef-haklari-1> adresinden alındı
- Üyümez, M. E., & Bişgin, A. (2016). A Comparative Analysis Of Taxpayer Rights In Turkey And The Usa. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(2), s. 66-75.
- Yamaç, M. (2014). İlk Anayasa (Kanun-i Esasisi). *BJSS Balkan Journal of Social Sciences*, 3(5), s. 54-68.
- Yücedoğru, R. (2007). Türk Vergi Sistemi Açısından Mükellef Hakları. *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Maliye Anabilim Dalı.

BALKAN TURU DENEYİMİNİN DİJİTAL YANSIMALARI: ŞİKAYETLERİN ANALİZİ

Digital Reflections of the Balkan Tour Experience: Analysis of Complaints

Serhat AYDIN

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Turizm İşletmeciliği Bölümü, serhat.aydin@bilecik.edu.tr, Bilecik / Türkiye <https://orcid.org/0000-0001-6646-7656>

Selin ÖGEL AYDIN

selinogel@gmail.com, Bilecik / Türkiye <https://orcid.org/0000-0001-5152-8428>

Doi: <https://doi.org/10.33723/rs.1652905>

Aydın, S. & Ögel Aydın, S. (2025). Balkan turu deneyiminin dijital yansımaları: şikâyetlerin analizi, R&S - Research Studies Anatolia Journal, 8(2). 283-310.

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi/ Arrived Date: 06.03.2025

Kabul Tarihi / Accepted Date: 30.04.2025

Yayınlanma Tarihi / Published Date: 30.04.2025

ÖZ

Bu araştırmanın amacı, Balkan turuna yönelik şikayetleri analiz etmektir. İlgili yazında seyahat acentesi, tur rehberi ve paket turlara yönelik şikayetlerin analiz edildiği araştırmalarının aksine spesifik olarak Balkan turlarına yönelik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu araştırmada Balkan turu şikayetleri sıklık, destek, yorum ve görüntülenme sayısı, cinsiyet dağılımı ve içerik parametreleri kapsamında analiz edilmiştir. Araştırmaya ait veri şikayetlerin yayınlandığı bir internet sayfasından elde edilmiştir. İçerik analizi sonucunda Balkan turu şikayetleri seyahat acentesi, ulaşım, konaklama, tur rehberi ve tur temalarıyla açıklanmıştır. Balkan turuna yönelik şikayetler en fazla kadın katılımcılar tarafından iletilmiştir. Şikayetler düzensiz olsa da artış yönünde bir grafiğe sahiptir. En fazla şikâyet 2024 yılında yayınlanmıştır. Balkan turu şikayetlerinin en az ve en fazla görüntülenme, destek ve yorum aldıkları sayılar tespit edilmiştir. Araştırmanın sonunda özellikle seyahat acentesi ve tur rehberi olmak üzere ilgili turizm paydaşlarına ve araştırmacılara öneriler sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Balkan Turu, Seyahat Acentesi, Tur Rehberi, Şikâyet

ABSTRACT

This study aims to analyze complaints about Balkan tours. In the relevant literature, unlike the studies analyzing complaints about travel agencies, tour guides and package tours, there is no research specifically on Balkan tours. In this study, Balkan tour complaints were analyzed in terms of frequency, support, number of comments and views, gender distribution and content parameters. The data for the study was obtained from a website where complaints were published. As a result of the content analysis, Balkan tour complaints were explained with the themes of travel agency, transportation, accommodation, tour guide and tour. Complaints about the Balkan tour were mostly written by female tourists. It was observed that the complaints had an upward graph, albeit irregular. The most complaints were published in 2024. The minimum and maximum number of views, support and comments of Balkan tour complaints were determined. At the end of the research, recommendations were presented to relevant tourism stakeholders and researchers, especially travel agencies and tour guides.

Keywords: Balkan Tour, Travel Agency, Tour Guide, Complaint

GİRİŞ

Günümüzde paket turlar, görece değişen avantaj ve dezavantajları olsa da oldukça fazla tercih edilmektedir. Paket turların farklı temaları, konaklama, destinasyon ve kapsam seçenekleri bulunmaktadır. Balkan turları ise farklı bölgelerde faaliyet gösteren seyahat acentası tarafından satışı yapılan yurt dışı kültür turu kapsamındadır. Tercih edilmesinde yakın bir coğrafya oluşu, vize sorununun olmaması, kültürel mesafenin yakın olması gibi nedenlerin sıralanabileceği Balkan turları, birçok seyahat acentası tarafından insanların ilgisine sunulmaktadır. Hal böyle olunca Balkan turları zamanla daha fazla tercih edilen bir fenomen halini almıştır. Daha fazla insanın tercih etmesi beraberinde farklı sorunları da gündeme getirebilmektedir. Nitekim turizm sektörü ulaştırma, konaklama, yeme-içme gibi farklı unsurların bir arada yönetilmesini gerektiren bir operasyondur. Seyahat acentalarının tur satışı, tur operatörlerinin planlaması, farklı ülkelerin sınır kapılarından geçiş, konaklama gibi süreçlerin yürütülmesi operasyonun bir parçasıdır. Şüphesiz insanlar turizm deneyiminin sorunsuz ve olumlu geçmesini beklemektedir. Bunun aksine istenmeyen durumlar bu tarz uluslararası turizm hareketlerinde her zaman var olmaktadır. Bu bakımdan olumsuz durumların anlaşılması, tespit edilmesi, değerlendirilmesi önemlidir.

Bu araştırmanın amacı Balkan turu deneyimine sahip bireylerin karşılaştığı olumsuz durumları ve şikayetleri değerlendirmektir. Bu araştırmanın yapılmasındaki temel nedenlerden biri, araştırmacıların Balkan turu deneyimi ve gözlemleridir. Buradan hareketle yaşanan olumsuzlukların hangi alanlarda yoğunlaştığı, benzerlik gösterdiği sorgulanmıştır. İlgili yazında sunulduğu üzere, Balkan turlarına yönelik böyle bir araştırmanın kurgulanmaması araştırmanın ilgili yazına katkı sağlaması bakımından önemli kabul edilmiştir.

Bu araştırmanın ilk bölümünde turizm sektörüne yönelik şikayetlerin analiz edildiği araştırmalar özetlenmiştir. Sonrasında araştırma yöntemi kapsamında araştırma sorusunun oluşma aşaması, veri toplama, veri analizi ve rapor edilmesine yönelik bilgiler sunulmuştur.

Araştırmanın bulgu ve tartışma bölümünden sonra araştırma sonuçları, ilgili yazınla ilişki kurularak sunulmuştur. Sonuç bölümünde seyahat acentaları, tur rehberleri ve ilgili araştırmacılara öneriler yer almaktadır.

İLGİLİ YAZIN

Günümüzde tüketici, müşteri veya kullanıcı değerlendirmeleri için farklı platformlar bulunmaktadır. Bilindiği üzere bazılar spesifik bir alana yönelik olurken bazıları ise her sektöre açık bir pozisyonadadır. Örneğin, Google üzerinden farklı işletmelerin ürün ve hizmetlerine yönelik yorum yapılırken, Hotels.com yalnızca konaklama işletmeleri üzerinedir. Bu platformlar kullanıcıların değerlendirmelerini olumlu veya olumsuz olarak da sınıflandırabilir. Bu araştırma kapsamında yalnızca olumsuz durumları içeren, şikayetlerin aktarıldığı “sikayetvar.com” internet sayfası üzerinden yorumlar değerlendirmeye alınmıştır. İşletmeler için kullanıcı şikayetleri kendilerini geliştirmek adına verimli bir denetim mekanizmasıdır. Ek olarak şikayetlerin toplandığı bu sayfa, işletmelere ve kullanıcılara her geçen gün daha fazla veri sunmaktadır. Şikayetlerin incelenmesi akademik bağlamda da oldukça yoğun ilgi görmüştür. Bu bölümde yalnızca “sikayetvar.com” üzerinden elde edilen veriyle yapılan araştırmalar aktarılmıştır. Söz konusu internet sayfasına bakıldığında farklı akademik araştırmaların yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmaların çeşitli sektörler ve hizmetler üzerine yapıldığı görülmektedir. Bu araştırmalarda ele alınan şikayetler, vakıf ve devlet üniversiteleri (Cevher, 2016; Kölgeliler ve Türk, 2022), özel ve devlet hastaneleri (Şantaş vd., 2019; Gündüz ve Hoşgör, 2019), akıllı telefonlar (Pajo ve Selvi, 2019), elektronik ticaret işletmeleri (Bayır, 2022), kütüphane hizmetleri (Polat, 2023), sağlık hizmetleri (Argan ve Arıcı, 2019; Mutlu ve Şentürk, 2023; Aslan ve Önal, 2023), bankacılık hizmetleri (Güler ve Marşap, 2019), ulaştırma ve kargo hizmetleri (Kızılırmak, 2023), kripto para kullanıcıları (İli, 2025), havayolu firmaları (Yılmaz ve Bal, 2022) gibi farklı alanlarda gerçekleşmiştir.

Bu bölümde incelenen araştırmalar turizm alanıyla sınırlandırılmıştır. Diğer bir ifadeyle bu bölümde aktarılan tüm araştırmalar turizm ve sikayetvar.com odaklıdır.

Bu araştırmaların ilkinde Unur vd. (2010), seyahat acentaları aracılığıyla satın alınan paket turlara yönelik şikayetleri içerik analizi ile belirlemişlerdir. Selvi vd. (2012) ise devre mülk ve devre tatil satın alımı yapan müşterilerin şikayetlerini içerik analizi tekniğiyle incelemişlerdir. Ulaşım sektörüyle ilgili diğer araştırmada Akay ve Türkay (2014), araç kiralama işletmelerine yönelik şikâyetleri içerik analizi ile tespit etmişlerdir. Devamında Arpacı vd. (2015), helal turizm kapsamında faaliyet gösteren otel işletmelerine yönelik şikayetleri kategorize etmişler ve yıllara göre sıklıklarını saptamışlardır. Limon ve Arpacı (2016), seyahat acentalarına yönelik müşteri şikâyetlerinin kategorilerini ve sıklığını içerik analizi tekniğiyle tespit etmişlerdir. Aynı yıl içinde benzer şekilde Kutluk ve Arpacı (2016), gömülü teori ve içerik analizi tekniğiyle seyahat acentalarından hizmet alan müşterilerin şikayetlerini kategorize etmişlerdir. 2016 yılındaki son araştırma ise Aylan vd. (2016) tarafından termal otel işletmelerine yönelik şikayetlerin kategorilerini tespit etmek ve bu şikayetlerin cevap oranları belirlemek amacıyla yapılmıştır. Temizkan ve Ar (2017) ise turist rehberlerine yönelik şikayetleri içerik analizi tekniğiyle tespit etmişlerdir. Devamındaki yıl içinde ilk araştırmada Avcı ve Doğan (2018), tur operatörlerinden hizmet satın alan müşterilerin turist rehberlerine yönelik şikayetlerini içerik analiz ile keşfetmişlerdir. Diğer araştırmada Tanrısever (2018), paket tur satın alan müşterilerin şikayetlerini içerik analizi ve Kappa katsayısı tekniğiyle tespit etmiştir. Bir sonraki yılda Kanlı (2019), paket tura katılan bireylerin tur rehberleriyle ilgili şikayetlerini içerik analizi tekniğiyle saptamıştır. Paket turun içeriğine yönelik herhangi bir veriye rastlanmamıştır. Ünal (2019) ise nitel ve nicel analiz tekniklerini kullanarak otel işletmelerine yönelik tespit ettiği şikayetleri sınıflayarak, bu araştırmada şikâyet kategorileri ile cinsiyet değişkenine yönelik ilişkiyi sorgulamıştır. Bu yıl yapılan son araştırmada Saraç ve Türkay (2019), turistlerin Antalya'daki turizm beldelerine yönelik altyapı, üstyapı ve çevre sorunlarına yönelik şikayetlerini tespit

etmişlerdir. 2020 yılına gelindiğinde önceki yıllara göre daha fazla araştırma gerçekleştirilmiştir. Argan ve Dursun (2020), etkinlik bileti satın alan müşterilerin şikayetlerini nitel araştırma deseniyle tespit etmişlerdir. Zengin ve Haliloğlu (2020), Sakarya’da faaliyet gösteren konaklama işletmelerine yönelik olumsuz yorumları ve şikayetleri içerik analizi tekniğiyle sınıflandırmışlardır. Diğer araştırmada Ünal vd. (2020), Marmara Bölgesi’nde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı otel işletmelerine yönelik şikayetleri içerik analizi tekniğiyle tespit etmişlerdir. Atasoy (2020), Balıkesir Erdek’te faaliyet gösteren otellere yönelik şikayetleri, Nazlı (2020) ise seyahat acentalarına yönelik şikayetleri içerik analiziyle saptamıştır. Devam eden yılda yalnızca Uçar ve Kırhasanoğlu (2021), Doğu Karadeniz’de faaliyet gösteren beş yıldızlı otellere yönelik müşteri şikâyetlerini içerik analizi ile kategorize etmişlerdir. 2022 yılında yapılan dört araştırmadan ilkinde Özbay ve Sarıca (2022), uluslararası zincir yiyecek-içecek işletmelerine yönelik şikayetleri demografik ve içeriğe yönelik parametrelerle tespit etmişlerdir. Diğer araştırmada Ceylan ve Gençler (2022), devre tatil sistemine kayıtlı otel işletmelerine yönelik müşterilerin şikâyetlerini içerik analizi tekniğiyle saptamışlardır. Aynı yıldaki son iki araştırmada Arpacı (2022), Karadeniz turlarına yönelik şikayetleri kategorik ve sıklık bağlamında içerik analizi ve Kappa katsayısı tekniğiyle tespit etmiştir. Sonuncu araştırmada Arpacı ve Kutanis (2022), konaklama işletmelerine yönelik müşteri şikayetlerini hizmet kalitesi bağlamında incelemiş, bu şikayetlerin yoğunlaştığı konuları ve sıklıklarını tespit etmişlerdir. Daha güncel bir araştırmada Kızılcan vd. (2023), Antalya’da faaliyet gösteren bir havayolu şirketine yönelik yolcu şikâyetlerini içerik analizi ve demografik değişkenler bağlamında sınıflandırmışlardır. Arıkan (2023) ise otel işletmelerinin rekreasyon ve animasyon hizmetlerine yönelik şikayetlerini içerik analizi tekniğiyle değerlendirmiştir. Bu araştırmaların sonuna gelirken Kesim ve Yılmaz (2024), farklı turistik destinasyonlarda turizm faaliyetine katılan engelli bireylerin karşılaştıkları sorunları belirlemişlerdir. Gürbüz (2024), karayolu ulaşımı sektöründe faaliyet gösteren şirketlere

yönelik şikayetleri içerik analiziyle değerlendirmiştir. Son olarak Ceylan ve Uzun (2024), Ankara'da faaliyet gösteren otel işletmelerine yönelik şikayetleri içerik analiziyle incelemişlerdir.

Bu bilgilerden hareketle ilgili yazında yöntem ve analiz noktasında benzerliğin ortaya çıktığı söylenebilir. 2010 yılında başlayan araştırmalar bugüne kadar devam etmiştir. Turizmin farklı unsurlarıyla yapılan bu araştırmalarda genellikle farklı şehirlerde faaliyet gösteren otel işletmeleri, seyahat acentaları, paket tur, tur/turist rehberleri, ulaştırma hizmetleri özelinde sorgulamalar yapılmıştır. Paket turlara yönelik araştırmalarda yurt içi ve yurt dışı olmak üzere ayırım yapılsa da yurt dışı paket turların herhangi bir kısıtlaması bulunmamaktadır. Bilindiği üzere yurt içi ve yurt dışı paket turlar farklı kategorilerde seyahat acentaları tarafından satılmaktadır. Bu araştırma da ise ilgili yazında göz ardı edildiği üzere Balkan turlarına yönelik şikayetler incelemeye alınmıştır.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Bu araştırmanın amacı Balkan turu şikayetlerini analiz etmektir. Diğer bir ifadeyle yurt dışı kültür turu kapsamında seyahat acentaları tarafından satılan Balkan turlarına yönelik şikayetleri farklı parametrelerle analiz etmek araştırmanın başlıca amacını oluşturmaktadır. Bu araştırma ikincil veriye dayanan keşifsel ve betimsel bir çalışmadır. Nitel araştırma desenlerinde genellikle tercih edilen içerik analizi ile veri değerlendirilmiştir. Bu araştırmada analiz, verinin hepsi toplandıktan sonra yapılmıştır. Bu durum mikro analiz olarak tanımlanmaktadır (Corbin ve Strauss, 2014:188). Nitel araştırmada veri farklı aşamaları izleyerek analiz edilmektedir. Bu aşamalar, veri kodlamak, temalara ulaşmak, kod ve temaları düzenlemek, bulguları tanımlamak ve yorumlamak şeklindedir. Veri kodlamada ise standartlaştırılmış bir yol zorunlu olmamakla birlikte farklı şekillerde yapılabilir (Yıldırım ve Şimşek, 2021:256). Bazı araştırmacılar kod ve temalar için olması gereken sayıları ifade etseler de (Patton, 2014: 453; Miles ve Huberman,

2016: 76) genellikle nitel araştırmalar için alt kod, kod ve tema için öngörölmüş bir sayı bulunmamaktadır. Nitekim nitel araştırmaların temel amacı araştırma sonuçlarını sayısalılaştırmak değildir (Glesne, 2013: 264). Bunun aksine nitel araştırmalarda amaç mümkün olduğunca içeriğe odaklanarak anlamları keşfetmek, anlamak ve tanımlamaktır (Bogdan ve Biklen, 2007: 8). Diğer bir ifadeyle araştırma elde edilen dokümanların analizi ve bulguların daha geniş anlamını yorumlayarak açıklama ve temalar için verilerin analiz edilmesi temelinde ilerlemelidir (Creswell, 2014: 212). Bu doğrultuda özellikle veri kodlama aşamasında kodlara yönelik bir sıklık(frekans) analizi yapılmamıştır. Herhangi bir kodun çok fazla veya çok az elde edilmesinden ziyade, temalara olan uygunluğu denetlenmiştir.

Nitel araştırmalara ve veri analizine ilişkin bu bilgilerden hareketle araştırma süreci açıklanmıştır. Bu araştırmanın yapılmasındaki temel neden araştırmacıların deneyimi ve gözlemleridir. Bu kapsamda araştırmacıların yakın çevresinden farklı zamanlarda Balkan turuna katılmış bireylerden ve araştırmacıların Balkan turunu deneyiminden elde edilen veri araştırmanın ilk aşamasını oluşturmuştur. Tahmin edileceği üzere karşılaşılan olumsuz durumların bir araya geldiği platform olarak ise “şikayetvar.com” belirlenmiştir. Bu platform, belirli bir konuda şikayetlerin iletildiği ve çözüm beklendiği bir çevrimiçi ortamdır. Araştırmanın ikinci aşamasında elde edilen deneyim, gözlem ve ilgili yazın incelemesi sonucu Balkan turlarına yönelik şikâyet, olumsuzluk gibi durumları konu edinen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Diğer aşamada araştırmacılar tarafından 01.03.2025 tarihinde “Balkan turu, Balkanlar, Balkanlar ve Tur, Balkan Paket Turu” anahtar kelimeleriyle 432 Balkan turu şikâyeti internet sayfası üzerinden elde edilmiştir. Bu şikayetlerin toplam sayısı 715 iken içeriğine bakıldığında tümünün Balkan turu ile ilgili olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle araştırmaya dahil edilen veriler, bazı sınırlılık ve kısıtlarla elde edilmiştir. Araştırmanın ikincil verisi bu şekilde elde edilmiştir.

Veri toplama aşaması sonrası verinin, veri analizine uygun hale getirilmesi için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Veri analizi süreci iki araştırmacıyla ayrı şekilde gerçekleştirilmiştir. Alt kodların, kodların ve temaların oluşturulma sürecinden sonra bir araya getirilen bulgular, karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Araştırma kapsamında Balkan turlarına yönelik şikayetlerin sayısı, şikayetlerin hangi konularla ilişkili olduğu, şikâyet konularının hangi sıralamada yer aldığı, şikayetlerin yıllara göre sıklığı, şikâyetin kim tarafından ya da kimle yapıldığı, araştırma kapsamındaki analiz parametrelerini oluşturmaktadır.

Bu araştırmanın geçerliliği ve güvenilirliğini sağlamak amacıyla araştırma süreci detaylı ve şeffaf bir şekilde açıklanmıştır. Araştırmacıların kişisel deneyimi ve gözlemleri ise uzun süreli etkileşimi göstermektedir. Bu çalışmada bir diğer strateji üçgenlemedir. Araştırma verisinin hem araştırmacı deneyimi hem de ikincil veriye dayanması buna örnek olarak gösterilebilir. Verinin farklı zaman ve kaynaklardan elde edilmesinin yanında, birden fazla araştırmacının kodlama sürecine dahil olduğu bir süreç uygulanmıştır. Farklı araştırmacıların kodlama sürecini gerçekleştirmesi araştırmacı yanlılığını en aza indirme amacını taşımaktadır. Son olarak araştırmanın literatürü, şikâyetlere yönelik ikincil veri ise amaçlı örneklemi göstermektedir. İfade edilen bu stratejiler ile araştırmanın doğruluğunun, inandırıcılığının ve aktarılabilirliğinin artırıldığı söylenebilir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI ve YORUM

Bu araştırma kapsamında ilk olarak Balkan turunu yönelik şikayetlerin hangi yıllarda ve sıklıkta yazıldığına, şikâyete yönelik destek ve yorum sayılarına, şikayetleri yazanların cinsiyetlerine ve görüntülenme sayılarına ilişkin niceliksel bulgular aktarılmıştır. Devamında içerik analizi ile elde edilen kod ve temalara ilişkin verilerin yer aldığı tablo bulunmaktadır.

Tablo 1. Balkan Turu Şikayetlerinin Yılları ve Sıklıkları

Şikayetlerin Yayınlandığı Yıl	Sıklık
2022	51
2023	186
2024	190
2025	5
Toplam	432

Balkan turunu yönelik şikayetler en fazla 2024 yılında yapılmıştır. Şikayetlerin her geçen yıl arttığı gözlemlenmektedir. 2022 yılına yönelik şikayetlerin küresel pandemi sonrası zaman dilimine denk geldiği düşünülürse diğer yıllara göre az olması normal karşılanabilir. Tablo 2’de analiz edilen şikayetlere yönelik destek ve yorum sayıları sunulmuştur.

Tablo 2. Şikayetlerin Destek ve Yorum Sayıları

Şikayetlerin Destek Sayısı	Şikayetlere Yönelik Yorum Sayısı
323	72

Söz konusu internet sayfasında kullanıcı şikayetlerine yönelik destek ve yorum yapılabilir. Destek, başka bir kullanıcıya yardımcı olduğu veya aynı görüşte olduğunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Yorum ise şikâyetin altına yazılan diğer kullanıcı görüşleridir. Bu tablo incelenen şikayetlerin yalnızca mağdur olan kişiyi ilgilendirmediğini, farklı kullanıcıların da etkileşiminin olduğunu veya aynı sorunla karşılaştığını gösterebilir. Kullanıcıların destek sağlaması yalnızca şikâyetin altındaki bir simgeye onay vermesi ile olurken, yorum için üyelik gereken bir durum bulunmaktadır. Dolayısıyla yorum sayılarının artması şikayetlerin daha fazla üyeye ulaştığını göstermektedir. Bu araştırmada analiz edilen şikayetlere yönelik verilen destek sayısı en çok 16 ve yapılan yorum sayısı en çok 5 olarak tespit edilmiştir. Tablo 3’de ise şikayetleri yazanların cinsiyetlerini gösteren demografik bilgiler sunulmuştur.

Tablo 3. Şikayetler Sayılar ve Cinsiyet Bilgileri

Cinsiyet	Şikâyet Sayıları/Yüzde
Erkek	158/ %36,57
Kadın	274/ %63,43
Toplam	432/ %100

Tablo 3'ten hareketle Balkan turuna yönelik şikayetlerin en fazla kadın katılımcılar tarafından yazıldığı tespit edilmiştir. Araştırma bulgularının bu kısmında son olarak Tablo 4'te şikayetlerin görüntülenme sayıları aktarılmıştır.

Tablo 4. Şikayetlerin Görüntülenme Sayıları

Görüntülenme Aralığı	Şikâyet Sayısı
0-999 (487)	1
1000-1999	27
2000-2999	77
3000-3999	90
4000-4999	61
5000-5999	64
6000-6999	28
7000-7999	22
8000-8999	15
9000-9999	11
10000-10999	10
11000-11999	5
12000-12999	4
13000-13999	2
14000-14999	2
15000-15999	1
16000-16999	-
17000-17999	2
18000-18999	3
19000-19999	2
20000-20999	1
21000-21999	-
22000-22999 (22355)	1

Tablo 4'te görüldüğü üzere şikâyet görüntülenmelerinde yoğunluk 1.000 ile 11.000 aralığında gerçekleşmiştir. En az görüntülenen şikâyet 487 kez, en fazla görüntülenen şikâyet ise 22.335 kez olarak belirlenmiştir. Bu görüntülenme sayılarından hareketle şikayetlerin etkisinin oldukça geniş olduğu ifade edilebilir. Şikayetlerin herkesin görebileceği şekilde yayınlanması, diğer kullanıcıların da Balkan turu hakkında ayrıntılı bilgi edinmelerini sağlamaktadır.

Tablo 5. Elde Edilen Kod ve Temalara İlişkin Veriler

Ana Tema	Alt Tema		Kod
Seyahat acentesi şikayetleri	Planlama şikayetleri		Turun İptali ve Ertelenmesi, Tarih Değişikliği, Tur İçeriğinin Değiştirilmesi, Dönüş Tarihi Değişikliği, Havayolu Firması Değişikliği, Yanlış Planlama, Farklı Acente Katılımcılarının Bileştirilmesi
	Personel şikayetleri		Hakaret Etme, Saygısız, Anlayışsız ve İlgisiz Tavrı, Ciddiyetsiz, İletişim Eksikliği, Müşteri Hizmetlerinin Kaba Tavrı, Müşteri Hizmetlerine Satış Sonrası Ulaşamama, Fiziksel Taciz, Tehdit, Yardımcı Olmama
	Satış stratejisi şikayetleri		Yanlış ve Eksik İade Politikası, Ücret İadesinin Yapılmaması, Yanlış Fiyat Politikası, Sözleşme Dışı Uygulamalar, Fiyatlandırmada Farklılık, Yüksek Fiyat, Fatura Vermeme, Fiyat Farkı Talebi, Maddi Zararın Karşılanmaması
	İletişim şikayetleri		Eksik ve Yanlış Bilgilendirme, Yanıltıcı, Yetersiz, Geç Bilgilendirme, Programın Yanlış ve Eksik Aktarılması, Konaklama Bilgilerini Paylaşmama,
Ulaşım şikayetleri	Karayolu şikayetleri	Araç şikayetleri	Eski, Kirli, Kırık Koltuklar, Wi-Fi Olmaması, Konforsuz, Emniyet Kemerinin Olmaması, Sürekli Arıza Durumu, Yetersiz Bagaj, Klima Sorunu, Lastik Patlaması, Güvenlik Önlemlerinin Alınmaması, Hijyen Sorunları
		Şoför şikayetleri	Yetersiz Sayı, Trafik Kurallarına Uymama, Can Güvenliğini Tehlikeye Atma, Kaba Tavrı, Yabancı Dil Eksikliği, Sınırlı ve Saygısız Davranış
		Diğer şikayetler	Uzun Yolculuk Saatleri, Uyumsuz Mola Yerleri, Sağlık Sorunları, Sınır Kapılarında Bekleme Sürelerinin Uzunması, Eşyaların Araçta Kaybolması, Mola Sürelerinin Uzunluğu, Planda Aksama, Eşyaların Maddi Zarara Uğraması, Trafik Kazası, Yaralanma
	Havayolu şikayetleri		Tercih Edilen Firmaların Kalitesiz Hizmet Sunması, İlgisiz, Umursamaz ve Kaba Tavrı, Kişisel Eşyaların Kaybolması, Bagajların Gelmemesi, Kapasiteden Fazla Satış Yapılması, Havalimanı Bekleme Sürelerinin Uzunluğu, Uzun Gecikme Süreleri
Konaklama şikayetleri	Oda şikayetleri		Küf ve Rutubet Kokusu, Hijyen, Sıcak Su Olmaması, Yatak-Havlu-Nevresim Hijyen Sorunları, Kötü Koku, Tuvalet ve Banyo Sorunları, Böcek ve Örümcek Ağı Olması, Klima Sorunu, Küçük, Havasız
	Yeme-İçme şikayetleri		Sağlıksız, Özensiz ve Kötü Yemek, Kalitesiz Yemek, Bayat Yemek, Yetersiz, Tekdüze Menü, Niteliksiz, Sağlık Sorunları (İshal, Kusma, Zehirlenme, Ateş, Alerjik Durumlar)
	Personel şikayetleri		Kötü, Kaba, İlgisiz, Aşağılayıcı Davranışlar, Yabancı Dil Eksikliği
	Genel şikayetler		Şehir Merkezinden Uzak Konum, Yıldız Olmaması, Gürültülü Ortam, Asansör Olmaması, Wi-Fi Olmaması, Hijyen ve Sanitasyon Sorunları, Niteliksiz, Yetersiz, Aktivitenin Olmaması, Kişisel Eşyaların Çalınması, Güvenlik Sorunları, Gerekli Olanaklardan Yoksun
Tur rehberi şikayetleri	Olumsuz özellik şikayetleri		Bilgisiz, Deneyimsiz, İsteksiz, Umursamaz, Uyumsuz, Kibirli, Sorumsuz, İlgisiz, Adaletsiz Tutum, Politik, Manipülatif, Sıkıcı ve Aşırı Anlatım Tarzı
	Yetersizlik şikayetleri		Yabancı Dil, Tarihi Bilgi, Konum Bilgisi, Çözüm Odaklılık, Serbest Zaman Planlama, Tur Planlama, İletişim
	Etik dışı davranış şikayetleri		Kaba, Küfürlü Konuşma, Kavgacı, Bağırma, Hakaret Etme, Tehdit, Tartışmacı, Alaycı, Küçük Düşürücü, Asık Suratlı, Şiddete Eğilimli, Karşı Cins Yönelik Kötü Davranış, Azarlama, Laf Sokma, Tavrı Alma, Surat Asma

	Meslek etiğine aykırılık şikayetleri	Rehberlik Lisansı Olmayan, Yasa Dışı, Korsan Rehber, Karşılama ve Uğurlama Yapmayan, Keyfi Olarak Program ve Güzergâh Değiştiren, Zorla Bahşiş Toplaması, Ekstra Tura Mecbur Bırakma, Alışverişe Zorlama, Ekstra Turlarda Fazladan Ücret Toplama
Tur şikayetleri	Aktivite şikayetleri	Fazladan Ücret Talebi, Programda Yer Alan Aktivitelerin Yapılmaması, Ekstra Turlara Katılımın Zorunlu Tutulması, Plansız Ekstra Tur Satılması, Ekstra Turların Zorunlu Şekilde Yansıtılması,
	Yeme-İçme şikayetleri	Sağlıksız ve Kötü Yemekler, Özensiz, Niteliksiz, Zehirlenme, Aynı Yemeklerin Sunulması, İlgisiz Personel,
	Planlama şikayetleri	Programda Ani Değişiklik, Programa Uymama, Kısıtlı ve Yetersiz Serbest Zaman, Yanlış Planlama, Konaklamada Değişiklik, Gezilecek Yerlerde Değişiklik, Farklı Turların Katılımcıları Birleştirme, Kalkış-Variş Saatlerinde Gecikme,
	Diğer şikayetler	Hırsızlık, Kültürel Bir Yanının Olmaması, Uzun Süren Yolculuk Süreleri, Sınır Kapılarında Aşağılayıcı ve Kötü Tavır, Uzun Bekleme Süreleri, Standart Olmayan Muamele, Yanlış Fiyatlandırma, Ücrete Dahil Hizmetlerden Yararlanamama, Gümrük Problemleri, Resmi Görevlilerin Rüşvet Alması, Sınır Kapılarında Uzun Sıraların Oluşması

Veri analizi ve kodlama süreci sonunda beş temaya ulaşılmıştır. Bu temalar sırasıyla, seyahat acentesi, ulaşım, konaklama, tur rehberi ve tur şikayetleri şeklindedir. Seyahat acentesi teması, Balkan turu satın alımı öncesi ve sonrasında muhatap olunan işletmeyi, ulaşım teması Balkan turunun başlangıcı ve bitişi arasında kullanılan vasıtaları, konaklama teması Balkan turu süresince yapılan konaklamayı, tur rehberi teması Balkan turu boyunca katılımcılara eşlik eden görevli turist rehberini ve son olarak tur teması ise Balkanlarda yapılan tur aktivitesini ifade etmektedir.

Seyahat acentesi teması, planlama, personel, satış stratejisi ve iletişim şikayetleri alt temalarından oluşmaktadır. Ulaşım teması şikayetleri, havayolu ve karayolu alt temalarıyla açıklanmıştır. Karayolu ulaşımını oluşturan kodlar ise araç, şoför ve diğer durumlardan oluşmaktadır. Konaklama teması, oda, yeme-içme, personel ve genel şikayetler alt temalarından oluşmaktadır. Oda, Balkan turu katılımcılarının konakladığı otel odalarına ait kodlardan oluşmaktadır. Yeme-içme ise yalnızca konaklama süresinde otel işletmesinde yapılan yeme-içme faaliyetini açıklamaktadır. Personel, otel işletmesi personeli. Tur rehberine yönelik şikâyet teması, olumsuz özellik, yetersizlik, etik dışı davranış ve meslek

etiğine aykırılık alt temalarıyla aktarılmıştır. Son olarak tur şikayetleri teması, aktivite, yeme-içme, planlama ve diğer şikayetler alt temalarından oluşmaktadır. Sınıflandırılamayan kodlar ise genel başlığı altında sunulmuştur.

Seyahat acentesinin alt temalarından planlama şikayetleri, Balkan turuna başlamadan önce insanların tur satın aldıktan sonra yaşadıkları olumsuzlukları ifade etmektedir. Bu noktada en fazla olumsuz durum, turun farklı nedenlerle iptal edilmesi veya haber verilmeden tarih değişikliği yapılmasıdır. Personel alt temasını oluşturan kodlara bakıldığında şikayetler, yoğun olarak insanların herhangi bir sorunda kötü bir iletişime maruz kalması ve acenteye ulaşamaması öne çıkmaktadır. Nadiren de olsa bu olumsuz durumlar fiziksel taciz ve şiddet, hakaret gibi kabul edilemez aksiyonlarla sonuçlanmıştır. Bu duruma örnek olarak bir şikâyet aşağıdaki gibidir:

*“...öncesinden 3'lü paket alırsanız indirim var, tur başlayınca indirim olmaz dediler. Neyse ki paketi aldık ama sonra tur başlayınca indirimli tur yine var dediler. Yalan beyanda bulunarak demek ki paket turlarda ekstra çok kar sağladığı için yalana başvurmak hiç sakıncalı gelmemiş onlara. Ayrıca müşteri hizmetlerinde özellikle A***** ismindeki hanımefendiye ulaşmak cumhurbaşkanına ulaşmaktan daha zor. İşlerini görünce yazıyorlar, arıyorlar ama daha sonra dönüş yok, arıyorsun cevap yok. Neyse ki dananın koptuğu son faciaya geçeyim. Satın alınan 3'lü tur paketinde özellikle Kosova var diye satın aldım ama son dakika olarak yok efendim yoğunluk var, dönüşte uçağa yetişemeyiz diye iptal ettiler.”*

Bu noktada seyahat acentesi personelinin kurumsal olmayan tavırları göz çarpılmaktadır. Satış stratejisine ait kodlarda ise şikâyet sonrası maddi ve manevi tazminat taleplerinin, iade ve iptal politikalarının müşteri isteği doğrultusunda gerçekleşmediği anlaşılmaktadır. Yine her katılımcının baştan sona aynı turu yapmasına rağmen farklı fiyat stratejilerinin uygulandığı görülmüştür. Bunun nedeni turun farklı zamanlarda satın alınması olabilir. İletişim kodları ise

tur içeriğinin katılımcılara yeterince açıklanmadığı, geç veya eksik aktarıldığı yönündedir. Bu şikayetlerden anlaşılacağı üzere seyahat acentelerinin müşteri ilişkileri yönetimi, satış politikaları ve kurumsal iletişim uygulamalarını yeniden gözden geçirmesi gerekmektedir. Seyahat acentelerine ait şikâyet tema ve kodlara bakıldığında profesyonel olmayan veya yalnızca satış öncesi hizmet veren ve satış sonrası müşteri istek ve ihtiyaçlarını görmezden gelen bir strateji uygulandığı tespit edilmiştir. Nitekim örnek bir şikâyet durumu açıklamaktadır:

“...son dakikaya kadar ne olacağı belli değildi, sürekli acenteye ulaşmaya çalıştık ama bilgi alamadık, tur satın aldıktan sonra iletişim kuramadık. Rastgele hareket ettik, plansız, programsız...”

Balkan turu satın alanlar farklı şehirlerden tura katılım sağlamak ve büyük oranda ilk Balkan turu deneyimlerini yaşamaktadırlar. Bu nedenle katılımcılar için turun en başından sonuna kadar bir belirsizlik hakimdir. Bu açıdan katılımcıların seyahat acentelerinin ayrıntılı bilgilendirmelerine ihtiyacı bulunmaktadır. Bu bilgilendirme bir katılımcı için sağlanamadığında, Balkan turu deneyimine yönelik tedirginliğe yol açabilir.

Ulaşım temasında katılımcı şikayetleri çoğunlukla otobüs ile yapılan Balkan turlarına yöneliktir. Havayolu ulaşımı ile Balkanlara varıldıktan sonra turun karayolu ile yapılması da bu temanın altında açıklanmıştır. Burada dikkat çeken kodlar, yetersiz şoför sayıları, uygun olmayan araçlar, araçların uzun yolculuklara yönelik tasarlanmamış olmasıdır. Bu kapsamdaki şikayetlerde trafik kurallarına uymama ve trafik kazası gibi can güvenliğini ciddi anlamda tehlikeye sokan durumlar tespit edilmiştir. Yolculuk süresinde insan sağlığının ve can güvenliğinin tehlikeye atılması kabul edilemez bir durumdur. Her katılımcı için can güvenliği hayati önem taşımaktadır. Ulaşım ile ilgili şikâyeteye dair kullanıcı şikâyeti örneği şu şekildedir:

“Öncelikle tur otobüsü çok eski, her tarafı kırık dökük, rezil ve pis durumdaydı. Klima sorunu vardı, içeride terden sıırsıklam oluyorduk. Ara kapıları açıyordu ve şoför ön camı açıyordu. Bu çok tehlikeli bir durumdu.”

İlgili acentelere bu durum iletilmesine rağmen sorun genellikle göz ardı edilmiştir. Ulaşım ile ilgili şikayetlerin nedenleri Balkanların coğrafi yapısı olabilir. Birçok ülkenin otobüsle gezilmesi uzun süren otobüs yolculuğu anlamına gelmektedir. Hal böyle olunca yolculuk için kullanılan araçların personel ve teknik anlamda kusursuz olması beklenmektedir. Ulaşım şikayetlerine bakıldığında ise beklentilerin aksine oldukça yetersiz ve niteliksiz araçlar kullanılmıştır.

Konaklama temasına bakıldığında otel odaları, ciddi anlamda şikayetlere konu edilmiştir. Bu şikayetler odaların en temel sahip olması gereken hijyen şartlarından uzak olduğunun göstergesidir. Yine otelde yapılan yeme-içme faaliyetleri de sağlık problemlerine yol açmıştır. Katılımcıların zehirlenme, kusma, baş ağrısı, ishal ve ateş gibi sorunlarla karşılaştığı tespit edilmiştir. Ek olarak hırsızlık gibi kişisel güvenlik sorunları da nadiren gözlemlenmiştir. Bir kullanıcının otel işletmelerine yönelik şikâyeti aşağıdaki gibidir:

“Konaklama yapılan oteller son derece kötüydü. İlk 2 gece konaklama yaptığımız otelde 3 oda değiştirdik, otelde öldürdüğümüz böcek sayısını hatırlayamıyorum, otel hijyeni çok kötüydü, nevresimler leke içerisindeydi, havlular içinde saç yumakları vardı, tuvalet kapakları bile kir içindeydi. Daha sonra Arnavutluk'ta kaldığımız otelde asansör bile yoktu...”

Balkanlarda faaliyet gösteren otel işletmelerinin sundukları hizmete bakıldığında müşteri memnuniyetinden oldukça uzak bir görüntüsünün olduğu söylenebilir. Bu otel işletmelerine yönelik bu kadar yoğun şikâyet olmasına rağmen yine de aynı otel işletmelerinin Balkan turları kapsamına alınmasının farklı nedenleri araştırılmalıdır. Diğer taraftan ciddi anlamda hijyen ve

sanitasyon sorunları olan bu işletmelerin, ilgili ülkelerin otoriteleri tarafından neden denetlenmediği ve bu şekilde faaliyet gösterebildiği önemli bir sorudur.

Bu araştırmanın bulgularına göre en fazla şikâyet tur rehberine yönelik yapılmıştır. Tur rehberine yönelik şikâyet alt temaları, olumsuz özellik, yetersizlik, etik dışı davranış ve meslek etiğine aykırılık şeklinde tespit edilmiştir. Olumsuz özelliklere bakıldığında tur rehberinin anlatım tarzı, genel anlamda hal ve hareketleri şikâyet konusu edilmiştir. Bu noktada bazı rehberlerin özellikle bazı tarihi bilgileri manipüle ettiği, politik bir tavır takındığı tespit edilmiştir. Devamında tur rehberleri yabancı dil, tarih ve konum bilgisi, zaman planlaması ve iletişim anlamında yetersiz görülmüştür. Tur rehberine yönelik etik dışı davranışlar katılımcıların maruz kaldığı ve asla kabul edilemez ciddi durumları açıklamaktadır. Bunlara örnek olarak küfürlü konuşma, hakaret etme, karşı cinse yönelik istenmeyen davranışlar, şiddet eğilimli olmak, insanları küçük düşürmek ve grup içinde hedef haline getirmek, iğneleyici bir tavır takınmak, aşağılamak verilebilir. Bir kullanıcının tur rehberine yönelik şikâyeti aşağıdaki gibidir:

“Balkan turumuzda bize rehberlik yapan ş. p., iletişim ve sorun çözme konusunda uzak, ön yargılı, olayları kişiselleştiren biri. Bir kişiyle bir diyalog yaşadığında kendini ifade edemeyip diğer insanlara şikâyet edip taraf toplama çabasına giren yetersiz biri. Kendi rehber arkadaşları ile molayı denk getirebilmek için programı kendine göre değiştiriyor (tur yolcularının da arkasından eleştirip yüzüne gülmeleri de şaşırtıcı). Eğer enerjiniz uymadıysa sorduğunuz soruya cevap verme gereği duymuyor ama kapanışı herkesten helallik isteyerek iyi yapıyor, takdir topluyor.”

Tur rehberlerinin kendi mesleklerini tur kapsamında nasıl kötüye kullandıklarını meslek etiğine aykırılık kodları açıklamaktadır. Bu noktada tur rehberlerinin genellikle katılımcılardan hakkı olmayarak farklı yollardan fazla para kazanması söz konusudur. Daha ciddi hatta yasa dışı bir durum ise bazı şikâyetlerde tur rehberinin lisansının olmaması, rehberlik belgesini

gösterememesidir. Yurt dışı kültür turu kapsamında satılan Balkan turlarında tur boyunca katılımcılara eşlik etme görevi olan bir rehberle yönelik yapılan bu ciddi şikayetler, turizmin paydaşları için önemlidir. Tur rehberinin olumsuz davranışları meslektaşlarına olan güveni sarsabilir. Katılımcılar için bir turdan elde edilen tatmini ve memnuniyeti ciddi oranda azaltabilir. Seyahat acentelerinin olumsuz yorumlara sahip tur rehberlerini tespit edip uyarı, görev vermeme gibi yaptırımları uygulaması tavsiye edilebilir.

Araştırma bulgularında elde edilen tur şikayetleri teması, aktivite, yeme-içme, planlama ve diğer şikayetlere ilişkin alt temalarla açıklanmıştır. Aktivite, katılımcıların ulaşım ve konaklama gibi zamanlarda yaşadıkları deneyimler olan; ekstra tur, tekne gezisi, müze girişi gibi faaliyetlerde yaşanan olumsuzlukları ifade etmektedir. Yeme-içme şikayetleri, tura dahil olan hizmetlerden, konaklama harici yapılan yeme-içmeye yönelik olarak açıklanmaktadır. Yeme-içme şikayetlerini aynı zamanda konaklama kapsamında olan yiyecek ve içeceklerin sağlıksız, niteliksiz ve özensiz olması kapsamaktadır. Bu durumu örnek bir kullanıcı şikâyeti özetlemektedir:

“...sürekli aynı şeyler, anlaşılmış gibi sanki. Her yerde kalitesiz yemekler veriliyor. Zehirlenenler oldu turda. Balkan gecesi gibi aktiviteler sanki hiç Balkanları yansıtmıyordu. Ekstra tur bir yerlere giriş ücreti gibi ödemelerle karşılaştık.”

Planlama ile ilgili şikayetler genel olarak tur sürecini açıklamaktadır. Bu temada öne çıkan kodlar, kalkış-varış saatlerinde gecikme, güzergâh, konaklama ve programın değiştirilmesi yönündedir. Diğer şikayetler kapsamında var olan temalara ait olmayan durumlar yer almaktadır. Diğer durumlar, özellikle sınır kapılarındaki standart olmayan, uzun bekleme süreleri ve resmi görevlilerin kötü tavırlarına yönelik şikayetlerdir. Ayrıca hırsızlık, resmi görevlilerin araçlardan rüşvet alması ciddi şikayetleri oluşturmaktadır. Balkan turu içeriğine bakıldığında, turların planlamasının özensiz ve dikkatsiz bir şekilde yapıldığı söylenebilmektedir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Balkan turları bilindiği üzere A grubu seyahat acenteleri tarafından yurt dışı kültür turu kapsamında satılmaktadır. Balkan turlarında ayırım, otobüs ya da havayolu ulaşım seçenekleriyle, diğer ayırım ise geceleme sayısı ile yapılmaktadır. Bu araştırmada geceleme sürelerine bakılmaksızın otobüs veya havayoluyla yapılan turlara yönelik şikayetler analiz edilmiştir. Araştırmanın öne çıkan sonuçları, seyahat acenteleri, ulaşım, konaklama, tur rehberi ve genel olarak Balkan turlarının içeriği bağlamındadır. Araştırma sonuçlarına göre en fazla şikâyet kadın katılımcılar tarafından yazılmıştır. Yıllara göre bakıldığında ise 2022 sonrası artarak devam eden bir şikâyet sayısına ulaşılmıştır. 2025 yılı tamamlanmadığı için bu çıkarım henüz doğrulanmamıştır. Diğer taraftan şikayetlerin giderek artan sayıdaki grafiği, seyahat acenteleri için olumsuz bir tablo ortaya çıkarmaktadır. Balkan turlarına yönelik şikayetlerin göz ardı edildiği ve olumsuz durumların çoğunlukla düzenlenmediği sonucuna varılabilir. Yine de ilerleyen yıllarda yapılacak araştırmalar bu önermeyi doğrulayabilir veya yanlışlayabilir. Şikayetlerin destek, yorum ve görüntülenme sayısı ise şikayetlerin nasıl büyük bir oranda yayıldığına göstergesidir. Nitekim günümüzde turizm deneyimi katılımcıları, potansiyel katılımcılara olumlu veya olumsuz deneyimlerini aktarmada oldukça istekli bir profil sergilemektedir.

Belirtildiği üzere şikayetleri konu alan yazına bakıldığında Balkan turu ile ilgili spesifik bir araştırmaya rastlanmamıştır. Benzer olarak paket turlara, seyahat acentelerine ve tur rehberlerine yönelik yapılan araştırmalar mevcuttur. Balkan turunun da bir paket tur olduğu düşünülürse ilgili yazınla bu bağlamda ilişki kurulabilir. Bu araştırmalara örnek olarak Unur vd. (2010), Kutluk ve Arpacı (2016), Temizkan ve Ar (2017), Avcı ve Doğan (2018), Tanrıseven (2018), Kanlı (2019), Nazlı (2020), Arpacı (2022) verilebilir. Bu araştırmalarda seyahat acentelerine ilişkin şikayetlere bakıldığında, acentenin yanlış ve eksik bilgilendirmesi, personelin ilgisizliği (Unur vd., 2010; Tanrıseven, 2018) acentenin tura ilişkin yanlış

bilgilendirme yapması (Arpacı, 2022), turistlerin beyan edilen fiyatlar ile ödenen fiyatlar arasındaki farklılıklar (Nazlı, 2020) ön plana çıkmaktadır. Konaklamaya yönelik ifadelerde, konaklamanın kalitesiz, yetersiz ve kötü olması (Unur vd., 2010; Kutluk ve Arpacı, 2016; Tanrısever, 2018; Nazlı, 2020; Arpacı, 2022), ulaşım faktöründe, ulaşımında kalitesiz araç tercihi, şoförün hatalı kullanımı, araçların arıza yapması (Tanrısever, 2018; Arpacı, 2022) gibi şikayetler yer almaktadır. Bu araştırmaya benzer olarak tur ile ilgili tur programında yapılan değişiklik (Tanrısever, 2018; Arpacı, 2022) katılımcılardan bağımsız ve habersiz yapılan her türlü değişiklik (Kutluk ve Arpacı, 2016), turların organizasyonel problemleri (Nazlı, 2020) öne çıkan şikayetlerdir. Son olarak ilgili yazında tur rehberlerinin ilgisiz, bilgisiz, yetersiz, sorumsuz, plansız, kibirli, kaba olması (Temizkan ve Ar, 2017; Tanrısever, 2018; Avcı ve Doğan, 2018; Kanlı, 2019; Arpacı, 2022), bilgi aktarımında yetersiz, yanlış, yanıltıcı, gereksiz (Temizkan ve Ar, 2017; Kanlı, 2019) olması, etik dışı davranışlarda bulunması, mesleki yeterlilikte sorunlarının olması, tur programına uymaması, yabancı dili eksik, sürekli maddiyat odaklı yaklaşımları olması (Kutluk ve Arpacı, 2016; Temizkan ve Ar, 2017; Avcı ve Doğan, 2018; Kanlı, 2019; Arpacı, 2022) başlıca şikayetleri oluşturmuştur. Nitekim bu araştırmanın, görüldüğü üzere seyahat acentesi, ulaşım, konaklama, tur ve tur rehberi temalarıyla ilgili yazınla büyük ölçüde benzerlik gösterdiği ifade edilebilir.

Bu araştırma sonuçlarından hareketle öneriler şu şekilde sıralanabilir:

- En çok şikâyet alan seyahat acentası tespit edildikten sonra doğrudan bu seyahat acentası kullanıcılarına yönelik bir araştırma planlanabilir.
- İlgili yazında bu konudaki araştırmalar çoğunlukla içerik analizi tekniğiyle planlanmıştır. İleride araştırmalar farklı desenlerle ve analiz teknikleriyle tasarlanabilir.
- Şikâyet bildirme davranışı sonrası genellikle beklenti şikâyetin çözülmesidir. Buna ek olarak yalnızca bilgi verme, uyarıda bulunma gibi amaçları da olabilir. Bu

davranış örüntüleri daha az katılımcıyla bire bir görüşme ya da odak grup görüşmeleriyle tespit edilebilir.

- İlgili alanın belirli bir doygunluğa ulaştığını söylemek yanlış olmayacaktır. Buradan hareketle olumsuz durumlar veya şikayetler farklı platformlar üzerinden sorgulanabilir.
- Balkanlar ve Türkiye arasında bilindiği üzere uzun yıllara dayanan bir bağ söz konusudur. Dolayısıyla turizm bağlamında Balkan turlarına yönelik araştırmaların yeterince ilgi görmemiş bir alan olduğu ifade edilebilir. Bu doğrultuda Balkan turlarına yönelik daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyulmaktadır.
- Genellikle Türkiye’den Balkanlara seyahat araştırma alanı olsa da Balkanlardan Türkiye üzerine yapılan seyahatler de tespit edildikten sonra sorgulanabilir.
- Paket turlara ve Balkan turlarına yönelik istatistiksel veri eksikliğinden söz edilebilir. Yıllara göre satın alınan paket tur veya Balkan turlarının farklı değişkenlere göre verisinin yayınlanması araştırmacılar için yararlı olacaktır.

Araştırmanın Sınırlılıkları ve Kısıtları

Bu araştırmanın sınırlılıkları ve kısıtları şu şekilde sıralanabilir:

- Araştırmada sadece Balkan turunu deneyimleyenlerin şikayetleri analiz edilmiştir. Turu satın aldıktan sonra kişisel sebeplerle iptal eden, tura çıkamayan veya turun başında sınır geçişinde sorun yaşayan katılımcıların şikayetleri değerlendirilmemiştir.
- Söz konusu şikâyet sitesinde yer alan şikâyet metni içinde Balkan turu geçen ama başka bir konuyla ilgili şikayetler araştırma kapsamında değildir.
- Çözümüne kavuşmuş ve şikâyet metni kaldırılan durumlar araştırma dışında tutulmuştur.
- Şikayetlerde yer verilen görüntüler ayrıca analiz edilmemiştir.

- Yetkisi olmadan Balkan turu satışı yapan dolandırıcılık ile ilgili şikayetler, diğer bir ifadeyle kişisel dolandırılma vakalarına yönelik şikayetler değerlendirilmemiştir.
- Şikayetler belirli bir tarih aralığında tespit edilmiştir. Bu tarih aralığından sonra Balkan turu şikayetlerinin sayısı farklılık gösterebilir.
- Şikayetlerin gerçek kullanıcı yorumları olduğu kabul edilmiştir. Diğer bir ifadeyle şikâyet metinlerinin gerçek dışı, sahte, yanıltıcı, manipülatif vb. olmadığı kabul edilmiştir.
- Her şikâyetin kullanıcı düşüncelerini yansıttığı varsayılmıştır.

KAYNAKÇA

- Akay, B., & Türkay, O. (2014). Araç kiralama işletmelerine yönelik müşteri şikayetlerinin analizi. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 4(4), 138-146.
- Argan, M. T., & Arıcı, A. (2019). Sağlık iletişiminde e-şikâyet: hastaların ve hasta yakınlarının şikayetvar.com paylaşımları üzerine bir araştırma. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (31), 339-355.
- Argan, M. T., & Dursun, M. T. (2020). Şikâyetin ödülüdür bize: etkinlik bilet dağıtımı ve biletix şikâyetleri. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 1199-1215.
- Arıkan, E. (2023). Analysis of complaints regarding recreation and animation services in hotel businesses. *Journal of Tourism Theory and Research*, 9(1), 24-29.
- Arpacı, Ö. (2022). Karadeniz turu satın alan müşteri şikâyetlerinin analizi. *Balkan & Near Eastern Journal of Social Sciences (BNEJSS)*, 8.
- Arpacı, Ö., & Kutanis, R. Ö. (2022). Konaklama işletmelerinde hizmet kalitesine yönelik müşteri e-şikâyetlerinin analizi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(27), 442-463.

- Arpacı, Ö., Uğurlu, K., & Batman, O. (2015). Helal konseptli otel işletmelerine yönelik yapılan müşteri şikâyetleri üzerine bir araştırma. *Bartın University Journal of Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 6(11).
- Aslan, Ü. B., & Önal, Ö. (2023). Covid-19 aşılmasının uygulanma sürecinde yaşanan sorunların bir internet sitesi üzerinden içerik analizi. *Visionary E-Journal/Vizyoner Dergisi*, 14(39).
- Atasoy, Ö. A. (2020). Müşterilerin elde tutulmasında araçsal bir yöntem olarak e-şikâyet yönetimi: Erdek örneği. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 7(4), 764-786.
- Avcı, E., & Doğan, S. (2018). E-şikâyetler turist rehberleri hakkında ne söylüyor? *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 15(1), 133-148.
- Aylan, S., Arpacı, Ö., & Celiloğlu, F. K. (2016). Bir internet şikâyet forumundaki termal otellere yönelik şikâyetlerin incelenmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 49-68.
- Bayır, T. (2022). E-ticaret işletmelerinin yeni nesil kargolama hizmetlerine ilişkin e-şikâyetlerin incelenmesi: şikayetvar.com üzerine netnografik bir analiz. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 57-74.
- Bogdan, R., & Biklen, S. K. (2007). *Qualitative research for education: An introduction to theories and method*. Boston, USA: Allyn & Bacon.
- Cevher, E. (2016). Hizmet kalitesi açısından üniversitelere yönelik şikâyetlerin incelenmesi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 11(43), 163-171.
- Ceylan, U., & Gençer, K. (2022). Devre tatil sistemindeki otel işletmelerine yönelik çevrimiçi şikâyetlerinin incelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 540-552.
- Ceylan, U., & Güven, Ö. Z. (2017). Yerli turistlerin satın aldıkları yurtdışı (outgoing) paket turları değerlendirmeleri üzerine bir araştırma. *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 515-532.

- Ceylan, U., & Uzun, A. H. (2024). Otel işletmelerine yönelik çevrimiçi şikâyetlerin incelenmesi: Ankara Örneği. *Sinop-e: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 74-94.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2014). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Sage publications.
- Creswell, J. W. (2014). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Los Angeles, USA: Sage.
- Glesne, C. (2013). *Nitel araştırmaya giriş* (Çev. A. Ersoy ve P. Yalçınoglu). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Güler, H. N., & Marşap, A. (2019). Türk bankacılık sektöründeki müşteri itiraz, şikâyet, talep ve önerilerinin içerik analizi ile incelenmesi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 11(3), 2004-2015.
- Gündüz, D., & Hoşgör, H. (2019). Sağlık hizmeti tüketicileri perspektifinden özel hastane şikâyetlerinin incelenmesi (şikayetvar.com örneği). *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 22(4), 823-842.
- Gürbüz, Z. (2024). Müşteri e-şikâyetlerinin değerlendirilmesi: Öz has ve cesur bingöl turizm. *Social Mentality and Researcher Thinkers Journal (Smart Journal)*, 10(4), 551-559.
- İli, B. (2025). Analysis of complaints regarding cryptocurrency investment fraud: An evaluation from the perspective of new media literacy. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (38), 214-229.
- Kanlı, K. (2019). Turist rehberlerine yönelik e-şikâyetlerin içerik analizi ile incelenmesi. *Turist Rehberliği Dergisi (TURED)*, 2(1), 10-17.
- Kesim, M. M., & Yılmaz, İ. (2024). Engelli yerli turistlerin turizmde yaşadıkları sorunlar: Çevrimiçi platformlardaki şikâyetler üzerinden bir değerlendirme. *Journal of Hospitality and Tourism Issues*, 6(2), 233-250.

- Kızılcın, S., Hoşgör, H., & Güngördü, H. (2023). Analyzing e-complaints directed towards a specific airline company: The case of corendon airlines. *SSRJ| Social Sciences Research Journal*| Online ISSN: 2147-5237, 12(06), 787-794.
- Kızılırmak, B. (2023). Kargo Hizmetlerinin müşteri memnuniyeti açısından üçüncü parti platformda incelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 26(1), 35-47.
- Kölgelir, Y. Ö., & Türk, G. D. (2022). Türkiye’deki devlet üniversitelerine yönelik online şikâyetler üzerine bir değerlendirme: şikayetvar.com örneği. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 10(2), 662-699.
- Kutluk, A., & Arpacı, Ö. (2016). E-wom bağlamında seyahat acentalarına yönelik e-şikâyetlerin gömülü teori ve içerik analizi ile incelenmesi. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(35), 367-386.
- Limon, Ş., & Arpacı, Ö. (2016). Kurum imajı açısından müşteri şikâyetlerinin değerlendirilmesi: Seyahat acentaları şikâyetlerine yönelik bir araştırma. *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 86-99.
- Miles, M. B., & Huberman, A. M. (2016). *Geniştirilmiş bir kaynak kitap: Nitel veri analizi* (S. Akbaba- Altun & A. Ersoy, Çev. Ed.) Ankara: Pegem Akademi.
- Mutlu, F., & Şentürk, A. (2023). E-complaining in health services: a research on sikayetvar.com shares of patients related to the radiology department in Turkey. *Journal of Biotechnology and Strategic Health Research*, 7(3), 183-191
- Nazlı, M. (2020). Tourists’e-complaints about online travel agencies. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 99-111.
- Özbay, G., & Sarıca, V. (2022). Yiyecek içecek paket servis hizmetlerinde pandemi dönemi müşteri şikâyetlerine ilişkin bir araştırma. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*.

- Pajo, A., & Selvi, M. S. (2019). Akıllı telefonlara ilişkin şikâyetlerin analizi: sikayetvar.com sitesi örneği. *Ejovoc (Electronic Journal of Vocational Colleges)*, 9(1), 34-43.
- Patton, M. Q. (2014). *Nitel araştırma ve değerlendirme yöntemleri* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. Ed.) Ankara: Pegem Akademi.
- Polat, Ö. (2023). Türkiye’de kütüphane hizmetlerine yönelik çevrim içi şikâyetlerin incelenmesi: sikayetvar.com örneği. *Türk Kütüphaneciliği*, 37(3), 153-174
- Saraç, Ö., & Türkay, O. (2019). Altyapı, üstyapı ve çevre sorunlarının turist şikâyetleri kapsamında değerlendirilmesi ve yerel yönetimlerin çözüm potansiyeli: Antalya örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10, 98-110.
- Selvi, M. S., Saçılık, M. Y., Çevik, S., & Cavlak, N. (2012). Devre mülk ve devre tatil sistemlerinde tüketici şikâyetlerine ilişkin bir içerik analizi. *Turar Turizm ve Araştırma Dergisi*, 1(2), 15-35.
- Şantaş, F., Şantaş, G., & Erigüç, G. (2019). Türkiye’de özel hastanelere ve devlet hastanelerine yönelik elektronik şikâyetlerin incelenmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 5(3), 291-301.
- Tanrısever, C. (2018). Paket tur satın alan müşterilerin şikâyet analizi. *Turizm Akademik Dergisi*, 5(1), 114-123.
- Temizkan, R., & Ar, H. (2017). Turist rehberlerine yönelik e-şikâyetlerin analizi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, (64), 273-285.
- Uçar, Ö., & Kırhasanoğlu, M. (2021). Doğu Karadeniz’deki 5 yıldızlı konaklama işletmelerine yönelik çevrimiçi müşteri şikâyetlerinin incelenmesi. *Türk Turizm Araştırmaları Dergisi*, 5(3), 2149-2165.
- Unur, K., Çakıcı, C., & Taştan, H. (2010). Paket turlardaki müşteri şikâyetleri ve seyahat acentalarının bu şikâyetlerle karşılaşma sıklıkları üzerine bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(3), 391-408.

- Ünal, A. (2019). Otel müşterilerinin e-şikâyetlerinin sınıflandırılmasına yönelik bir çalışma. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 15(2), 561-581.
- Ünal, A., Çakır, G., Bayar, S. B., & Çelen, O. (2020). Turistlerin konaklama işletmelerine yönelik şikâyetlerinin incelenmesi: Marmara bölgesi otellerine yönelik bir araştırma. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(3), 744-755.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2021). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, E. S., & Bal, F. (2022). Havayolu firmalarının kurumsal itibarlarının “şikayetvar” sitesi üzerinden rq modeli ile incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(1), 436-449.
- Zengin, B., & Haliloğlu, S. (2020). Konaklama işletmelerine yönelik e-şikâyetlerin incelenmesi: Sakarya örneği. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 68-84.